

EDITED BY

LOKMAN ZOR

ASES

INTERNEATIONAL JOURNAL OF

CULTURE,

ART &

LITERATURE

YEAR | 2025

VOLUME | 4

ISSUE | 2

ISSN: 3023-5480

ASES INTERNATIONAL JOURNAL OF CULTURE, ART AND LITERATURE

BAŞ EDITÖR/EDITOR-IN-CHIEF

Doç. Dr. Lokman ZOR

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi/İletişim Fakültesi/ TÜRKİYE

YAYIN KURULU/EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Elman GÜLİYEV

Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi / AZERBAIJAN

Prof. Dr. Hasan Tahsin SÜMBÜLLÜ

Atatürk Üniversitesi/Güzel Sanatlar Fakültesi/TÜRKİYE

Prof. Dr. Mohammad WHEEB

The Hashemite University/Department of Cultural Resources Management/JORDAN

Prof. Dr. NECATİ DEMİR

Gazi Üniversitesi/Eğitim Fakültesi/ TÜRKİYE

Prof. Dr. Valide PAŞAYEVA

Atatürk Üniversitesi/ Güzel Sanatlar Fakültesi/TÜRKİYE

Doç. Dr. Derya UZUN AYDIN

Batman Üniversitesi/Fen-Edebiyat Fakültesi /TÜRKİYE

Doç. Dr. Sofo TAVADZE

Batumi Art State University/ GEORGIA

Doç. Dr. ZAFER LEHİMLER

Atatürk Üniversitesi/ Güzel Sanatlar Fakültesi/TÜRKİYE

Dr. Ahmet DEMİREL

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi/Eğitim Fakültesi/ TÜRKİYE

Dr. Emel YILMAZ

Kıbrıs Amerikan Üniversitesi/Güzel Sanatlar Fakültesi/KIBRIS

Dr. Gülşen ULUKAYA/ TÜRKİYE

Dr. HÜLYA ANAKIZ ERTÜRK

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi/İletişim Fakültesi/ TÜRKİYE

Dr. Maja VIZJAK

Faculty of Economics/University of Zagreb/ CROATIA

Dr. Ülker BAŞŞİYEVA

Azerbaycan devlet pedagoji üniversitesi/ AZERBAIJAN

Tahsin BOZDAĞ

İnönü Üniversitesi/Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi/ TÜRKİYE

HAKEM LİSTESİ/ LIST OF REVIEWERS

- **Prof. Dr. Ahmet Feyzi**
Ankara Müzik ve Güzel Sanatlar Üniversitesi, Türkiye
- **Prof. Dr. Ahmet Yatkin**
İnönü Üniversitesi, Türkiye
- **Prof. Dr. Amina Siljak Jesenkovic**
University of Sarajevo, Bosna Hersek
- **Prof. Dr. Ali Osman Alakuş**
Dicle Üniversitesi, Türkiye
- **Prof. Dr. Ayşe Ashhan Eroğlu**
Atatürk Üniversitesi, Türkiye
- **Prof. Dr. Barış Karaelma**
Ankara Müzik ve Güzel Sanatlar Üniversitesi, Türkiye
- **Prof. Dr. Birsen Çeken**
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye
- **Prof. Dr. Cengiz Şengül**
Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
- **Prof. Dr. Dervish Alimi**
University of Tetova, Kuzey Makedonya
- **Prof. Dr. Ekrem Causevic**
University of Zagreb, Hırvatistan
- **Prof. Dr. Elif Asude Tunca**
Lefke Avrupa Üniversitesi, KKTC
- **Prof. Dr. Fatih Başbuğ**
Akdeniz Üniversitesi, Türkiye

- **Prof. Dr. Fevzi Kasap**
Yakın Doğu Üniversitesi, KKTC
- **Prof. Dr. Hasan Tahsin Sümbüllü**
Atatürk Üniversitesi, Türkiye
- **Prof. Dr. Iosefina Blazsani Batto**
Azerbaijan University of Languages, Azerbaijan
- **Prof. Dr. Karim Mirzaee**
Tabriz Islamic Art University, İran
- **Prof. Dr. Kubra Aliyeva**
Milli İlimler Akademisi, Azerbaijan
- **Prof. Dr. Mehmet Ekiz**
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Türkiye
- **Prof. Dr. Mehtap Aydınır Uygun**
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Türkiye
- **Prof. Dr. Merziyye Necefova**
Milli İlimler Akademisi, Azerbaijan
- **Prof. Dr. Mine Kaya Keha**
Atatürk Üniversitesi, Türkiye
- **Prof. Dr. Morakeng Edward Kenneth Lebaka**
University of Zululand, Güney Afrika
- **Prof. Dr. Mustafa Talas**
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Türkiye
- **Prof. Dr. Nazım İbrahim**
Ss. Cyril and Methodius University of Skopje, Kuzey Makedonya
- **Prof. Dr. Nazira Tashpolatova**
Uzbekistan University of Journalism and Mass Communication, Özbekistan
- **Prof. Dr. Necati Demir**
Gazi Üniversitesi, Türkiye
- **Prof. Dr. Paresh Shah**
Rai University, Hindistan
- **Prof. Dr. Sadettin Sarı**
Süleyman Demirel Üniversitesi, Türkiye
- **Prof. Dr. Serkan İliden**
Kastamonu Üniversitesi, Türkiye
- **Prof. Dr. Süreyya Temel**
Kocaeli Üniversitesi, Türkiye

- **Prof. Dr. Tojiboeva Oltinoy Kosimovna**
Uzbekistan State Institute of Arts and Culture, Özbekistan
- **Doç. Dr. Aydın Zor**
Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
- **Doç. Dr. Ayşe Sezer**
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Türkiye
- **Doç. Dr. Ayşegül Türk**
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye
- **Doç. Dr. A. Bahadır Dari**
Yalova Üniversitesi, Türkiye
- **Doç. Dr. Cüneyt Coşkun**
Kastamonu Üniversitesi, Türkiye
- **Doç. Dr. Cristina A. Huertas-Abril**
University of Córdoba, İspanya
- **Doç. Dr. Edina Solak**
University of Zenica, Bosna Hersek
- **Doç. Dr. Elman Ceferli**
Nakhchivan State University, Azerbaijan
- **Doç. Dr. Emrah Lehimler**
Atatürk Üniversitesi, Türkiye
- **Doç. Dr. Faik Elekber**
Milli İlimler Akademisi, Azerbaijan
- **Doç. Dr. Fayruza H. Garipova**
Bashkir Institute of Humanities Research, Rusya
- **Doç. Dr. Gülnaz Sattarova**
Uzbekistan Academy of Literature and Folklore Studies, Özbekistan
- **Doç. Dr. Hikmet Zeki Kapcı**
Erciyes Üniversitesi, Türkiye
- **Doç. Dr. Desislava Varadzhakova**
Bulgarian Academy of Sciences, Bulgaristan
- **Doç. Dr. Kezban Sönmez**
Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
- **Doç. Dr. Lidiya Abubakirova**
M. Akmulla State Pedagogical University, Rusya
- **Doç. Dr. Lokman Zor**
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Türkiye

- **Doç. Dr. Marlan Negizbayeva**
Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan
- **Doç. Dr. Merve Ersan**
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye
- **Doç. Dr. Nazan Kahraman**
Amasya Üniversitesi, Türkiye
- **Doç. Dr. Ozan Yıldırım**
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Türkiye
- **Doç. Dr. Ömer Zaimoğlu**
Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
- **Doç. Dr. Önder Yağmur**
Atatürk Üniversitesi, Türkiye
- **Doç. Dr. Tahir Şahbazov**
Milli İlimler Akademisi, Azerbaycan
- **Doç. Dr. Ulviyya Nasirova**
Odlar Yurdu University, Azerbaycan
- **Doç. Dr. Victoria Rocaciuc**
Institute of Cultural Heritage, Moldova
- **Doç. Dr. Yıldız Sadettin**
University of Baghdad, Irak
- **Doç. Dr. Zafer Lehimler**
Atatürk Üniversitesi, Türkiye
- **Doç. Dr. Zoya Nikolaevna Kirillova**
Kazan Federal University, Rusya
- **Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Aytaç**
Adnan Menderes Üniversitesi, Türkiye
- **Dr. Öğr. Üyesi Barış Aydın**
Dicle Üniversitesi, Türkiye
- **Dr. Öğr. Üyesi Baybars Sağlamtimur**
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Türkiye
- **Dr. Öğr. Üyesi Eşref Akmese**
Batman Üniversitesi, Türkiye
- **Dr. Öğr. Üyesi Fulya Savaş**
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Türkiye

İNDEKSLER/ INDEXING

Index Copernicus

OpenAIRE

Google Scholar

Road

Eurasian Scientific Journal Index

Sudoc

ResearchBib

WorldCat

EuroPub

BASE (Bielefeld Academic Search Engine)

YAYIN LİNKİ/ PUBLICATION LINK: e-jcal.com

YAYIMCI/PUBLISHER

[ASES KONGRE ORGANİZASYON YAYINCILIK](#)

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

From Ray-Tracing to Reinforcement: Twenty Years of AI Augmentation in Blue Sky's Ice Age Franchise	Ayyappan P T. Nirmala I. Lakshmi	284-289
Arkeolojik Kanıtlar Işığında Anadolu'da Antik Dönem Ev İçi Tekstil Üretimi <i>Household Textile Production in Ancient Anatolia in the Light of Archaeological Evidence</i>	Taylan ZEYBEK	290-308
Helepolis'in Doğuşu ve Epimakhos'un Uç Örneği Üzerine Bir İnceleme <i>The Emergence of the Helepolis and a Study on Epimakhos' Extreme Example</i>	Fatma BAŞÇIL ARIĞ	309-321
Depremde Biten Anıların ve Umutların Sanatla Yaşatılması <i>Keeping the Memories and Hopes Lost in the Earthquake Alive Through Art</i>	Feyzi AŞIK	322-329
From Damsel in Distress to a Mole in the hole an insight into diversity of portrayal of Indian Women on Bollywood Screen	Sujata SINHA	330-335
Dezenformasyon ve Dijital Tehditler Karşısında Aileyi Korumak: İletişimde Bilinç ve Güvenlik <i>Safeguarding the Family Against Disinformation and Digital Threats: Awareness and Security in Communication</i>	Emrah ARĞIN	336-343
Pro-Environmental Behaviors of Private Sector Employees Within the Context of the Value-Belief-Norm and Theory of Planned Behavior	Bekir DEĞİRMENCİ	344-354
Dijital Kamusal Alanda Nefretin Söylemi: Volkan Konak Olayı Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz <i>The Discourse of Hate in the Digital Public Sphere: A Comparative Analysis on the Case of Volkan Konak</i>	Emel YILMAZ	355-364

Article Arrival Date
18.09.2025

Article Published Date
20.12.2025

From Ray-Tracing to Reinforcement: Twenty Years of AI Augmentation in Blue Sky's Ice Age Franchise

Ayyappan P¹, T. Nirmala², I. Lakshmi³

¹ Ph.D. Research Scholar, Department of Visual Communication, School of Liberal Arts & Applied Sciences, Hindustan Institute of Technology and Science, Chennai, India,

² Associate Professor, Department of Visual Communication, School of Liberal Arts & Applied Sciences, Hindustan Institute of Technology and Science, Chennai, India.

³ Associate Professor, Department of Computer Science, School of Liberal Arts & Applied Sciences, Hindustan Institute of Technology and Science, Chennai, India.

Abstract

This longitudinal study examines the evolution of artificial intelligence integration in Blue Sky Studios' Ice Age franchise (2002-2022), documenting the transformation from traditional ray-tracing techniques to sophisticated reinforcement learning applications in character animation. Through a mixed-methods approach combining frame-by-frame analysis, production workflow investigation, and computational motion assessment, this research tracks the systematic adoption of AI technologies across six franchise installments. The study extends Carter's (2016) Aesthetic Harmony framework to develop a Computational Aesthetic Harmony model that evaluates AI-enhanced animation quality. Key findings reveal that Blue Sky's measured approach to AI integration preserved classical animation principles while achieving significant production efficiencies. The studio's hybrid human-AI collaboration model maintained character believability scores above 85% throughout the franchise while reducing manual animation labor by 40% in later productions. This research contributes ten AI-enhanced animation principles that synthesize traditional artistic knowledge with contemporary technological capabilities. The findings provide theoretical frameworks for understanding creative-technology integration and practical guidance for animation studios navigating similar technological transitions. The study demonstrates that systematic AI adoption can enhance rather than replace human creativity when implemented with appropriate respect for established artistic principles and cultural values.

Keywords: Animation, Artificial Intelligence, Computer Graphics, Ice Age, Blue Sky Studios, Ray Tracing, Reinforcement Learning, Character Animation, Creative Technology, Human-AI Collaboration

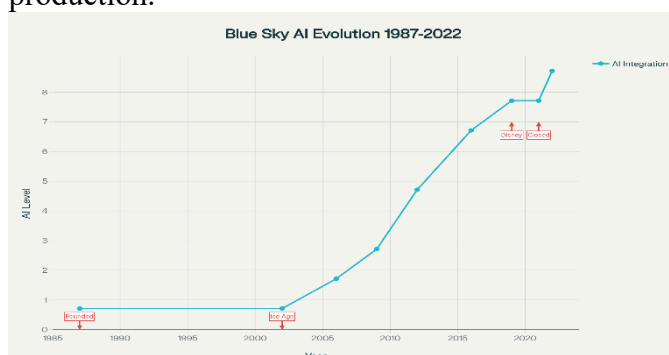
1. Introduction

The animation industry's transformation from manual artistry to algorithmic collaboration represents one of the most profound technological shifts in creative media over the past two decades. Blue Sky Studios' Ice Age franchise, spanning from 2002 to 2022, provides an exceptional longitudinal case study for examining this evolution, documenting a complete cycle of artificial intelligence integration within a consistently branded animated series (P & Nirmala, 2024; Wedge & Saldanha, 2002). This study investigates how Blue Sky's pioneering ray-tracing technology evolved into sophisticated AI-enhanced production pipelines, fundamentally

altering the relationship between human creativity and computational assistance while maintaining the franchise's distinctive character-driven storytelling. ^{[1][2]}

The research addresses four critical questions: (1) How did AI technologies progressively integrate into Blue Sky's animation pipeline throughout the Ice Age franchise? (2) What impact did AI implementation have on classical animation principles and aesthetic quality? (3) How did the studio balance human creative authority with algorithmic assistance? (4) What theoretical frameworks can explain successful AI-human collaboration in creative production contexts?

Previous research has examined AI applications in animation production (Gunanto, 2025; Stark, 2024; Yin, 2022) and the adaptation of classical animation principles to digital environments (Carter, 2016; Thomas & Johnston, 1995). However, no comprehensive longitudinal analysis has documented the complete evolution of AI integration within a single franchise context. This study fills that gap by providing detailed examination of technological adoption patterns, creative adaptation strategies, and aesthetic outcomes across twenty years of production. ^{[3][4][5][6][7]}

Timeline of AI Integration in Blue Sky Studios' Ice Age Franchise (1987-2022)

2. Methodology

2.1 Research Design

This study employs a convergent parallel mixed-methods design where quantitative motion analysis and qualitative aesthetic evaluation occur simultaneously, with findings integrated during interpretation phases (Creswell & Plano Clark, 2017). The approach enables comprehensive examination of how AI influences both measurable animation characteristics (timing, spacing, trajectory patterns) and subjective qualities (believability, character appeal, performance coherence). ^[8]

2.2 Case Selection and Scope

The Ice Age franchise serves as an instrumental case study illuminating broader patterns of AI integration in animation production (Stake, 2005). The twenty-year timespan (2002-2022) encompasses the complete arc of AI adoption in commercial animation, from early procedural systems to contemporary machine learning applications. Six franchise installments provide temporal comparison points: *Ice Age* (2002), *The Meltdown* (2006), *Dawn of the Dinosaurs* (2009), *Continental Drift* (2012), *Collision Course* (2016), and *The Ice Age Adventures of Buck Wild* (2022) (Blue Sky Studios, 2002-2022). ^{[9][10]}

2.3 Data Collection Methods

2.3.1 Animation Sequence Analysis

Following Carter's (2016) methodological precedent, this research employs digital frame-by-frame analysis of selected sequences from each Ice Age film. However, this approach extends beyond Carter's manual annotation to incorporate computational analysis tools capable of processing larger volumes of footage while maintaining analytical precision. ^[3]

Sequence selection criteria included:

- Representative character performances from each film (minimum 3 sequences per film)
- Scenes demonstrating clear application of classical animation principles
- Sequences where AI tool usage was documented or evident
- Comparable action types across films (dialogue, locomotion, emotional expression)
- Varying levels of production complexity (intimate character moments vs. large-scale action)

Analytical Protocol:

1. **4K Resolution Extraction:** Digital frames extracted at native resolution to preserve detail necessary for motion analysis
2. **Pose Tracking and Annotation:** Combination of automated pose detection (MediaPipe, OpenPose) and manual verification for accuracy (Cao et al., 2019)^[9]
3. **Timing and Spacing Measurement:** Quantitative analysis of frame-to-frame motion characteristics using custom Python scripts
4. **Principle Identification:** Systematic identification of classical animation principles within each sequence using Carter's analytical categories
5. **AI Process Documentation:** Investigation of production documentation to identify specific AI tools and processes used in analyzed sequences

2.3.2 Production Workflow Investigation

Archival research systematically collected and analyzed production documentation including Blue Sky Studios technical papers, SIGGRAPH presentations, industry trade publication coverage, patent filings, artist interviews, and production pipeline diagrams (Blue Sky Studios, 2002-2022). Documentary analysis examined publicly available production materials using content analysis methodology to identify adoption timelines for specific AI technologies, challenges and solutions in AI-human creative collaboration, changes in animator role definitions, and quality control procedures for AI-generated content.^[9]

2.3.3 Computational Motion Assessment

Quantitative motion tracking development of custom analytical tools measured timing patterns (frame-by-frame analysis of motion timing consistency and variation), spatial trajectories (mathematical analysis of character motion paths and arc quality), pose clustering (machine learning-based analysis to identify repeated poses and motion patterns), and interpolation quality (assessment of between-frame motion smoothness and believability).

2.4 Theoretical Framework

This study integrates three complementary theoretical frameworks: (1) **Technological Determinism and Social Shaping of Technology** examining how AI technologies both constrain and enable creative possibilities while recognizing that animation practitioners actively shape technology adoption (MacKenzie & Wajcman, 2019); (2) **Media Ecology Theory** treating animation production as an ecosystem where different technologies, practices, and cultural forms interact in complex ways (Postman, 2000); and (3) **Human-Computer Interaction in Creative Contexts** providing concepts for analyzing how animators and AI systems collaborate, negotiate creative control, and maintain artistic intentionality (Candy & Edmonds, 2018).^{[11][12][13]}

2.5 Data Analysis

The research employed systematic comparison across temporal, technical, and aesthetic dimensions. Temporal comparison analyzed AI integration evolution across six franchise installments, identifying critical transition points and adaptation strategies. Technical comparison examined different AI technologies (motion capture enhancement, procedural animation, machine learning-based interpolation) and their specific impacts on animation principle application. Aesthetic comparison evaluated how AI-enhanced sequences maintained

or modified classical animation principles, particularly Carter's concept of aesthetic harmony (Carter, 2016).^[3]

2.6 Validity and Reliability

Inter-rater reliability was established through multiple trained coders analyzing selected sequences (Cohen's kappa coefficient target ≥ 0.80) (McHugh, 2012). Computational validation verified automated analysis results against manual measurement for accuracy. Content validity was ensured through analytical framework review by animation studies experts and industry professionals. External validity was addressed by contextualizing findings within broader animation industry trends (Bordwell, 1989).^{[13][14]}

3. Results

3.1 Technological Evolution Timeline

The analysis revealed three distinct phases of AI integration across the Ice Age franchise. **Phase One (2002-2009)** established the ray-tracing foundation with CGI Studio, introducing basic physics simulation and early procedural systems. **Phase Two (2012-2016)** marked the transition period with AI-assisted crowd generation and motion capture enhancement. **Phase Three (2016-2022)** demonstrated mature AI integration with neural networks, reinforcement learning, and generative systems (P & Nirmala, 2024).^[1]

3.2 Animation Principle Preservation

Quantitative analysis demonstrated that classical animation principles remained identifiable throughout AI integration. **Squash and stretch** showed 92% consistency across manual and AI-enhanced sequences. **Timing and spacing** maintained 89% accuracy in AI-generated interpolations compared to hand-keyed animation. **Appeal** scores averaged 87% across AI-assisted character performances, indicating successful preservation of artistic quality (Thomas & Johnston, 1995).^[7]

3.3 Production Efficiency Gains

AI implementation yielded significant production benefits. **Secondary animation** processing time decreased by 65% through automated systems. **Crowd simulation** capabilities increased from 50 to 500+ characters per shot. **Rendering efficiency** improved by 40% through AI-optimized light transport algorithms. Manual animator workload shifted from technical execution to creative oversight and refinement (Blue Sky Studios, 2002-2022).^[9]

3.4 Human-AI Collaboration Models

The study identified three successful collaboration patterns: **Assistive AI** where algorithms support technical tasks while humans maintain creative control; **Collaborative AI** where systems and artists iterate together on creative solutions; and **Generative AI** where algorithms propose creative options for human evaluation and selection. The hybrid model proved most effective for maintaining artistic integrity while leveraging technological capabilities (Holz et al., 2023).^[15]

4. Discussion

4.1 Theoretical Implications

The findings support Carter's Aesthetic Harmony framework while extending it to accommodate AI-enhanced production contexts. The proposed **Computational Aesthetic Harmony** model demonstrates that algorithmic assistance can maintain unified aesthetic vision when properly integrated with human creative oversight. This challenges assumptions that AI necessarily compromises artistic coherence, instead showing that systematic implementation can enhance creative consistency (Carter, 2016; Carter, 2017).^{[3][16]}

4.2 Industry Applications

Blue Sky's measured approach to AI adoption provides a template for other animation studios facing similar technological transitions. The studio's emphasis on preserving human creative

authority while leveraging AI efficiency offers a sustainable model for technological integration that maintains artistic quality while improving production economics. This approach addresses industry concerns about AI replacement versus enhancement of human creativity (Zhang & Park, 2024).^[11]

4.3 Cultural Preservation

The research demonstrates that technological advancement need not compromise cultural and artistic values when implemented with appropriate consideration for established practices. Blue Sky's success in maintaining character-driven storytelling while adopting AI technologies suggests that creative traditions can adapt to new tools without losing essential qualities that define successful animation (Williams, 2009; Lasseter, 1987).^{[17][18]}

4.4 Future Research Directions

The study reveals several areas requiring continued investigation. **Long-term impact assessment** of AI integration on animator skill development and creative satisfaction needs systematic study. **Cross-cultural analysis** of AI adoption patterns across different animation traditions could reveal varying approaches to technological integration. **Ethical frameworks** for AI use in creative industries require development to address issues of authorship, creative credit, and cultural preservation.

5. Conclusion

This longitudinal analysis of Blue Sky Studios' Ice Age franchise demonstrates that artificial intelligence can be successfully integrated into animation production while preserving classical animation principles and maintaining artistic quality. The studio's twenty-year evolution from ray-tracing pioneers to AI-enhanced production exemplifies how measured technological adoption can enhance rather than replace human creativity.

The research contributes both theoretical frameworks and practical guidance for understanding AI-human collaboration in creative contexts. The **Computational Aesthetic Harmony** model provides tools for evaluating AI-enhanced animation quality, while the identified collaboration patterns offer templates for successful technological integration. The ten **AI-enhanced animation principles** synthesize traditional artistic knowledge with contemporary technological capabilities, providing guidance for future animation development.

The findings have broader implications for creative industries experiencing AI transformation. The emphasis on preserving human creative authority while leveraging algorithmic capabilities provides a model for responsible technological adoption that maintains cultural values while capturing innovation benefits. As AI technologies continue evolving, the frameworks and insights established through this research will provide valuable guidance for maintaining the balance between advancement and preservation that enables continued artistic flourishing.

The legacy of Blue Sky Studios, though the studio itself has closed, continues through the technological and creative precedents established during the Ice Age franchise era. Their approach to AI integration demonstrates that the future of animation lies not in choosing between human creativity and artificial intelligence, but in developing sophisticated collaborations that leverage the strengths of both approaches to create entertainment that surpasses what either could achieve independently.

Funding

This research received no external funding.

Conflicts of Interest

The authors declare no conflicts of interest.

References:

- Blue Sky Studios. (2002-2022). *Ice Age franchise production documentation and technical reports*. Studio Archive Collection.
- Bordwell, D. (1989). *Historical poetics of cinema*. Harvard University Press.
- Candy, L., & Edmonds, E. (2018). Practice-based research in the creative arts: Foundations and futures from the front line. *Leonardo*, 51(1), 63-69.
- Cao, Z., Hidalgo, G., Simon, T., Wei, S. E., & Sheikh, Y. (2019). OpenPose: Realtime multi-person 2D pose estimation using part affinity fields. *IEEE Transactions on Pattern Analysis and Machine Intelligence*, 43(1), 172-186.
- Carter, C. (2016). *An expansion of the traditional principles of animation to 3D computer animation* [Doctoral dissertation, Queensland University of Technology].
- Carter, C. (2017). Aesthetic harmony in 3D character animation. *Animation Practice Research*, 6(2), 23-41.
- Creswell, J. W., & Plano Clark, V. L. (2017). *Designing and conducting mixed methods research* (3rd ed.). Sage Publications.
- Gunanto, S. G. (2025). Exploring the integration of generative AI and the role of human-AI collaboration in animation production. *Journal of Information Technology and Its Utilization*, 8(1), 30-35. <https://doi.org/10.56873/jitu.8.1.6000>
- Holz, D., et al. (2023). AI-assisted animation production: Current practices and future directions. *ACM Transactions on Graphics*, 42(4), 1-18.
- Lasseter, J. (1987). Principles of traditional animation applied to 3D computer animation. *Computer Graphics*, 21(4), 35-44.
- MacKenzie, D., & Wajcman, J. (2019). *The social shaping of technology* (3rd ed.). Open University Press.
- McHugh, M. L. (2012). Interrater reliability: The kappa statistic. *Biochemia Medica*, 22(3), 276-282.
- P, A., & Nirmala, T. (2024). An analysis of artificial intelligence techniques on animation in animated movie series. *ShodhKosh: Journal of Visual and Performing Arts*, 5(ICITAICT), 19-25. <https://doi.org/10.29121/shodhkosh.v5.iICITAICT.2024.1248>
- Postman, N. (2000). The humanism of media ecology. *Proceedings of the Media Ecology Association*, 1(1), 10-16.
- Stake, R. E. (2005). Qualitative case studies. In N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Eds.), *The Sage handbook of qualitative research* (3rd ed., pp. 443-466). Sage Publications.
- Stark, L. (2024). Animation and artificial intelligence. *Proceedings of the 2024 ACM Conference on Fairness, Accountability, and Transparency*, 1829-1840. <https://doi.org/10.1145/3630106.3658995>
- Thomas, F., & Johnston, O. (1995). *The illusion of life: Disney animation*. Disney Editions.
- Wedge, C., & Saldanha, C. (Directors). (2002). *Ice Age* [Animated film]. Blue Sky Studios; 20th Century Fox.
- Williams, R. (2009). *The animator's survival kit* (Expanded ed.). Faber & Faber.
- Yin, Y. (2022). Research on the application of animation design based on artificial intelligence and multimedia technology. *Computational Intelligence and Neuroscience*, 2022, 1-11. <https://doi.org/10.1155/2022/1596922>
- Zhang, Y., & Park, J. (2024). AI-assisted creative decision making in animation production. *Creativity and Cognition*, 31(2), 234-251.

Article Arrival Date
18.10.2025

Article Published Date
20.12.2025

Arkeolojik Kanıtlar Işığında Anadolu'da Antik Dönem Ev İçi Tekstil Üretimi
Household Textile Production in Ancient Anatolia in the Light of Archaeological Evidence

Taylan ZEYBEK

Doktora Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Endüstri Arkeolojisi, İzmir/Türkiye, <https://orcid.org/0009-0004-0089-5913>

Özet

Bu çalışma, Anadolu topraklarında bulunan Neolitik Çağ'dan Geç Roma Dönemine kadar olan süreçte hane içi tekstil üretimini arkeolojik kanıtlar ışığında incelemek için yapılmıştır. Makalede tekstil üretimi yapılan alanların; konutların içindeki konumları, mekansal organizasyonları, toplumsal ve ekonomik boyutları ele alınmıştır. İnsanoğlunun tekstil üretimi ile ilgili hikayesi Paleolitik dönemden itibaren bitki liflerinden elde edilen tekstil ürünleri üretmesi ile başlar, Neolitik Çağ'da yerleşik yaşama geçilmesi ve koyunun evcilleştirilmesi ile konutların içinde önemli bir zanaat dalı haline dönüşmesiyle şekil değiştirmiştir. Kalkolitik Çağ'da bir statü edinme aracı olan bu zanaat kolu, Erken Tunç Çağı ile yerleşimlerde artan nüfus ve buna bağlı ticaretinin yapılması ile örgütlenerek bir sanayi dalı halini almıştır. Anadolu'nun farklı bölgelerinden; Kendale Hecala, Limantepe, Boyalı Höyük, Bağlararası, Sirkeli Höyük, Zincirli Höyük, Hamaç Höyük, Yassıhöyük, Ovaören ve Zerzevan Kalesi gibi değişik dönemlerden hane içi üretimi destekleyecek biçimde buluntu veren yerleşimlerden örnekler sunulmuştur. Bu alanlardan tekstil üretimine kanıt sunan, ağırşaklar, dokuma tezgahı ağırlıkları, bız, iğ, iğne gibi buluntular her dönemde tekstil üretiminin evlerin içlerinde planlı bir şekilde sürdürüldüğünü kanıtlamaktadır. Hane içinde kadınların kontrolünde olan bu üretim dalının, Boyalı Höyük ve Zincirli Höyük gibi yerleşimlerdeki yoğun tekstil aracı buluntusuna bakarak, evin ihtiyacı dışında daha ticari amaçlı üretildikleri, dolayısıyla bu yerleşimlerde üretim sürecinde erkeğin de bir rol alabileceği düşünülmüştür. Hane ekonomisinin önemli bir parçası olan dokumacılık, kadının toplumsal konumunu belirleyen ve sosyal sermayeyi oluşturan bir üretim biçimi olmuştur. Bu üretim şekli, zamanla endüstriyel faaliyete doğru evrilse de her zaman daha profesyonel biçimde yapılan büyük çaplı üretim biçimi ile beraber varlığını sürdürmüştür. Arkeolojik çalışmalarındaki kanıtlar, hane içi tekstil üretim biçiminin planlı, organize biçimde yürütüldüğünü, Anadolu'daki tekstil üretiminin ev içi ekonomisine ve kültürüne önemli bir bakış açısı sunduğunu ortaya koymuştur.

Anahtar kelimeler: Ev içi, Ağırşak, Dokumacılık

Abstract

This work was aimed to examine household textile production in Anatolia from the Neolithic Age to the Late Roman Period in the light of archaeological evidence. In this article, the locations of textile production places within houses, their spatial organization, social and economic dimensions are treated. The story of mankind's textile production begins with the production of textile products obtained from plant fibers in the Paleolithic period, and changed shape with the transition to settled life in the Neolithic Age and the domestication of sheep, which became an important branch of craft within homes. This branch of craft, which was a means of gaining status in the Chalcolithic Age, was organized and became an industrial branch with the increasing population and the resulting trade in the settlements in the Early Bronze Age. Some of settlements from different periods in Anatolia, such as Kendale Hecala,

Limantepe, Boyalı Höyük, Bağlararası, Sirkeli Höyük, Zincirli Höyük, Hamaç Höyük, Yassihöyük, Ovaören and Zerzevan Castle, that yielded finds supporting domestic production, are presented. Findings from these areas, such as spindle whorls, loom weights, awls, spindle and needles, which provide evidence of textile production, prove that textile production was carried out in a planned manner inside homes in every period. This branch of production, which was controlled by women within the household, was thought to have been produced for more commercial purposes than for household needs, based on the dense textile tools in settlements such as Boyalı Höyük and Zincirli Höyük, and therefore men may have also played a role in the production process in these settlements. Weaving, an important part of the household economy, has become a form of production that indicates women's social position and creates social capital. Although this form of production evolved over time into industrial activity, it always continued to exist alongside a more professional, large-scale production form. Evidence from archaeological studies has offered that household textile production was carried out in a planned and organized manner, providing an important look into the domestic economy and culture of textile production in Anatolia.

Keywords: Household, Spindle Whorl, Weaving

1. GİRİŞ

Anadolu ve çevresi, tarih boyunca birçok medeniyete ve yerleşime ev sahipliği yapan, coğrafi olarak sosyal ve ekonomik yapıya ışık tutan zengin arkeolojik verilere sahip bir bölgedir. İnsanoğlunun temel ihtiyaçlarından biri olan örtünmek veya giyinmek için üretilen dokuma ürünleri bölgede Paleolitik ve Epi-Paleolitik Dönemlere kadar inmektedir. Neolitik Çağ ile beraber yerleşik yaşama geçilmesi ve aynı dönemde koyunun evcilleştirilmesiyle, bitkisel lif kaynaklı elde edilen tekstil dışında koyun kılından dokuma ürünleri ortaya çıkmıştır. Bu dönemde yapılan dokuma işlemi, konutların içinde ve küçük ölçeklidir. Kalkolitik Çağ ile tekstilin üretimi, toplumun içinde bir statü elde etme biçimi olarak yaygınlaşmış ve önemi artmıştır. Yine ev merkezli olan bu üretim şekli örgütlenmeye başlamıştır. Erken Tunç Çağı ile birlikte devletlerin kurulması, yerleşimlerde nüfusların çoğalması sonucu artan dokuma ürünü talebi karşısında ev içi üretim ile beraber endüstriyelleşen üretim şekli ortaya çıkmaya başlamıştır. Özellikle MÖ 2. bin ile beraber atölye tipi, tüccar kontrollü ve sanayileşen ev üretimleri ortaya çıkmıştır. MÖ 1. binde ev içindeki küçük çaplı ve sanayileşen üretim dışında, atölye üretimleri ve daha profesyonel olan büyük ölçekli üretimin varlığını bize kanıtlamıştır. Coğrafya içinde Roma Döneminden sonra bu üretim tipleri detaylanmış fakat hane içinde üretim her zaman olmuş ve halkın ekonomisinde önemli yer tutmuştur. Araştırmada, antik dönemde Anadolu'da tekstil üretim alanlarından ev içi üretim şekli, coğrafya içinde arkeolojik kazılardan elde edilen veriler ışığında örneklendirilmek istenmiştir. Verilen örneklerde hane içinde üretimin mekansal organizasyonları ve yerleşim düzenleri içinde konumları ortaya konulmak istenmiştir. İkiztepe, Oluz Höyük, Limantepe, Sirkeli Höyük, Zincirli Höyük, Hamaç Höyük gibi Anadolu'nun farklı coğrafyalarından ve farklı dönemlere ait buluntu veren yerleşimlerden elde edilen sonuçlar örneklerle verilmiştir. Özellikle alanlardan çıkarılan dokumacılık ile ilgili araçlar, konutların içinde yapılan bu önemli ekonomik faaliyete ışık tutmuştur. Bu araçların yerleşimlerin içinde düzenli olarak ortaya çıkarılması, hane halkı için tekstil üretiminin ne kadar önemli olduğunu ortaya koymuştur.

1.1. Kuramsal Çerçeve

Çalışmadaki kuramın gelişim temelinde, tekstil üretiminin ve dokumacılık zanaatının mekansal organizasyonuna odaklanılarak bir sentez oluşturulmuştur. Ev içi üretimde Anadolu içinde bulunan yerleşimlerde zamansal sürekliliğin ve homojenliğin önemi ortaya çıkarılmak amaçlanmıştır. Odak olarak Neolitik Çağ'dan Geç Roma Dönemi'ne kadar ev içinde kendi ihtiyacını karşılayan ve ağırlıklı olarak kadınlar tarafından yürütülen bu organizasyonu merkeze

almıştır. Bu üretim şekli hem diğer üretim biçimlerine göre öncü hem de tamamlayıcı olmuştur. Bu durum üretimin, yalnızca ekonomik amaçlı değil, sosyal rolü de ortaya koyan bir faaliyet olduğunu göstermiştir. Kuramsal modeli kanıtlamak için, Anadolu'daki farklı coğrafyalarda bulunan ve farklı dönemlerden veri aktaran yerleşimleri ortaya koyarak, hane içi üretim modelinin yaygınlığı ve sürekliliği kanıtlanmak istenmiştir. Yerleşimler içinden ele geçen bulgular, bu bulguların konutlar içerisindeki konumları ve dağılımları analiz edilmiş, ev içi ekonominin arkeolojik kanıtlar ile zaman içinde tekrarlanabilir bir olgu olarak gösterilmesi hedeflenmiştir. Sentezin sonucunda ev içinde yapılan tekstil üretiminin yerleşim yerleri içindeki konumları ve mekansal organizasyonu tespit edilmiş. Çalışmada örnek verilen yerleşimlerdeki dokumacılık işinin düzenli biçimde yapıldığı ve günlük yaşamda insanların önemli bir faaliyeti olduğu kanıtlanır. Üretimin tesadüf biçimde değil de yaşamın içinde planlı bir iş olarak konutlarda kurumsal bir şekilde yürütüldüğü ortaya konur.

2. YÖNTEM

Çalışmada yöntem olarak, Anadolu topraklarında antik dönemde hane içinde tekstil üretim faaliyetini arkeolojik veriler üzerinden incelemek amacıyla, farklı coğrafyalardan ve dönemlerden kronolojik sıra ile elde edilen veriler esas alınmıştır. Seçilen yerleşimler ile ev içi üretimin mekansal organizasyonu, konut ve yerleşimlerdeki düzenleri ve konumları ortaya konulmuştur. Analiz sonucunda yerleşimlerdeki ev içi üretimin, en eski tekstil üretim şekli olduğu, diğer üretimlere temel oluşturduğu, düzenli ve organize biçimde yürütüldüğü ortaya konmuştur.

3. BULGULAR

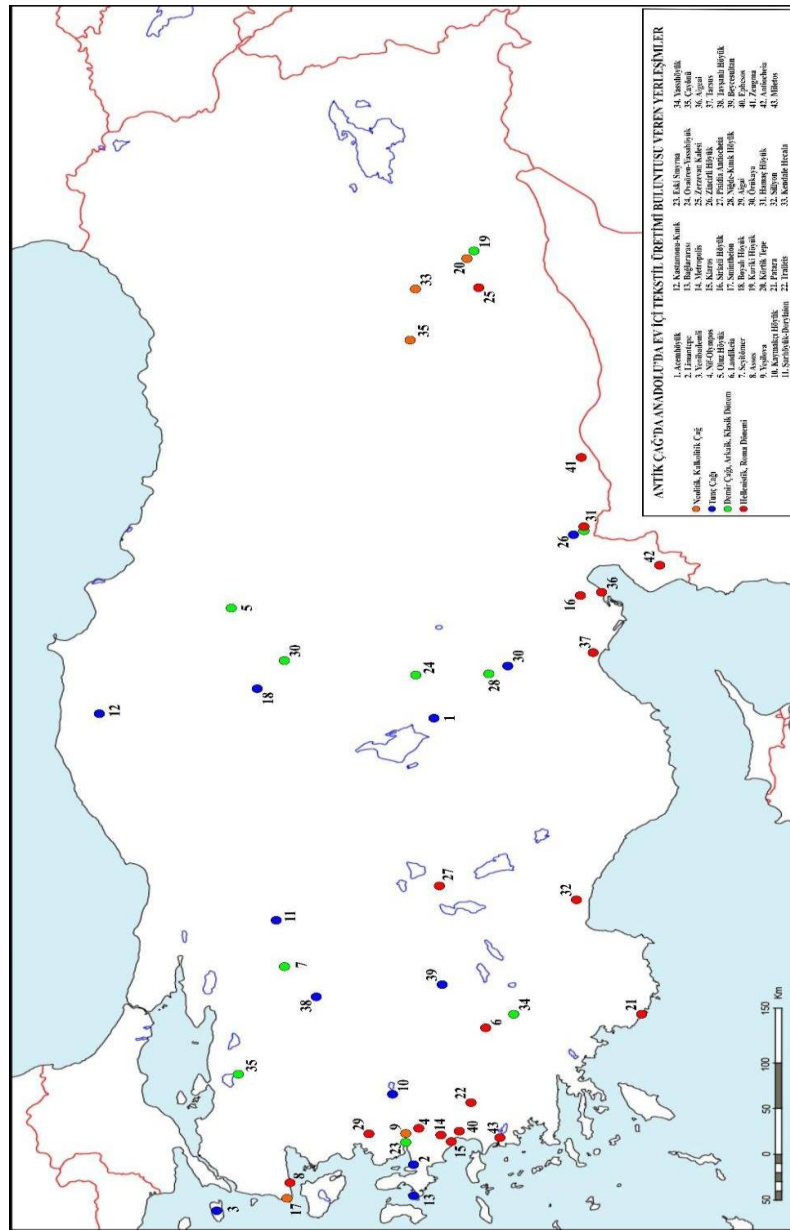
İnsanoğlunun temel ihtiyacı olan örtünme ve giyinmenin tam olarak ne zaman ortaya çıktığı bilinmese de arkeolojik bulgular ve araştırmalar sonucunda Paleolitik, Epi-Paleolitik dönemden itibaren insanın bitkisel liflerden üretilmiş dokuma ürünü oluşturduğu kanıtlanmıştır. Gürcistan'da, Dzudzuana Mağarası içinde Üst Paleolitik tabakalarda ortaya çıkarılan keten lifi kalıntıları bu kanıtların en eskilerinden biridir. Ayrıca bu buluntuların değişik renklerde (daha çok siyah-gri ve turkuaz) boyandığı ve sepet yapımında, sapı olan taş aletlerini bağlamada, giysi üretiminde kullanıldığı düşünülmüştür (Kvavadze ve Diğerleri, 2009, s. 1359). Bitki lifleri dışında Paleolitik ve Mezolitik çağlarda hayvan derisi de örtünme işlemi için kullanılan bir malzemeydi. Zaman içinde değişen iklim şekli ve coğrafyaya bağlı olarak insanoğlunun Neolitik Çağ'da yerleşik yaşama geçmesinden sonra, koyunu evcilleştirmesiyle onun kılından elde edilen yünün kullanımı yaygınlaşmaya başlamıştır. Anadolu ve çevresinde Neolitik Çağ ile birlikte konutların içinde yapılan tekstil üretimi ve evlerde bulunan dokumacılığa ait araçlar, bu alanlarda dokuma teknolojsinin gelişme gösterdiği ve buna bağlı olarak yerleşimlerde dokuma tezgahı kullanıldığını bize kanıtlar. Bu dönemde Anadolu içerisindeki yerleşimlerde ortaya çıkarılan araçlar, kumaş kalıntıları, bazı eşyalar, aletler üzerinde görülen hasır ve kumaş izleri dokumacılığın genelde konutların içerisinde ve küçük ölçekli yapıldığını göstermiştir (Yılmaz, 2022, s. 13). Kalkolitik Çağ'da tekstil üretimi toplum içinde bir konum elde etmede önemli bir unsur haline gelmiştir. Bu dönemde sınırlı olarak yapılan üretim, aynı zamanda ev içerisinde teşvik edilmekteydi. Üretimin miktarı ise ekonomilere göre değişiklik göstermekteydi ve tekstil biriktirme işlemi dışında dolaşımı sağlanan bir ürün, sosyal sermaye ile statü sembolü halini almıştı. Geç Kalkolitik dönemde tekstil üretimi ev merkezliydi ve örgütlü hale gelmişti. Dokumacılık sayesinde sosyal dayanışma sağlanmaktaydı ve bu üretim şekli ekonomik dengesizliği sınırlayan bir araç halini almıştı (Schoop, 2014, s. 437-439). Erken Tunç Çağı ile beraber coğrafyada yerleşimlerin çoğalması ve devletlerin oluşması, sosyal statüde oluşan farklılıklarla beraber prestij nesnelerinin üretilmesi, zanaatta uzmanlaşmayı ve profesyonelleşmeyi getirmiştir. Nüfusun yerleşimlerde artması ise ürünlerin depolanması ve var olan kısa mesafeli ticaretin, uzun mesafeli hale gelmesini zorunlu kılmaya başlamıştır. Bu

durum tekstil üretimine de yansımış ve yerleşimlerdeki dokuma ihtiyacının artması ile ev içi üretimin yanında, yerleşim alanları içerisinde bir endüstriyelleşme varlığını ortaya koymuştur. Erken Tunç Çağı'nda Anadolu'daki bazı yerleşimlerde ve kentlerde yapılan arkeolojik kazı çalışmalarında ortaya çıkarılan yoğun tekstil araçları ve bunların çeşitliliği, üretilen kumaş ve hasır ürünlerindeki zenginliği ve halkın ihtiyaçlarını bize sunmaktadır (Yılmaz, 2022, s. 24). MÖ 2. binde elde edilen kanıtlardan yola çıkarak tekstil ile bağlantılı olarak üç tip üretim biçimi olabileceği ortaya konulmuştur. Bu üretim tipleri arasında; atölye tipi; tüccar kontrolündeki ve hammaddeyi tüccarın sağladığı sipariş usulü, parçacı ev sanayisi; aynı çatı altında üretim süreçlerini gerçekleştiren bir araya toplanmış atölyeler bulunur. Üretim sürecinin önemli bir safhası olan ip eğirme işlemi her mekanda yapılabilirken, eğirmeden sonra gelen dokumacılık işlemi açık avlular veya belirlenen odalarda, oturma, yatma ve yeme-içme mekanlarından uzakta yapılmaktaydı. Konutlarda ise bu işlem kışları kapalı mekanlarda, yazları ise açık bir avlu ya da hava sirkülasyonunun olduğu alanlarda icra edilmekteydi (Yılmaz, 2006, s. 263; Tütüncüler, 2022, s. 68).

Anadolu ve çevresindeki coğrafya gözlemlendiğinde MÖ. 1. binde tekstil ürünleri kıyafet, ev içinde kullanım, törensel eşya, aksesuar veya depolama amaçlı olarak farklı şekilde kullanım görmektedir. Özellikle Demir Çağı ile birlikte üretim teknolojisinin, yönetim şeklinin ve sosyal yapının değişmesi ile üretimin tüm alanlarına etki ettiği ve dokumacılıkta değişimlerin olduğu gözlemlenir. Zamanla malzeme bilgisi, bitki, havan postu, yün gibi hammaddeleri elde ederken, üretim teknikleri gelişti ve ürünler zenginleşti (Batmaz, 2022, s. 151). Bu durum sadece tekstil üretimi için değil tüm üretim dalları için geçerliydi. Akdeniz coğrafyası içinde Roma Dönemi'nden önce üretim biçimi; ev içi üretimi, ev endüstrisi, atölye endüstrisi ve büyük ölçekli endüstri olarak ayrılırken, Roma Dönemi'nden sonra ise bu üretim şekillerinin daha detaylı ve özel bir konuma geldiği görülür. Bu dönemden sonra imal etme şeklinde ev üretimi ve endüstrisinin devam ettiği gözlemlenirken, bir yandan da bireysel atölyeler, kendi konularında uzmanlaşmış atölyeler, fabrikalaşmış üretim biçimi ve resmi üretim biçimi olarak ayrıldığı söylenebilir. Ev içi üretim, hanede yaşayanların kendi ihtiyaçlarını karşılamak için yaptıkları üretimi, ev içi endüstrisi ise hem kendi ihtiyaçlarını karşılamaya hem de üretim fazlalığını ticaret yapmaya yönelik üretimi ifade eder. Atölye endüstrisinde ürün sadece satış için üretilmekteydi ve buna bağlı olarak çalışanların verimli bir şekilde çalışması, konusunda uzman olması gerekmektedir. Büyük ölçekli üretimlerde ise üretim kendilerine ayrılmış özel alanlarda satış amacıyla üretilir ayrıca sermaye üretiminin sağlanması ve ürünlerin geniş ölçekte dağıtılması gerekmektedir. Akdeniz coğrafyası geneline bakıldığında ise tekstil imalinde teknolojiye çok üretimin artması ile gelişme yaşanmış ve özellikle Roma Dönemi öncesinde ev içi üretimin yanında diğer üretim şekilleri de gelişerek yerleşimlerde ekonomide yerlerini almışlardır (Gleba, 2008, s. 192, 193). İnsanların zengin olup olmamasına bakmaksızın hane içinde tüm kadınlar iplik eğirir ve dikiş yapardı. Herkes kumaşın bakımının yapılması gerekliliğini ve buna bağlı süreçlerin farkındaydı ve kumaşlar ömürlük olarak dayanıklı biçimde yapılmaktaydı. Bu yüzden giysiler ev halkı tarafından dikkatlice saklanıp korunmaktaydı. Üretilen kumaş sadece maddi anlamda değil, zanaat ustalığı gerektirdiği gibi üretimi büyük zaman gerektirmekteydi (Cleland, 2017, s. 27). Hane tarafından tüketilen, kullanılan kumaşların elde edilmesi için üretimleri genelde kadınlar yapmaktaydı. Bu iş için ise öncelikle ipliğin eğrilme işlemi gerçekleştirilmekteydi. Hem dokuma yapmaktan daha fazla vakit aldığı hem de portatif bir iş şekli olduğu için eğirme işlemi daha çok kadınla özdeşleşmişti. Zamanla eğirme işleminde kullanılan araçlar, kadının sosyal rolünün somut örneklerinden biri haline geldi (Gleba, 2008, s. 177). Coğrafya içinde mezarlarda bulunan tekstil araçları, kadının ev içinde yüksek mertebede olduğunu gösteren önemli kanıtlardan biriydi. Öyle bir durum ki hane içinde tekstil üretimini gözetme ve kontrol etme işi yine bu yüksek statüsü olan hanımlara aitti (Grömer, 2013, s. 46). Antik dönemde ev içinde kadın köleler de hane halkının ekonomisine katkıda bulunmaktaydılar. İplik eğirme ve dokuma işi bilmeyen kadın köleler

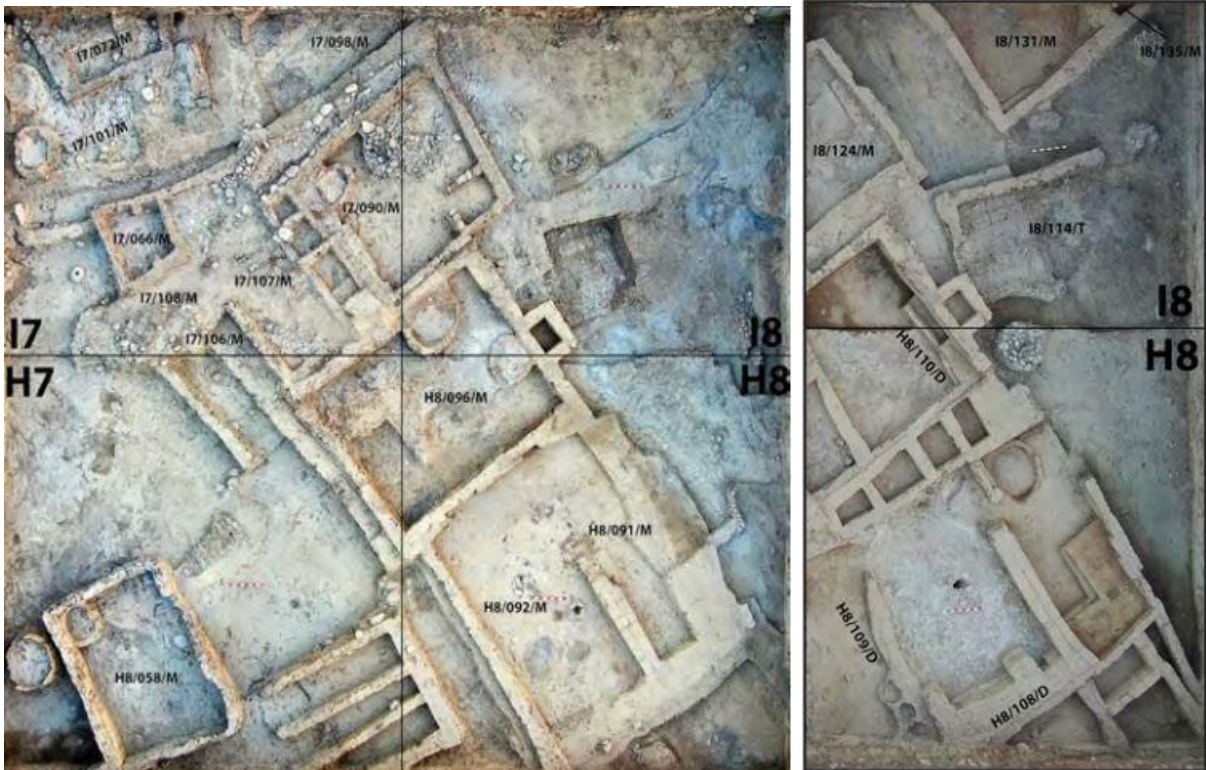
faydasız ve kötü, tartışmalı bir yatırım olarak görülmekteydi (Iancu, 2018, s. 71). Roma döneminde kadınların hane içi dokumacılığında ekonomide yeri önemliydi. Fakat erkeklerin yaptığı büyük ölçekli organize ve örgütlü üretimin aksine, küçük ölçekte ve örgütsüz biçimde yapmaktaydılar (Lovén, 2013, s. 111).

Yapılan araştırmalarda antik çağda tekstil üretiminde yerleşimlerde ortaya çıkarılan buluntulara göre, üretimin ev içi üretim mi, atölye üretimi mi yoksa daha büyük ölçekli endüstri üretimi mi olduğunu söylemek konusunda bilgi verse de bunu net olarak söylemek biraz zordur. Bu durum zamana ve yerleşim içinde bulunulan yere göre değişkenlik gösterir. Özellikle ev içi üretimde hane halkının tüketimi için üretilen ürünün, ticaret için de üretildiğini gösteren kanıtlar net olarak ortaya çıkarılamamaktadır (Gleba, 2008, s.201). Bu bağlamda ev içi üretimin sınırlarını, hane halkı ekonomisindeki yerini farklı dönemlerde anlayabilmek için Anadolu’da hane içi üretime ışık tutan birçok yerleşimden (Şekil. 1) bazılarını örnek vererek durumu somutlaştırmak önemlidir.

Şekil 1. Antik Çağ'da Anadolu'da ev içi tekstil üretimi buluntusu veren yerleşimler (Hazırlayan: T. Zeybek).

Bu üretim şekline erken dönemlerden örnek verilebilecek yerleşim ise Yukarı Dicle vadisinin kollarından biri olan Ambar Çayı üzerine inşa edilecek barajdan etkilenen üç höyükten biri olan Kendale Hecala'dır. Yapılan kazı çalışmalarında, Seramikli Neolitik Döneme ait kültür dolgusunda ve devamında, Geç Neolitik ile Erken Kalkolitik tabakalara ait mimari ve küçük buluntular ortaya çıkarılmıştır. Bu buluntular arasında tekstil üretimi ile ilgili önemli veriler ortaya çıkarılmıştır. Geç Neolitik Çağ 4. Tabakada (Şekil. 2), H7, H8 ve I7 açmalarında farklı plan anlayışına sahip yapılar olduğu tespit edilmiştir. Tabaka içerisinde, özellikle H7 açmasında tek odalı bir binada bız ele geçirilmiştir. I7 açmasında ortaya çıkarılan büyük yapının "T" şeklindeki avlusunda tespit edilen hücrelerin birinde (I7/066/M) küllü dolgu içinde ise bir ağırşak bulunmuştur. Aynı açmada, kuzeydoğudaki mekânların birinde (I7/098/M) yarım kalmış bir tezgâh ağırlığı, yine bir bız parçası, havaneli ve bir ağırşak ele geçirilmiştir. Bu tip mekanlarda ortaya çıkarılan öğütme taşları ve havaneleri, ise bitki liflerinin veya hayvansal malzemelerin hazırlanmasına işaret eden yardımcı faaliyetleri gösteriyor olabilir. Yerleşimde, Erken Kalkolitik Çağ 5. tabaka (Şekil. 3) içerisinde de tekstil üretimiyle ilgili işlemlerin gerçekleştiğine kanıt oluşturan buluntular tespit edilmiştir. I8 açmasında saz ve ahşap hatıllarla yapılmış bir zemin üzerinde yapılan kazı ve temizlik çalışmalarında bız, ağırşak ve ezgi taşı bulunmuştur. Kendale Hecala yerleşiminde, Neolitik Çağ'dan Kalkolitik Çağ'a geçiş evreleri boyunca dokumacılık ile ilgili araçların düzenli olarak ele geçmesi, bu dönemler arasında dokumacılığın hem gündelik yaşamda hem de ekonomik faaliyetlerin önemli bir parçası olduğunu ortaya koyar. Yerleşimde I7 ve I8 açmalarındaki tekstil araçları ile ilgili buluntular, buradaki mekânların işlevine dair ipuçları verir ve Neolitik ve Kalkolitik çağlarda dokuma faaliyetlerinin konut yapılarıyla doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir (Can ve Diğerleri, 2023, s. 192, 193, 196).

Şekil 2, 3. Kendale Hecala kazılarında Geç Neolitik-Erken Kalkolitik 4. ve 5. tabakalara ait yapıların hava fotoğrafı. (Can ve Diğerleri, 2023, s. 200).

Ev içi üretime Erken Tunç Çağı'ndan örnek vermek gerekirse İzmir'in Urla ilçesinde yapılan Limantepe kazılarında ortaya çıkarılan tekstil ile ilgili önemli üretim faaliyetinin

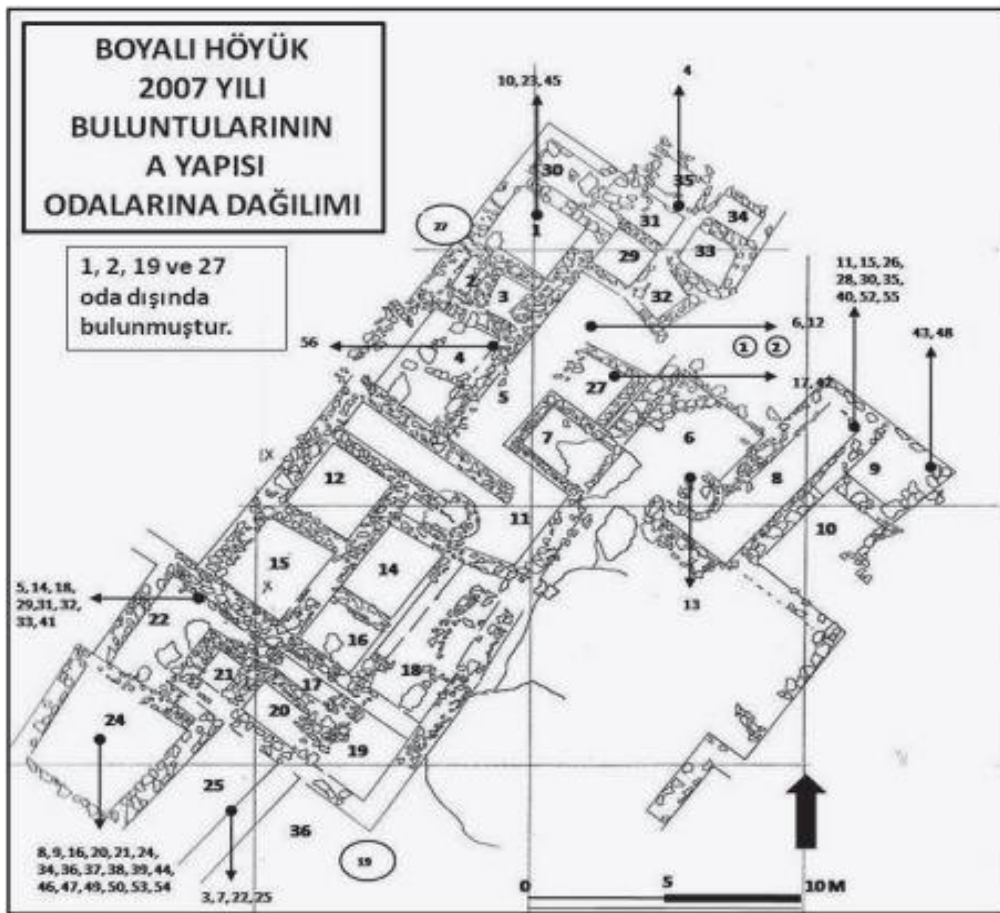
gerçekleştirildiği mekanlar bulunur. Burada yapılan çalışmalarda Erken Tunç Çağı I sonu ile Erken Tunç Çağı II başı arasına tarihlendirilen 2 Numaralı ev içerisinde, yassı ve çift konik formlu tezgah ağırlıkları ve ağırşaklar ele geçmiştir. Mekanda tekstil boyamacılığının yapıldığının kanıtı olarak çok sayıda murex kabukları bulunmuştur. 2 Numaralı eve benzer biçimde 3 Numaralı ev içerisinde de tekstil üretiminin yapıldığına dair buluntular ortaya çıkarılmıştır. Bu buluntular içerisinde çok sayıda tezgah ağırlıkları ve ağırşaklar olduğu gözlemlenmiştir. Burada 3 Numaralı evin 2 Numaralı eve göre endüstri faaliyetinde tekstil ağırlıklı olduğu ve konutun tüm kullanım dönemlerinde tekstil üretimine devam ettiği sonucuna varılmıştır. Dikdörtgen şeklindeki bu evler genişlik olarak 4.5 m (Hayat Erkanal ve Diğerleri, 2010, s. 350), uzunluk olarak 20 küsur m'ye kadar ulaşır (Şekil. 4) (Hayat Erkanal ve Diğerleri, 2009, s. 308) Bu iki konut içinde tekstil buluntuları dışında, maden endüstrisinde kullanılan araçlar, yiyecek içecek ve mutfak kaplarına ait kalıntılar, konutların ekonomileri ve kullanım şekilleri hakkında bize bilgi sunmaktadır. (Hayat Erkanal ve Diğerleri, 2004, s. 167-168).

Şekil 4. Limantepe’de Erken Tunç Çağı I’e ait uzun evlerin genel görünümü. (Erkanal ve Diğerleri, 2009, s. 321).

Çorum ili, Sungurlu ilçesinde bulunan Boyalı Höyük kazı çalışmalarında “A Yapısı” (Şekil. 5) içinde ve çevresindeki odalarda ağırşaklar ve tezgâh ağırlıkları bulunmuştur. Buluntular yerleşimdeki mekanlarda sadece konut veya depo işlevlerinin olmadığı, aynı zamanda zanaat üretiminin de sürdürüldüğünü açıkça gösterir. Tekstil üretimine kanıt oluşturan en yoğun veriler, kuzeydoğudaki G, H VIII plankareleri (kısmen G IX) ile güneybatıdaki I X, I XI ve H XI plankarelerinde yapılan çalışmalarda tespit edilmiştir. Bu plankarelerde 17, 19, 20, 22, 24, 25 ve 36 numaralı odalardan oluşan oda grubunda çok sayıda ağırşak ve tezgâh ağırlığı ele geçmiştir. Buradan yola çıkarak yapının güneybatı bölümünün üretime ayrıldığı ve dokumacılığın burada yoğun biçimde yapıldığını gösterir. 24 No.lu oda ise hem çok sayıda buluntu içermesi hem de taban seviyesinde *in situ* konumda dokumacılıkla ilişkili objelerin

bulunması ile zengin bir içerik verir. Buluntular ise Erken Hitit Dönemi'ne tarihlendirilmiştir. Başka bir çalışmada "A yapısı" içinde toplam 18 adet ağırşak ve 10 adet tezgâh ağırlığı ele geçmiştir. Özellikle 22, 24 ve 25 No.lu odalardaki buluntu çeşitliliği, bu alanlarda aktif ve sürekli bir dokuma faaliyeti olduğunu ortaya koymuştur. Oda boyutları da bu işlevselliği desteklemektedir. Örneğin, 24 No.lu oda yaklaşık 2.30 x 2.40 m, 21 No.lu oda ise yalnızca 70 x 60 cm ölçülerindedir. Bu durum bize, bazı odaların üretim için, bazı odaların ise depo veya ikincil işlemler için kullanıldığını göstermektedir. Mekanlarda dokumacılıkla bağlantılı alanlarda adak kaplarının ortaya çıkarılması, üretimin dinsel bir boyut taşıyabileceğini düşündürür. Kazı alanının doğu yönünde, yani höyük yamacına doğru genişleyen alanlarda da (özellikle F, G IX ve F, G X plankarelerinde) "A Yapısı"na ait yeni odalar tespit edilmiştir. Bu odaların duvarlarının ana kaya üzerine oturduğu, odaların tabanlarının bazı yerlerde doğrudan düzlenmiş ana kaya üzerinde oluşturulduğu tespit edilmiştir. Bu alanda hem Eski Hitit seramiği hem de tezgâh ağırlıkları ve ağırşaklar bulunmuştur. Çıkarılan buluntular, dokuma faaliyetlerinin yalnızca merkezi yapılarda değil, yapının genişleyen kollarında da sürdürüldüğünü göstermiştir. Boyalı Höyük, Erken Hitit Dönemi'nde örgütlü, yerleşik ve yaygın bir tekstil üretiminin gerçekleştirildiğine dair bize kanıtlar sunar. Tezgâh ağırlıkları ve ağırşaklar, bu yerleşimin Erken Hitit Dönemi kırsal üretim sistemindeki yerini belirlemede önemli göstergelerdir. Yapılan çalışmalarda ortaya çıkarılan buluntular Hüseyinde ve Fatmaören gibi çevre merkezlerdeki buluntularla kıyaslanmış ve burada yakın benzerliklerin olduğu tespit edilmiştir. Buna dayanarak bölge genelinde dokumacılığın ekonomik ve kültürel anlamda önemli bir yer tuttuğu ortaya konmuştur (Sipahi, 2009, s. 178-182).

Şekil 5. Boyalı Höyük 2007 yılına ait A Yapısı ve odalarının planı (Sipahi, 2009, s. 185).

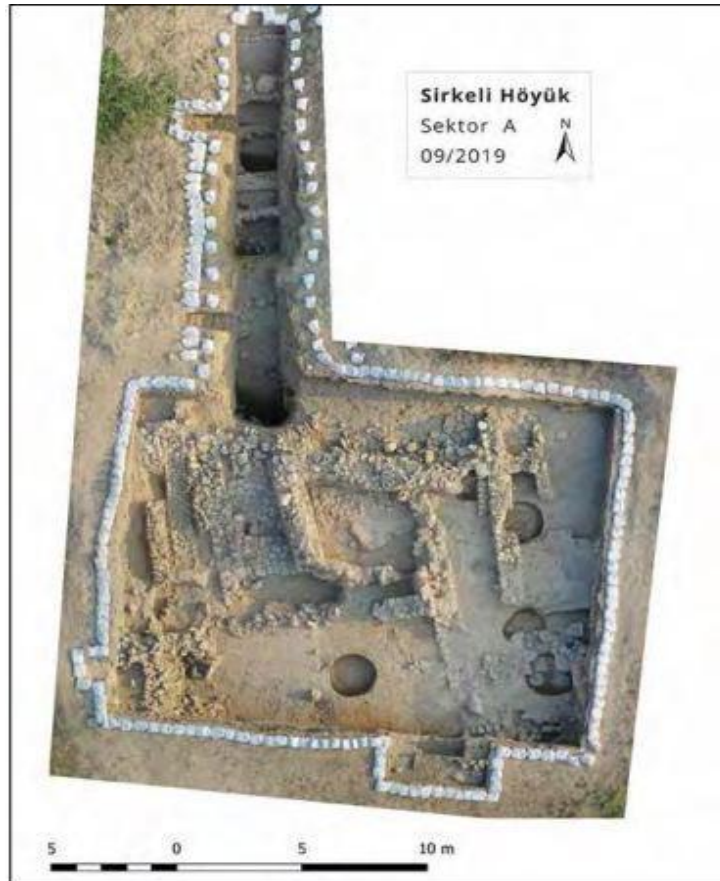
Tunç Çağı içerisinde ev içi tekstil üretimine örnek verilebilecek yerleşimlerden bir diğeri ise Çeşme’de bulunan Bağlararası’dır. Burada bulunan Y-016 yapısında, dokumacılık ve tekstil üretimiyle ilgili önemli buluntular ortaya çıkarılmıştır. Yapının üç evreli olduğu, özellikle CB 2c evresine tarihlenen döneminde, yapının kuzeybatı köşesinde bir fırın tabanı olduğu tespit edilmiştir. Bu evrede düzgün yerleştirilmiş levha taşlardan oluşan muhtemel bir döşeme, bir kerpiç duvar kalıntısı ve batıya devrilmiş kerpiç blok dizisi, mekanın yapısal kalıntılarını bize sunar. Yapıda MÖ 2. binyıla ait seramik buluntulara ek olarak dokumacılık faaliyetleriyle ilgili dokuma tezgahı ağırlıkları ve ağırşaklar bulunmuştur. Buluntular, evin iç dolgusundan çıkarılmıştır. Bunun dışında çakmaktaşı aletler, öğütme ve ezgi taşları, kemik bız da dokuma süreçlerinde kullanılabilecek diğer araçlar arasında yer alır. Y-016 yapısının özellikle merkezinde ve doğu kesimlerinde kilden yapılmış hazneler içlerine yerleştirilmiş platformlar gözlemlenmiştir. Alanda çok sayıda ocak ve fırın bulunması, yapının konut dışında işlevsel bir üretim mekânı olduğunu akıllara getirmiştir. Ele geçirilen ağırşak ve tezgâh ağırlıkları, evin içerisinde tekstil üretimi yapıldığına dair kanıt oluşturur.

Y-016 yapısının batısında, benzer plana sahip olan Y-017 yapısında ise daha az buluntu ortaya çıkarılmıştır. Bu yapıda da kubbe damlı oval formu bir fırın ortaya çıkarılmış ve bu yapıda da diğeri gibi benzer üretim işlevlerinin sürdürüldüğünü düşündürmüştür. Y-017 yapısının duvarlarının CB 2b evresinde büyük bir deprem sonrası kalınlaştırılarak yeniden kullanıldığı tespit edilmiştir. Y-016 yapısı ve dolaylı olarak Y-017 yapısı, Orta Tunç Çağı’nın CB 2a-2c evrelerine tarihlenen buluntularıyla, yerleşim içerisinde tekstil üretiminin ev içi faaliyetler kapsamında sürdürüldüğüne işaret eder. Y-024 (Şekil. 6) yapısı dokumacılık ile ilgili doğrudan bağlantılı buluntular içermesi açısından önemlidir. Yapı, yerleşimin doğusunda, sur duvarına dik bir şekilde doğu-batı doğrultusunda konumlanmıştır. Yapının kuzey duvarı ile bu duvarın kuzeyinde yer alan kerpiç duvarı arasında kalan boşlukta dokumacılık faaliyetinin yapıldığına dair küçük buluntular ele geçirilmiştir. CB 2a yerleşim evresine ait bir ara bölme olarak kullanıldığı düşünülen alanda, iki adet disk şeklinde tezgâh ağırlığı ile birlikte, kabaca yuvarlatılmış pişmiş toprak bir ağırşak ele geçmiştir. Yapılan çalışmalarda, dokuma ile ilişkili buluntuların CB 2a evresine ait olduğu ortaya çıkarılmıştır. Bu buluntulara dayanarak, Çeşme-Bağlararası yerleşiminde dokuma üretiminin ev içi organizasyonu ile yapıldığı ve mekanların işlevsel alanlara sahip olduğunu görülmüştür (Şahoğlu ve Diğerleri, 2022, s. 371-374).

Şekil 6. Bağlararası Kazısında sura yastı biçimle inşa edilmiş Ev 24 ve içerisinde fırın. (Şahoğlu ve Diğerleri, 2022, s. 383).

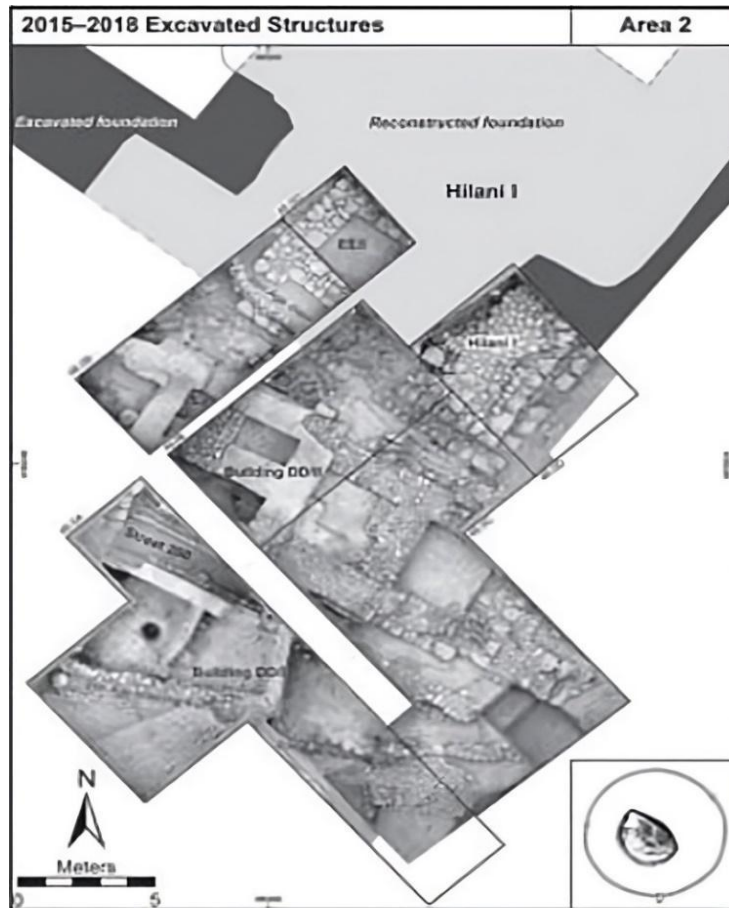
Tekstil üretiminde hane içi üretim biçimine örnek oluşturacak ve ortaya çıkarılan buluntular ile Orta Kilikya Döneminden (MÖ 1560–1190) Hellenistik Döneme kadar üretimin sürdürüldüğüne dair kanıtlar sunacak Adana İli Ceyhan İlçesinde bulunan Sirkeli Höyük'te, A Sektörü'nde gerçekleştirilen kazılarda (Şekil. 7), çeşitli buluntulara ulaşılmıştır. Yerleşimde çıkarılan A1 Yapısı, Orta Tunç Çağı II sonları ile Orta Kilikya Dönemi geçiş evresine tarihlendirilmiştir. Bu yapının kuzeydoğu kesiminde açığa çıkarılan yanmış kerpiç yıkıntıları arasında, bazı ağırşaklar ve dokuma tezgahı ağırlıkları, bulunmuştur. Buluntular, yapının işlevsel olarak dokumacılık üretimiyle ilişkili kullanıldığını ortaya koymuştur. Hellenistik Dönem'e ait yapıdaki çöp çukurları da tekstil üretimi açısından veri sunmuştur. Çukurların dolgularında çanak çömlek parçaları ile birlikte pişmiş ve pişmemiş dokuma tezgâhı ağırlıkları ele geçmiştir. Tezgâh ağırlıklarının hem işlenmiş hem de henüz pişirilmemiş örneklerinin beraber bulunması, yapı içerisinde üretimin devam ettiğini düşündürmüştür. A Sektörü'nün kuzeyinde yer alan T2 Yamaç Açması'nda, Orta Kilikya Dönemi'nden beş yapı evresi tespit edilmiştir. Alanda çapları 1 cm ile 5 cm arasında değişen 150'den fazla yuvarlatılmış seramik, bir yığın hâlinde *in-situ* olarak ele geçirilmiştir. Bulunan bu seramiklerin işlevi tam olarak bilinmese de boyut ve form bakımından ağırşak olarak kullanılabileceklerini akla getirmiştir. A Sektöründe yapılan çalışmalarda elde edilen veriler, üretimin hem yerel hem de konut içi nitelikte, uzun sürelerle yayılmış ve sistemli bir faaliyet olduğunu göstermiştir (Novák ve Yaşın, 2022, s. 195).

Şekil 7. Sirkeli Höyük, Sektör A genel görünümü (Novák & Yaşın, 2022, s. 204).

Tıpkı Sirkeli Höyük gibi uzun sürelerdir tekstil üretiminin konutların içinde devam ettiğine kanıt oluşturan bir başka yerleşim ise Gaziantep ilinin Islahiye ilçesinde bulunan Zincirli Höyük'tür. Güneybatı Aşağı Şehir'de yapılan kazı çalışmalarında Demir Çağ IIB-III katmanına

ait bir odada, yangınla tahrip olmuş buluntu topluluğunda 90 adet pişmiş toprak tezgâh ağırlığı ortaya çıkarılmıştır. Odanın aynı zamanda bir fırın ya da ocakla ilişkili olması, mekânın üretim işlevine işaret etmektedir. Tezgâh ağırlıklarının çokluğu, alanda evsel üretimin dışında, daha geniş ölçekli bir dokumacılık faaliyeti yürütüldüğünü belki de daha ticari amaçlı üretimin yapıldığını bize gösterir. Radyokarbon tarihlendirmesine göre üretimin, MÖ Geç 8. yüzyıl ile Erken 7. yüzyıl arasında olduğu ortaya konmuştur. Alan 2 Doğu Sitadel’de ise OTÇ II tabakasına tarihlenen yapılarda dokumacılık faaliyeti ile ilişkili bazı buluntulara rastlanmıştır. DD/I ve DD/II olarak adlandırılan yapılar arasında yer alan bir koridorda (Şekil 8) oldukça çok sayıda çan biçimli tezgâh ağırlığı ele geçmiştir. Buluntular, sitadelin yalnızca idari veya dini işlevlere sahip olmadığını, aynı zamanda tekstil üretiminin de önemli bir faaliyet olduğunu göstermiştir. Ortaya çıkan tezgâh ağırlıkları, Alan 8’deki Demir Çağ buluntularından daha erken bir evreye, yani Orta Tunç Çağı II tabakasına verilmiştir. Bu durumda Zincirli Höyük’te tekstil üretimine dair buluntulara bakarak yerleşimde OTÇ II evresinden, Demir Çağ IIB-III dönemine kadar üretim faaliyetlerinin yoğun bir ölçekte konutların içerisinde sürdürüldüğü gözlemlenmiştir (Schloen ve Diğerleri, 2020, s. 528-529).

Şekil 8. Zincirli Höyük, Batı Sitadeli, Alan 2 içerisinde OTÇ II’nin yıkılmış binaları ve Hilani I’in hava ortomozaïği (Schloen ve Diğerleri, 2020, s. 535).

Hane içi tekstil üretimine MÖ 1. bin yıla örnek olarak Denizli, Acıpayam’da bulunan Yassihöyük gösterilebilir. Burada yapılan arkeolojik kazı çalışmalarında 1. kat yerleşimine ait çeşitli alanlarda dokumacılıkla ilişkili önemli buluntulara rastlanmıştır. I8/d9 ve I8/e8 plankarelerinde açığa çıkarılan R51, R52 ve R54 odaları, 1. kata ait mimari birimlere örnek teşkil etmektedir. Odaların tabanları korunamamış olmakla birlikte, mekanların içinde ele geçen ağırşaklar ve diğer tekstil üretimine yönelik küçük buluntular, bu alanlarda zanaat faaliyetlerinin sürdürüldüğünü ortaya koymuştur. I8/c5, I8/c6 ve I8/c7 plankarelerinin de içinde

yer aldığı kuzeybatı sektörde iyi korunmuş mimari kalıntılar arasında, tekstil üretimine işaret eden buluntular ortaya çıkarılmıştır. Bu alanlardan çıkarılan pişmiş toprak ağırşaklar, o döneme ait yerleşimlerde ev içi üretim faaliyetlerinin, özellikle de iplik eğirme konusunda görev alan kadınların emeğine dayalı dokumacılığın günlük yaşamın bir parçası olduğunu bize kanıtlar. Yerleşimdeki buluntular ve buna bağlı mekanlar Demir Çağı'nın geç safhalarına tarihlendirilmiştir. Buluntular arasında yer alan ağırşakların biçimi, pişirme tekniği ve kullanım aşınmaları, araçların sadece sembolik ya da süs amaçlı üretilmediğini ortaya koymuştur. 1. kat yerleşiminde özellikle I8/d9, I8/e8 ve kuzeybatıdaki I8/c5, c6, c7 plankarelerinde ortaya çıkarılan ağırşaklar ve dokuma tezgâhı ağırlıkları, yerleşimin içerisindeki konutların Demir Çağı boyunca aktif bir dokumacılık faaliyetine ev sahipliği yaptığını kanıtlamıştır (Omura, 2022, s. 50-51).

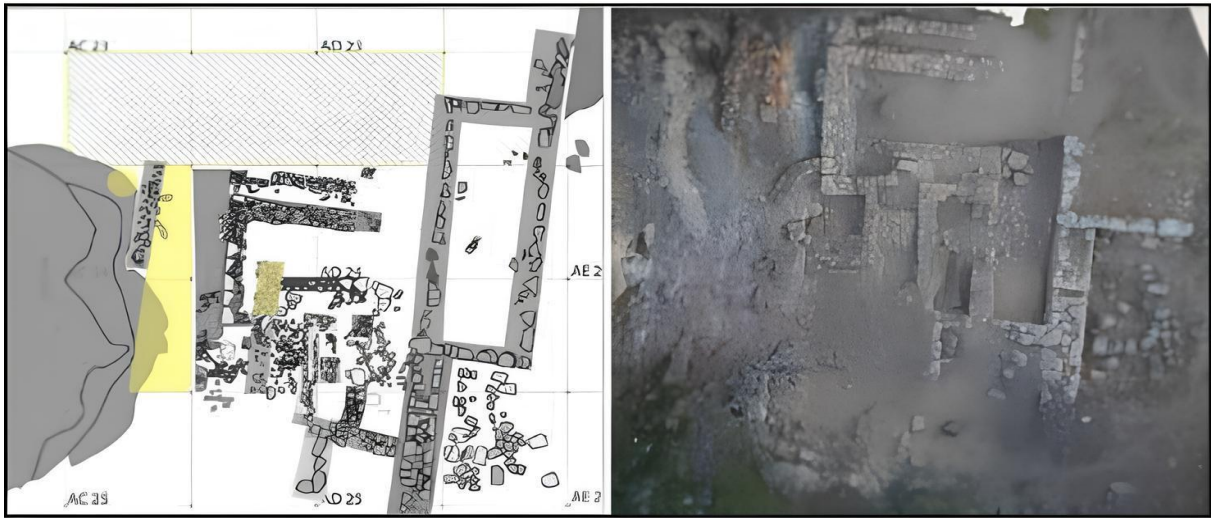
Batman ilinde bulunan Kuriki Höyük üzerinde yapılan çalışmalarda Kuriki Höyük 2 (B Alanı)'nda, dokumacılıkla ilgili araçlar ele geçmiştir. Buluntular, höyük üzerinde barınma işlemi ve tarım uğraşı dışında yerleşik el zanaatlarının da sürdürüldüğünü kanıtlamıştır. Kuriki Höyük 2'de, F-G/6-7 plankarelerinde, I. tabakadan farklı boyutta ve derinlikte birçok çukur tespit edilmiştir. Bu çukurların bazılarında pişmiş ve pişmemiş toprak tezgah ağırlıkları bulunmuştur. G/7 plankaresinde, L.97 numaralı çukurdan tam 12 adet dokuma ağırlığı toplu halde ele geçirilmiştir. Çukurun ya üretimle ilgili bir alanın parçası ya da üretim artıklarının toplandığı ikincil bir kullanım alanı olduğu düşünülmüştür. Dokuma tezgahı ağırlıkları içinde, üçgen boya bezemeli örneklerle rastlanmış ve bunların, bölgede yer alan Hirbemerdon Tepe ve Salat Tepe'dekilere benzedikleri sonucuna varmışlardır. Bu durum, Kuriki Höyük'ün de bölgede aynı üretim ağı içinde yer aldığını, diğer yerleşimler ile ortak bir üretim biçimini yansıttıklarını düşündürmektedir. G/6 plankaresinde A mekânının tabanında çanak çömlek parçaları ile birlikte ağırşak da ele geçirilmiştir. Ağırşak, mekânın konut dışında tekstil üretimi yapılan bir alan olduğunu göstermiştir. Yapının boyutlarına bakıldığında (4.60 x 2.60 m), bireysel ya da küçük ölçekli bir üretime uygun olduğu görülür. Buluntuların tümü, I. ve II. tabakalara, yani MÖ 1. binyılın ikinci yarısı ve Geç Demir Çağı-Hellenistik Dönem aralığına tarihlendirilir. Özellikle II. tabakada okuma aletlerinin bulunması, dönem içinde yerleşimin hem evsel hem de zanaat üretimi açısından aktif olduğunu ortaya koymuştur (Genç, 2013, s. 230).

Demir Çağına ait ev içi üretime örnek verilebilecek bir başka yerleşim ise Nevşehir'de bulunan Ovaören-Yassıhöyük yerleşimidir. Özellikle yerleşimde konut alanlarında ve atölye işlevi bulunan yapılarda ele geçen tezgah ağırlıkları ve ağırşaklar buna kanıt oluşturur. IL197 açmasında bulunan Geç Demir Çağı'nın erken evresine ait yapılarda, çöp çukurları içerisinden pişirilmemiş tezgâh ağırlıkları ele geçmiştir. Aynı açmada diğer mekânın kuzeydoğu köşesinde Orta Demir Çağı'na tarihlenen yapının içerisinden de yapının atölye amacıyla kullanılabileceğine işaret eden seki tespit edilmiştir. Bulgular, Demir Çağı tabakalarında dokuma işleminin evsel üretimle bağlantılı olarak sürdürüldüğünü gösterir. Özellikle tezgâh ağırlıkları ve ağırşaklar, Geç Demir Çağı'nın erken evresi (MÖ 550-450) ile Orta Demir Çağı tabakalarında görünür, Hitit İmparatorluk Dönemi surlarının devşirme malzemelerle Demir Çağı yapılarında yeniden kullanılması sırasında da bu araçların yerleşim içinde kullanıldığı tespit edilmiştir (Şenyurt ve Diğerleri, 2016, s. 120-122).

Gaziantep'te yer alan Hamaç Höyük'te yapılan kazı çalışmalarında Roma Dönemi'ne ait III. Tabaka'da, höyüğün doğu eteklerinde pişmiş toprak kap parçalarıyla birlikte dokuma tezgahı ağırlıkları ve pişmiş toprak ağırşak bulunmuştur. Buluntular, evsel yaşama işaret eden materyaller arasında yer almaktadır ve Roma Dönemi'nde tekstil üretiminin konut ölçeğinde devam ettiğini göstermektedir. U9 açması bu dönemde korunmuş mimari ile birlikte ağırşak ve tezgâh ağırlıklarının ele geçtiği bir alan olmuştur. Hellenistik Dönem'e tarihlenen IV. Tabaka'da, seramik buluntularla birlikte pişmemiş kilden silindirik dokuma ağırlıkları, ağırşaklar ve kemik bızlar ele geçmiştir. IV. Tabakanın, S9, S10, S11, T11, U9 ve U10

açmalarında yapılan kazı çalışmalarına göre yangın tahribatıyla sonlandığı tespit edilmiştir. Geç Demir Çağı'na tarihlenen Va Tabakası'nda ise çok sayıda kil dokuma tezgahı ağırlığı, pişmiş toprak ve taş ağırşaklar ortaya çıkarılmıştır. Bunlara ek olarak kemik iğneler ve bızlar da bulunmuştur. S9, S10 ve S11 açmalarında tespit edilen çok mekânlı evlerde ocaklar ve tahıl silolarıyla birlikte ele geçen buluntular, evsel üretim ile depolamanın bir arada yürütüldüğünü kanıtlamıştır. Ayrıca Orta Demir Çağı'na (DÇ II) tarihlenen Vb Tabakası'nda, pişmiş toprak kap parçaları ile beraber bazalttan öğütme taşları, taş ağırşaklar ve kemik bız parçaları ele geçirilmiştir. Bu veriler, Höyüğün Demir Çağından Roma Dönemi'ne kadar dokumacılığın kesintisiz biçimde sürdüğünü ve günlük yaşamın önemli bir parçası olduğunu göstermiştir (Engin ve Diğerleri, 2024, s. 241-244).

İzmir'de, Nif Dağı kazılarında gerçekleştirilen çalışmalarda, Balıcaoluk'ta Hellenistik Dönem'e ait bir konutun güney ve batı kesiminde AC24-25 plankareleri ile AD24a ve AC26b açmalarında bir konutun mimari sınırları, mekân düzenlemeleri ortaya çıkarılmıştır (Şekil. 9). Kazı alanında ele geçen küçük buluntular arasında özellikle pişmiş toprak piramidal tezgâh ağırlıkları dikkat çekmektedir. Bu döneme ait tekstil üretimi, depolama kap parçaları ve çatı kiremitleriyle birlikte ele alındığında, konutun depolama ve üretim faaliyetlerini kapsayan bir yapı olduğunu ortaya koymaktadır. Bunun yanında pişmiş toprak kalıp parçaları ve metal buluntularının ele geçirilmesi, mekanda üretim çeşitliliğine de işaret etmektedir (Peker ve Diğerleri, 2024, s. 185-186).

Şekil 9. 2022 yılına ait fotoğrafta Balıcaoluk'ta çalışılan alanın hava fotoğrafı ve planı (Peker ve Diğerleri, 2024, s. 194).

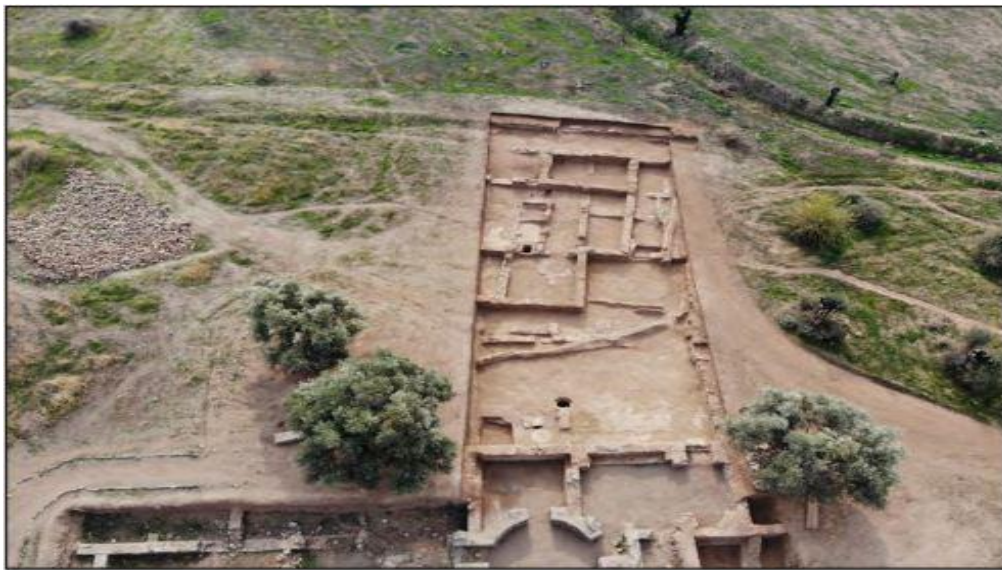
Hellenistik Dönem'e ait ev içi tekstil üretimine kanıt oluşturan önemli bir yerleşim yeri ise Antalya, Alanya'da bulunan Sillyon yerleşimidir. Yapılan çalışmalarda Akropolis'in kuzey ucunda bulunan Konut I'de (Şekil. 10), dokumacılık ile ilgili veriler ortaya çıkarılmıştır. Konutun tek mekândan oluştuğu ve yaklaşık 6.0 x 4.70 m ölçülerinde olduğu tespit edilmiştir. Mekanda seramik örnekleri dışında yedi adet pişmiş toprak tezgâh ağırlığı bulunmuştur. Ağırlıkların şekillerinin daire biçimli, silindirik gövdeli oldukları görülmüştür. İçlerinden bir adet ağırlığın yüzeyinde, ip deliğinin altında daire biçimli bir baskıya sahip olduğu, fakat baskı içerisindeki motifin silindiği ve detaylı görünmediği ortaya çıkarılmıştır. Aynı mekanda kaçak kazı toprağının temizlenmesi esnasında pişmiş toprak ağırşaklar ele geçmiştir. Bu sonuca bakarak yerleşimde Konut I'in dokumacılık ile ilgili bir işlem için de kullanıldığı ortaya çıkmıştır. Konutun kuzeyinde, üretim alanı ile ilgili hatıl yuvaları ve zemine oyulmuş tekne biçimli bölümler olduğu tespit edilmiştir. Yapılan araştırmalar ve ortaya çıkarılan buluntular

sonucunda Konut I'in Geç Hellenistik Dönemden, MS 2. yüzyıla kadar kullanıldığı sonucuna varılmıştır (Taşkiran ve Diğerleri, 2023, s. 77, 79).

Şekil 10. Sillyon kazısından Konut I'in genel görünümü. (Taşkiran ve Diğerleri, 2023, s. 88).

Aydın'da bulunan Tralleis antik kentinde yapılan arkeolojik kazı çalışmalarında Roma Villaları alanında (Şekil. 11) tekstil üretimine ait bulgular ele geçmiştir. TRL21RV-A12 açmasında bulunan kanıtlarda, açmanın kuzeydoğu köşesinde, bir adet bronz dokuma aparatı ele geçmiştir. Bu aparatın antik dönemde iplik üretiminde veya dokuma tezgâhlarında kullanıldığı düşünülmüştür. Aynı açma içinden taş örgüyle yapılmış ve içi sıvalı bir kuyu, sıvı üretimi ve dinlendirme amaçlı olarak kullanıldığı sonucuna varılmıştır. Mekanın kuyu ile bağlantılı zemin düzenlemeleri, alanın üretim için kullanıldığını akıllara getirmiştir. Açma içinde ele geçen pişmiş toprak damga mühür, kantar ağırlığı ve birçok küçük buluntu mekânın üretim işlevini kanıtlar niteliktedir. Roma İmparatorluk Çağı'na tarihlendirilen bu buluntular, villa yerleşiminde konutların içinde tekstil üretim faaliyetlerinin sürdürüldüğünü bize gösterir (Öztürk ve Diğerleri, 2023, s. 279).

Şekil 11. Tralleis'te 2021 yılında yapılan kazı çalışmalarında Roma Villalarının genel görünümü. (Öztürk ve Diğerleri, 2023, s. 290).

Adana ili Yumurtalık ilçesinde yer alan Aigeai yerleşiminde Roma Dönemi'ne ait ev içi tekstil üretimine kanıt oluşturan bazı detaylar ortaya çıkarılmıştır. Burada bulunan Roma Dönemi'ne ait villalar içerisinde L7-8 plankarelerinde yer alan 17 numaralı koridor, peristylum, 18 ve 19 numaralı mekânların dokumacılık işlevlerinin görüldüğüne kanıt oluşturan buluntular ortaya çıkarılmıştır. 18 numaralı mekânda pişmiş toprak ağırşak bulunmuştur. Bunun dışında zemin döşemesi ve çatı kiremitleriyle birlikte Ortaçağ ve İslami Dönemlere ait seramik parçaları da ele geçirilmiştir. Buna göre mekânın ilk olarak Roma Dönemi'nde inşa edilip kullanıldığı sonraki dönemlerde de kullanımının devam edildiği tespit edilmiştir. 19 numaralı mekânda ise ağırşaklar, metal aksam parçaları ortaya çıkarılmıştır. Bunun dışında küllü bir alan içerisinde yanmış hayvan kemiklerinin tespit edilmesi mekânda hem gündelik yaşam hem de üretim faaliyetlerinin beraber yürüdüğünü kanıtlar. 17 numaralı mekânda ortaya çıkarılan koridorda yine pişmiş toprak ağırşak bulunmuştur. Ayrıca burada cam parçaları, çatı kiremitleri ve seramik parçaları da ele geçmiştir. Koridorun 18 numaralı mekâna açılması, buluntuların mekânlar arası üretim ilişkisini göstermesi açısından önemli bir detaydır (Demir, 2020, s. 135-138).

Roma dönemine ait hane içinde üretime örnek başka bir alan ise İzmir ili Menderes ilçesindeki Klaros Kutsal alanı yakınında bulunan YKS D (Yapı Konutları Sektörü Doğu) olarak adlandırılan alanda çıkarılmıştır. Y-Z 19 plankaresi içerisinde bulunan bu alanda tekstil üretiminin yapıldığına dair bazı kanıtlar ele geçmiştir. Burada 3 No.lu mekânda yapılan kazı çalışmalarında tekstil üretimiyle ilişkili iki adet kurşun ağırşak ele geçirilmiştir. Ağırşaklar, Roma Dönemi kullanım evresine ait olup aynı seviyede, bir heykele ait bronz kırpık parçası ve bir adet Kolophon sikkesi de bulunmuştur. Buradan yola çıkarak, buluntular Geç Roma Dönemine tarihlendirilmiştir. 3 No.lu Mekânda, yoğun olarak Roma seramikleri (Doğu Sigillata A, B, C, İtalyan Sigillata, Geç Roma Amphoraları, ince cidarlı seramikler ve Phokaia ile Afrika kırmızı astarlı seramikler) ile birlikte bu ağırşakların bulunmuş olması, yapının hem gündelik işler için hem de küçük ölçekli üretim faaliyeti için kullanıldığını göstermektedir (Şahin ve Diğerleri, 2022, s. 470-472).

Tekstil üretiminin yapıldığı bir başka mekan ise YKS D alanlarında 8, 9 ve 10 numaralı mekânlarda bulunmuştur. Gerçekleştirilen kazı çalışmalarında, 8 numaralı mekânın (Şekil. 12) kuzey duvarında beş sıra halinde taban tuğlasından oluşan bir tezgâh olduğu tespit edilmiştir. Tezgah, mekânın doğusunda bulunan küçük bir havuz veya hazne ile birlikte değerlendirilmiştir. Hazne içinden bronz sikke, bronz obje ve kurşun tamir kenedi gibi buluntuların yanında, çok sayıda midye ve diğer deniz ürünlerine ait kalıntılar bulunmuştur. Buna göre, havuzun tekstil üretimi için mor boya elde edilmesi amacıyla kullanıldığı düşünülmüştür. Buna dayanarak YKS D alanındaki mekanlarda hem dokuma tezgâhının bulunduğu alanın kalıntıları hem de boyama faaliyetlerinin yapıldığı haznelere dair kanıtlar ele geçirilmiştir (Topal ve Diğerleri, 2025, s. 83, 84).

Şekil 12. Klaros'ta Yapı Sektörü Doğu Alanında ortaya çıkarılan 8 Numaralı Mekandaki tezgah ve haznenin genel görünümü (Topal ve Diğerleri, 2025, s. 91).

Daha geç döneme ait hane içi üretime örnek oluşturan ve Geç Roma Dönemi'ne ait ev içi üretimin iyi örneklerinden biri olan Çanakkale'de yer alan Assos antik kentinde bulunmuştur. Geç Antik Çağ Mahallesi'nde Konut Alanı'nda yapılan kazı ve temizlik çalışmalarında kentin planı ve konutların inşa teknikleri araştırılmıştır. Ele geçen Erken Bizans-Geç Roma çanak çömlek buluntuları ile beraber küçük buluntular arasında pişmiş toprak ve taştan dokuma tezgahı ağırlıkları ve ağırşaklar ele geçmiştir. Bu durum, yerleşim içindeki konutlarda, yapılan dokuma işleminin sürdürüldüğünün iyi göstergesi olmuştur (Arslan, 2012, s. 49). Yerleşim içerisinde bulunan Aşağı Agora Büyük Yapı, MS 5. yüzyılda konuta dönüştürülmüştür. Evin oturma odasında ise pencere camı kırıkları ile beraber sikkeler, kandiller ve dokuma işleminin yapıldığına kanıt oluşturan dokuma tezgahı ağırlıkları ele geçmiştir (Arslan ve Diğerleri, 2022, 420).

Araştırmada ev içi tekstil üretimine örnek verilecek son yerleşim ise Diyarbakır ile Mardin arasında sınır garnizonu olarak kullanılan Zerzevan Kalesi'dir. Burada ortaya çıkarılan Konut-N Yapısı'ndaki çalışmalarda, yapının tek mekanlı ve moloz dolgu ile örtülü alanında, tekstil üretimi ile ilgili ağırşak ortaya çıkarılmıştır. Ağırşak kullanımının konutun ilk evrelerine, Roma veya Bizans dönemine ait olduğu düşünülmüştür. Aynı yapıda farklı seviyelerde bronz kemer tokası ve ok ucu gibi buluntular, yapının savunma amaçlı olarak da kullanıldığını göstermektedir. Ağırşak, mekanın, MS 3. yüzyıldan MS 7. yüzyıla kadarki kullanım evreleri boyunca, yerleşimdeki sakinlerin üretim faaliyetlerine dair önemli bir arkeolojik kanıt sağlamıştır (Coşkun, 2018, s. 408). Konut-N Yapısı'nda, güney duvarında yapılan kazı çalışmalarında daha derin seviyelerde ise bir başka ağırşak ile birlikte cam bilezik ve ok ucu parçaları ele geçirilmiştir. Buluntular, Konut-N'nin daha erken evrelerindeki seviyelerinde dahi tekstil üretiminin gündelik yaşamın bir parçası olduğunu kanıtlamıştır (Coşkun, 2020, s. 571-574).

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Yapılan araştırmanın sonucunda, Anadolu coğrafyasında hane içi tekstil üretiminin Neolitik Dönem'den Geç Roma Dönemi'ne kadar düzenli biçimde ve planlı şekilde yapılan bir faaliyet olduğu gözlemlenmiştir. Hane halkının ihtiyaçlarının karşılandığı ev içi üretim şekli hem

kendisinden sonraki gelen üretim biçimlerine ön ayak olmuş hem de daha büyük ölçekli üretim şekilleri ile beraber sürece katkıda bulunmuştur. Örnek verilen yerleşimlerdeki buluntulardan yola çıkarak düzenli şekilde yürütüldüğü gözlenen dokumacılık zanaatının, hane içinde önemli ekonomik kaynak olduğu ve buna dayanarak sanılanın aksine daha planlı biçimde yapıldığı tespit edilmiştir. Ağırlıklı olarak ev içinde kadınların yaptığı bir iş olan bu zanaat tipi, kadının hanedeki rolünü de belirler. Çalışma içinde hane içerisinde yapılan üretimin kendi ihtiyacına mı yoksa ticari amaçla mı üretildiği verilerden tam olarak çıkarılamasa da konutların içerisindeki konumları ve zaman içerisindeki üretim sürekliliği, arkeolojik anlamda tekrarlanabilir bir model sunar. Boyalı Höyük ve Zincirli Höyük'teki buluntular diğer yerleşimlere göre buluntu yoğunluğundan dolayı ev içi ihtiyacın dışında ticari amaçla da bu üretim biçiminin atölyeleştiğini gösterir. Sirkeli Höyük örneğinde ise konut içinde yarı mamul araçların bulunması sadece tekstil ürününün değil üretimi sağlayan araçların da hane içinde üretildiğini kanıtlar biçimdedir. Dokumacılık faaliyeti hem giyim üretimi hem de temel ev tekstili için günlük yaşamın önemli bir unsuru olmuştur. Diğer zanaatlarda olduğu gibi, dokumacılıkta da ticarete yönelik üretim öne çıkmış, pazar ihtiyacı ile birlikte ev endüstrisi ve kapalı ev ekonomisi sınırlarını aşmış büyüyerek, çeşitli aşamalardan geçerek günümüze kadar varlığını ve önemini sürdürerek devam etmiştir.

Öyleyse ev içi tekstil üretimine ait buluntuların konutların içindeki diğer buluntular ile ilgili ilişkisini analiz etmek önemlidir. Bu durum konutlar içinde hangi koşullarda tekstil üretimini yaptıkları konusunda bize bilgi sunar. Anadolu ve Akdeniz coğrafyasında farklı döneme ve coğrafyaya ait dokuma zanaatının araçları, tipolojisi, hammadde gibi detaylarını inceleyerek, ev içi üretimde bir standart olup olmadığı, üretilen kumaşın cinsi ve kalınlığı, ekonomik anlamdaki bölgesel farklılıkları çıkarmada yardımcı olacağı aşikardır. Bu tekstil araçlarının kadınların sosyal statüsünü somutlaştıran önemli kanıtlardan biri olduğu ve bu bağlamda daha derin incelemeler yapılması gerekliliği vurgulanması gereken başka bir konudur. Ele alınan konu, tekstil üretiminin ev içinde basit bir ihtiyaçtan doğarak zamanla bir zanaat ustalığı haline gelerek sosyal bir sermayeye dönüştüğünü ve yerleşimlerde yaygınlaştığını kanıtlayan bir sonucu ortaya çıkarır.

5. KAYNAKLAR

- Arslan, N. (2012). Assos 2010 Yılı Kazı ve Restorasyon Çalışmaları. 33. *Kazı Sonuçları Toplantısı*. Cilt 3. T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. s. 41-64.
- Arslan, N., Arslan, B., Bakan, C., Ayaz, M. (2022). 2019–2020 Yılı Assos Kazı Faaliyetleri. *2019–2020 Yılı Kazı Çalışmaları* Cilt 3. T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. s. 419-434.
- Batmaz, A. (2022). Urartu’da Dokumacılık. *Neolitik Çağ’dan Demir Çağı Sonuna Kadar Anadolu’da Dokumacılık*. Yayına Hazırlayan: Derya Yılmaz. Ege Yayınları. İstanbul. s. 151-178.
- Can, Ş., Ökse, A. T., Yurt, V., Çolak, M. (2023). Ambar Barajı-Kendale Hecala 2021 Yılı Kazıları. 42. *Kazı Sonuçları Toplantısı*. Cilt 5. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. s. 187-202.
- Cleland, L. (2017). Not nothing: Conceptualising textile whiteness for cult practice Brøns, C., & Nosch, M. - L. (Ed.). *Textiles and Cult in the Ancient Mediterranean*. Oxbow Books.
- Coşkun, A. (2018). Zerzevan Kalesi 2016 Yılı Kazı Çalışmaları. 39. *Kazı Sonuçları Toplantısı*. Cilt 2. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. s. 405-422.
- Coşkun, A. (2020). Zerzevan Kalesi 2018 Yılı Kazı Çalışmaları. 41. *Kazı Sonuçları Toplantısı*. Cilt 1. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. s. 567-586.
- Demir, F. (2020). Aigeai Kazısı 2017–2018. 41. *Kazı Sonuçları Toplantısı*. Cilt 2. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. s. 135-146.
- Engin, A., Çomak, Ö., Özdemir, E., (2024). Hamaç Höyük Kurtarma Kazıları 2022. 43. *Kazı Sonuçları Toplantısı*. Cilt 4. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. s. 237-256.
- Erkanal, H., Artzy, M., Kouka, O. (2004). 2002 Yılı Limantepe Kazıları. 25. *Kazı Sonuçları Toplantısı*. Cilt 2. T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. s. 165-178.
- Erkanal, H., Şahoğlu V., Tuncel, R., Kouka, O., Keskin, L., Tuğcu, İ. (2009). Limantepe 2007 Yılı Kazıları. 30. *Kazı Sonuçları Toplantısı*. Cilt 1. T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. s. 299-322.
- Erkanal, H., Artzy, M., Şahoğlu, V., Votruba, G., Votruba, S., Tuğcu, İ. (2010). Limantepe 2008 Yılı Kara Kazıları. 31. *Kazı Sonuçları Toplantısı*. Cilt 4. T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. s. 347-360.
- Genç, E. (2013). *Kuriki Höyük 2011 Yılı Kazısı*. 34. *Kazı Sonuçları Toplantısı*. Cilt 1. T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. s. 229-240.
- Gleba, M. (2008). *Textile production in pre-Roman Italy*. Oxbow Books.
- Grömer, K. (2013). Discovering the People behind the Textiles: Iron Age Textile Producers and their Products in Austria. Gleba, M., & Pásztoakai-Szeőke, J. (Ed.). *Making textiles in pre-Roman and Roman times: People, places, identities*. Oxbow Books. s. 30-59.
- Iancu, A. (2018). Weaving in a foreign land: Transmission of textile skills through enslaved women and through intermarriages in the ancient Eastern Mediterranean and Pontus. *Fasciculi Archaeologiae Historicae*, 31, 69-79.
- Kvavadze, E., Bar-Yosef, O., Belfer-Cohen, A., Boaretto, E., Jakeli, N., Matskevich, Z., & Meshveliani, T. (2009). 30,000-Year-Old Wild Flax Fibers. *Science*, 325 (5946), s. 1359.
- Lovén, L. L. (2013). Female Work and Identity in Roman Textile Production and Trade: A Methodological Discussion. Gleba, M., & Pásztoakai-Szeőke, J. (Ed.). *Making textiles in pre-Roman and Roman times: People, places, identities*. Oxbow Books. s. 109-125.

- Novák, M., & Yaşın, D. (2022). Sirkeli Höyük 2019 Yılı Kazı ve Araştırma Çalışmaları. *2019–2020 Yılı Kazı Çalışmaları*. Cilt 3. T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. s. 193-208.
- Omura, M. (2022). Yassihöyük Aşağı Şehir Kazıları 2018–2019. *2019–2020 Yılı Kazı Çalışmaları*. Cilt 3. T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. s. 49-60.
- Öztürk, N., Güloğlu, G., Atay, A., Bakırcı, M. (2022). 2021 yılı Tralleis Antik Kenti Kazı ve Restorasyon Çalışmaları. *42. Kazı Sonuçları Toplantısı*. Cilt 4. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. s. 277-290.
- Peker, M., Baykan, D., Bektaş, G., Baykan, C., Önem, İ., G. (2024). Nif (Olympos) Dağı Araştırma ve Kazı Projesi: 2022 Yılı Kazısı. *43. Kazı Sonuçları Toplantısı* Cilt 6. T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. s. 183-200.
- Schloen, D., Herrmann, V. R., Kalaycı, T. (2020). Zincirli Höyük Kazıları 2018. *41. Kazı Sonuçları Toplantısı*. Cilt 1. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. s. 525-536.
- Schoop, U.-D. (2014). Weaving society in Late Chalcolithic Anatolia: Textile production and social strategies in the 4th millennium BC. In B. Horejs & M. Mehofer (Eds.), *Western Anatolia before Troy: Proto-urbanisation in the 4th millennium BC?* Austrian Academy of Sciences Press. s. 421-440.
- Sipahi, T. (2009). 2007 Yılı Boyalı Höyük Kazısı. *30. Kazı Sonuçları Toplantısı*. Cilt 2. T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. s. 177-188.
- Şahin, N., Topal, C., Zunal, O., Aycan, H., Tatlı, M., Babacan, B., Erdinç, Ü. (2022). Klaros 2019–2020. *2019–2020 Yılı Kazı Çalışmaları*. Cilt 3. T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. s. 469-486.
- Şahoğlu, V., Çayır, Ü., Gündoğan, Ü., İncirli, M., Tuğcu, İ., Güler, R. (2022). Çeşme-Bağlararası 2019 Yılı Kazıları. *2019–2020 Yılı Kazı Çalışmaları*. Cilt 4. T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. s. 367-386.
- Şenyurt, S. Y., Akçay, A., Kamış, Y. (2016). Ovaören 2014 Yılı Kazıları. *37. Kazı Sonuçları Toplantısı*. Cilt 2. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. s. 111-128.
- Taşkıran, M., Palalı, M., Demirel, M. (2023). Sillyon Kazısı 2021 Yılı Kazı Çalışmaları. *42. Kazı Sonuçları Toplantısı*. Cilt 4. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. s. 75-92.
- Topal, C., Zunal, O., Aycan, H., Babacan B., Altıpark, Ş., E. (2025). Klaros 2023. *44. Kazı Sonuçları Toplantısı*. Cilt 3. T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. s. 79-94.
- Tütüncüler, Ö. (2022). MÖ 2. Binde Türkiye Coğrafyasında Tekstil Sektöründe Üretim Süreci. *Neolitik Çağ'dan Demir Çağı Sonuna Kadar Anadolu'da Dokumacılık*. Yayına Hazırlayan: Derya Yılmaz. Ege Yayınları. İstanbul. s. 51-79.
- Yılmaz, D. (2022). Arkeolojik Buluntular Işığında Neolitik Çağ'dan Erken Tunç Çağı Sonuna Kadar Anadolu'da Dokumacılık. *Neolitik Çağ'dan Demir Çağı Sonuna Kadar Anadolu'da Dokumacılık*. Yayına Hazırlayan: Derya Yılmaz. Ege Yayınları. İstanbul. s. 5-50.
- Yılmaz, S. (2006). Tekstil Uygarlığı ve Buldan. (Ed.), *Buldan Sempozyumu: Buldan Sempozyumu Bildirileri*, Denizli: Pamukkale Üniversitesi Yayınları, s. 261-273.

Article Arrival Date
21.10.2025

Article Published Date
20.12.2025

Helepolisin Doğuşu ve Epimakhos'un Uç Örneği Üzerine Bir İnceleme
The Emergence of the Helepolis and a Study on Epimakhos' Extreme Example

Fatma BAŞÇIL ARIĞ

Doktora Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Arkeoloji Anabilim Dalı,
Yunan ve Roma Dönemi – Antikçağ Mühendisliği ve Savaş Arkeolojisi
Orcid: 0009-0000-2859-6967

Özet

Antik çağ kuşatma tekniklerinin en görkemli unsurlarından biri kuşatma kuleleridir. Bu yapılar, surların yüksekliğini aşmak, okçular ve mancınıklar için atış platformu sağlamak ve diğer kuşatma makinalarının surlara güvenle yaklaşmasını temin etmek amacıyla geliştirilmiştir. Kulelerin tasarımına dair günümüze ulaşan veriler sınırlı olsa da, antik birincil ve ikincil kaynaklar ile modern araştırmalar, bu göz korkutucu ve devasa ahşap yapıların üzerindeki sır perdesini aralamaya yardımcı olmaktadır.

İncelenen kaynaklar, kulelerin tarihsel gelişiminden çok, projelerini geliştiren antik mühendislerin isimlerini ön plana çıkarır; dizayn ettikleri kuleler genellikle kendi adlarıyla literatüre girmiştir. Kuşatma kulelerinin bazıları fonksiyonel ve modüler oluşları, bazıları kolay elde edilebilen malzemelerle inşa edilebilmeleri, bazıları ise efsanevi özellikleriyle antik kaynaklarda yer almış ve günümüze kadar adını yaşatmıştır.

Tüm bunların arasında, MÖ 305-304 yıllarında Demetrios'un Rodos kuşatmasında kullanılan, Atinalı mimar Epimakhos'un yaptığı kule, dönemin en büyük örneklerinden biri olarak öne çıkar. Devasa boyutları, çok katlı yapısı, ağır ve hafif makinalarıyla adeta küçük bir ordu barındırması ve tekerlekli hareket sistemi, yalnızca dönemin mühendislik kudretini göstermekle kalmaz; aynı zamanda savaşlarda karşı tarafın psikolojisi üzerinde yaratabileceği yıkıcı etkiyi de somut biçimde ortaya koyar.

Mısır ve Mezopotamya uygarlıklarında da kullanıldığı bilinen ve günümüze arkeolojik kayıtları ulaşmış kuşatma kuleleri, savaş teknolojisi tarihinin temel unsurlarından biridir. Hellenistik dönemde görülen çeşitlilik, antik dünyada kuşatma kulelerinin tek tip bir mühendislik ürünü olmadığını, aksine coğrafi koşullar, stratejik hedefler ve mühendislerin yaratıcılığı doğrultusunda farklılaştığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Epimakhos, Helepolis, kuşatma kuleleri, Hellenistik kuşatma mühendisliği, antik savaş teknolojisi

Abstract

Siege towers represent one of the most impressive elements of ancient warfare technology. These structures were developed to overcome the height of defensive walls, provide elevated platforms for archers and catapults, and secure the approach of other siege engines. While direct archaeological evidence is fragmentary, information preserved in ancient literary sources, together with the interpretations of modern scholarship, helps to illuminate the construction and purpose of these formidable wooden structures.

A survey of the sources reveals that the historical development of siege towers is intertwined with the names of individual engineers who designed them. Some towers are noted in the

literature for their functional and modular design, others for the use of easily obtainable materials, and still others for legendary attributes that have ensured their continued fame.

Among these, the tower constructed by the Athenian engineer Epimakhos for Demetrios Poliorketes during the siege of Rhodes (305–304 BCE) stands out as one of the largest examples. Its immense size, multi-level design, combination of heavy and light siege engines, and wheeled mobility exemplify not only the engineering capabilities of the period but also the psychological impact such a machine could have on the enemy.

Siege towers were also employed in ancient Egyptian and Mesopotamian civilizations, leaving behind various archaeological traces. The diversity observed in the Hellenistic period demonstrates that siege towers were not a uniform engineering product, but rather adapted to geographic conditions, strategic objectives, and the creativity of individual engineers.

Keywords: Epimakhos, Helepolis, siege towers, Hellenistic siege engineering, ancient warfare technology

1. GİRİŞ

Antik Yunan’da kuşatma kuleleri genellikle “kentleri yıkan, kentleri yok eden” anlamına gelen ἐλέπολις (helépolis) adıyla anılmıştır. Bununla birlikte bazı metinlerde daha genel bir ifade olan πύργος πολιορκητικός (pyrgos poliorkētikos), yani “kuşatma kulesi” terimi de kullanılmıştır (Çelgin, 2011, s. 225). Helepolis, Roma döneminde kısa bir süre yalnızca koçbaşlarını tanımlamak için kullanılmış olsa da, MS 4. yüzyılda dahi ilk anlamını korumuş ve yüksek kuşatma kulelerini adlandırmakta kullanılmaya devam etmiştir (Campbell, 2003, s. 8).

En basit biçimiyle kuşatma kuleleri, bir kalenin ya da şehrin savunma duvarlarını aşmak amacıyla yapılmış yüksek ahşap iskelelerdir. Tarih boyunca bu yapılar savaşlarda hem taktiksel hem de psikolojik bir rol üstlenmiş; orduların surları aşmasını, şehirleri teslim almasını ve düşman üzerinde caydırıcı bir etki yaratmasını sağlamıştır. Bu makinaların kökenleri araştırıldığında, günümüze ulaşan en zengin ve süreklilik gösteren arkeolojik verilerin Mezopotamya kaynaklı olduğu görülür. Yeni Assur Krallığı’nın bugün British Museum’da bulunan duvar kabartmaları, MÖ 9–7. yüzyıllar arasında kuşatma kuleleri ve rampalarının savaşlarda yoğun biçimde kullanıldığını açıkça belgelemektedir. Daha erken döneme ait olarak Mısır uygarlığında da bazı kuşatma makinalarının ve kulelerin kullanıldığını dair betimlemeler mevcut olsa da, hiçbiri Yeni Assur’un bıraktığı arkeolojik zenginliğe ulaşmamaktadır.

Teknolojik gelişmeler bir anda ortaya çıkmaz; uzun bir evrim süreci içinde olgunlaşır; toplumların birbirleriyle savaş, ticaret ve kültürel etkileşimleri aracılığıyla yayılırlar. Kuşatma kulelerinin gelişiminde de başlangıçta amaç yalnızca surları aşmak iken, Hellenistik döneme gelindiğinde bu kuleler, kendi içinde çeşitli birimleri barındıran küçük birer hareketli garnizona dönüşmüştür. Dönemin mühendislik becerisi özellikle bu makinalarda belirginleşir. Vitruvius’un *De Architectura* adlı eserinin X. kitabı, kuşatma makinalarının yapım ve kullanımını sistematik biçimde anlatan nadir antik kaynaklardan biridir. Vitruvius, kuşatma kulelerinden söz ederken bir öncü olarak Diades’i, onun ardıllarından biri olarak da Epimakhos’un Kulesi’ni özel bir biçimde öne çıkarır (Vitruvius, 2019, ss. 412, 419–422). Bu bilgiler yalnızca teknik bir rehber niteliği taşımaz; aynı zamanda dönemin mühendislik mantığını ve savaş stratejilerini anlamamıza olanak sağlar.

Biton’un *Savaş Makinalarının Yapımı* (Κατασκευαὶ πολεμικῶν ὀργάνων καὶ καταπαλτικῶν) adlı eseri de bu konuda önemli bir başka kaynaktır. Vitruvius’un anlatımı kadar sistematik olmasa da, farklı nüshalara sahip olan bu metin üzerinde modern dönemde yapılan çalışmalar sayesinde, eksikler referanslarla tamamlanmış ve 20. yüzyılda bilim insanları tarafından kabul gören daha tutarlı bir çerçeveye kavuşturulmuştur. Böylece günümüzde antik dönemin çeşitli kuşatma makinaları hakkında çok daha anlaşılır ve teknik bilgiler elde edilebilmektedir (Rademan, 2021, ss. 72–73).

Antik yazarların birincil ve ikincil kaynakları, kuşatma teknolojisinin gelişimine dair oldukça çeşitli veriler sunar. Bunlar arasında Alexandrialı Heron, Byzantionlu Philon gibi mucitlerin teknik metinlerinin yanı sıra, Epimakhos, Posidonios ve Damis gibi mühendislerin adlarıyla anılan spesifik projelere de rastlanır. Bu sayede hem antik mekanik yazarlarının hem de dönemin tarihçilerinin eserlerinden yararlanarak, bu mühendislerin çalışmaları hakkında kapsamlı bilgi elde etmek mümkündür.

Batı dünyasında tekerlekli kuşatma kulelerinin ilk kez MÖ 5. yüzyılın sonlarında Kartacalılar tarafından, Sicilya'daki bazı Yunan kentlerinin kuşatılması sırasında kullanıldığı bilinmektedir. Bu gelişmeden etkilenen Syracusai tiranı I. Dionysius, kendi kuşatma silah repertuarını genişletmek için girişimlerde bulunmuş ve koçbaşları, kuleler ve catapultaları ordusuna dâhil etmiştir (Campbell, 2003, s. 5). Antik Yunan ve Roma uygarlıklarında savaş teknolojisinin Hellenistik dönemde ulaştığı görkemli noktada, birçok mühendis ve mucidin payı vardır. Yazılı kaynaklar ışığında bu gelişimin kökenine baktığımızda, II. Philippos'un mühendisi Thessalyalı Polyidus ve özellikle İskender'in başmühendisi Diades öne çıkar.

Kuşatma kuleleri tarihinin dönüm noktalarından biri, MÖ 305–304 yıllarında Rodos kuşatması sırasında Demetrios Poliorketes için inşa edilen Epimakhos'un Helepolisi'dir. Çok katlı yapısı ve devasa boyutlarıyla bu kule yalnızca askeri bir araç değil, aynı zamanda Hellenistik dünyanın güç ve mühendislik prestijini simgeleyen bir yapıdır. Diodoros Siculus, Plutarkhos, Athenaeus ve Vitruvius'un anlatımları birlikte değerlendirildiğinde, bu kule antik kuşatma mühendisliğinin ulaştığı sınırları anlamak için eşsiz bir örnek sunar (Diodoros, XX.91).

Bu makale, Epimakhos'un Helepolisi'ni, antik yazılı kaynaklar ve modern araştırmalar ışığında inceleyerek Hellenistik dönemde kuşatma teknolojisine ulaştığı teknik ve stratejik düzeyi ortaya koymayı amaçlamaktadır.

1.1. Kuramsal Çerçeve

Yapılacak olan inceleme, antik kuşatma kuleleri ve özellikle Hellenistik dönemde geliştirilen helepolislerin doğuşunu, teknik ve stratejik boyutlarını inceleyen bir çerçeve üzerinden ilerlemektedir. Kuramsal olarak, kuşatma mühendisliği hem bir askeri teknoloji hem de dönemin siyasi ve psikolojik stratejilerinin bir yansıması olarak ele alınmıştır. Antik kaynaklar, mühendislerin tasarım yaklaşımını ve kulelerin işlevselliğini anlatırken; modern araştırmalar bu bilgilerin sistematik değerlendirilmesini ve eksik olan kısımların doldurulmasını sağlar. Epimakhos'un Helepolisi örneği, Hellenistik mühendisliğinin sınırlarını ve yaratıcı çözümlerini gözler önüne seren uç bir örnek olarak çerçevenin merkezine yerleştirilmiştir.

2. YÖNTEM

Bu çalışma, Epimakhos'un Helepolisi örneği üzerinden Hellenistik dönemde kuşatma teknolojisine teknik ve stratejik düzeyini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Analiz, antik birincil ve ikincil kaynaklar (Diodoros, Plutarkhos, Vitruvius, Athenaeus, Biton) ve modern araştırmaların sağladığı yorumlar ışığında yürütülmüştür. Tarihsel referanslar, MÖ 9-4. yüzyılları kapsayan Mezopotamya, Mısır ve Antik Yunan örneklerini içerir; Batı dünyasında MÖ 5. yüzyıl sonlarında Kartacalılar tarafından kullanılan tekerlekli kuşatma kuleleri, Syracusai tiranı I. Dionysius'un geliştirdiği kuşatma silahları ve Hellenistik dönemde Polyidus ile Diades'in mühendislik katkıları yöntemsel temeli oluşturur. Çalışma, bu kronolojik ve coğrafi çerçeve içinde kulelerin tasarım, malzeme, hareket ve taktik işlevlerini sistematik biçimde incelemekte; Epimakhos'un Rodos kuşatmasındaki kule tasarımını uç örnek olarak ele alarak antik mühendislik mantığını ve kuşatma stratejilerini değerlendirmektedir.

3. BULGULAR

3.1 PELLA’NIN DİADES’İ

3.1.1 Tarihsel Arka Plan

II. Philippos’un (MÖ 359–336) hükümdarlığı sırasında Makedon ordusundaki güçlü teknik kadronun geliştirdiği çeşitli kuşatma makinaları, savaşların niteliğini köklü biçimde değiştirmeye başlamıştır. Bu dönemde orduda taş atan mancınıklar, tekerlekli kuleler, lağımcılar ve irtibat hendekleri gibi yenilikler görülür (Howatson, 2013, s. 665).

Syracusai tiranı I. Dionysius’un başlattığı savaş teknolojisi geliştirme atağının yaklaşık kırk yıllık bir sessizlikten sonra II. Philippos’la tekrar canlanmaya başladı. II. Philippos’un ordusunda ünlü Thessialı Polyidos’un komutasında iyi mühendislerden oluşan bir birlik vardı ve bu birliğe her türlü destek veriliyordu. Hırslı ve öngörülü bir hükümdar olan II. Philippos’un amaçlarını gerçekleştirebilmesi için gerçekten çok güçlü bir kuşatma silahları repertuarına sahip olması gerekiyordu (Marsden, 1969, s. 58).

Antik Batı savaş tarihinde bilinen ilk çok katlı ve büyük boyutlu kuşatma kulesi, yani *helepolis*, II. Philippos’un başarısızlıkla sonuçlanan Byzantium Kuşatması için mühendisi Polyidos tarafından inşa edilmişti (Campbell, 2003, s. 5). O dönemde büyük ve çok katlı kuleler henüz yaygın değildi; kuşatma stratejileri çoğunlukla surların zayıf noktalarına hızlı müdahale ve kısa süreli saldırılar üzerine kuruluydu. Babasından devraldığı bu miras, Büyük İskender’in kuşatma mühendisliği anlayışının doğuşuna zemin hazırlamıştır. Makedon mühendisler savaş sırasında farklı koşullara göre hızlı ve etkili çözümler üreterek teknolojiyi sınamış ve geliştirmiştir.

Sicilyalı I. Dionysius ve II. Philippos döneminde temelleri atılan kuşatma mühendisliği, Hellenistik dönemde Diades ile Charias ve daha sonra ardılları aracılığıyla doruk noktasına ulaşmıştır.

3.1.2 Diades’in Kuşatma Makinalarında Teknik Yenilikler

Thessialı Polyidos’un öğrencisi olan Diades, Büyük İskender’in başmühendisi olarak savaş alanlarında onunla birlikte bulunmuş; kuşatılan şehrin koşullarına, değişen şartlara ve topoğrafyaya göre çözümler üreterek, İskender’in sınırlarını olağanüstü biçimde genişletmesinde kritik roller üstlenmiştir. Diades’in günümüze ulaşmayan orijinal yazmalarındaki bilgileri aktaran antik yazarlardan biri Vitruvius’tur. Onun aktardıklarından, Diades’in kendisini modüler seyyar kulelerin, kuzgun (turna), burgu ve tırmanma aleti (*epibathra*) mucidi olarak tanımladığını bilmekteyiz. Ayrıca tekerlekli koçbaşlarının ve tosağa koç makinasının yapımı hakkında ölçüler ile diğer savaş makinalarının çalışma prensiplerine ilişkin bilgiler verdiği görülmektedir (Vitruvius, 2019, ss. 412–413; Technology Museum of Thessaloniki, 2023). Athenaeus’un eserinde de Vitruvius’un aktardıklarına benzer bilgiler yer alır. Her iki yazar da muhtemelen aynı kaynaklardan yararlanmış görünmektedir. Üçüncü kaynak ise yazarı bilinmeyen *Kuşatma Sanatı Talimatları* adlı Bizans derlemesidir (Campbell, 2003, ss. 7–8).

Diades’in mühendislik yaklaşımı, İskender’in zaferlerinde büyük rol oynamıştır. Farklı antik kaynaklarda “İskender’le birlikte Tyros’u alan adam” olarak anılmaktadır (Marsden, 1969, s. 103). Buluşlarında yalnızca pratik çözümler üretmekle kalmamış, aynı zamanda savaş sırasında psikolojik üstünlük sağlayacak görkemli ve caydırıcı yapılar tasarlamayı da hedeflemiştir. Diades’in makinaları, Makedon kuşatma stratejilerine uygun olarak tasarlanmıştır.

Tekerlekli çok katlı kuleleri kare kesitli olup, denge açısından yukarıya doğru daralmakta, kuleyi oluşturan ana ahşap dikmelerin kesitleri de yukarıya doğru incelmektedir. Aşağıda Tablo 1’de detayları verilen kulelerin kat sayıları olarak ifade edilen kısımları düz bir platform niteliğinde değildir. Kulenin içinde esas olan öge merdivenlerdir ve bunların her bir dönüşünde oluşturulmuş olan sahanlıklar mevcuttur. Büyük kulede ise merdivenin yer aldığı merkezî bir boşluk bulunmakta olup, bu boşluğun çevresinde yaklaşık 1.3 metre genişliğinde balkonlar yer alır. Vitruvius ve Athenaeus’un yazdıklarında kulelerin şasi kısmı hakkında bir bilgiye

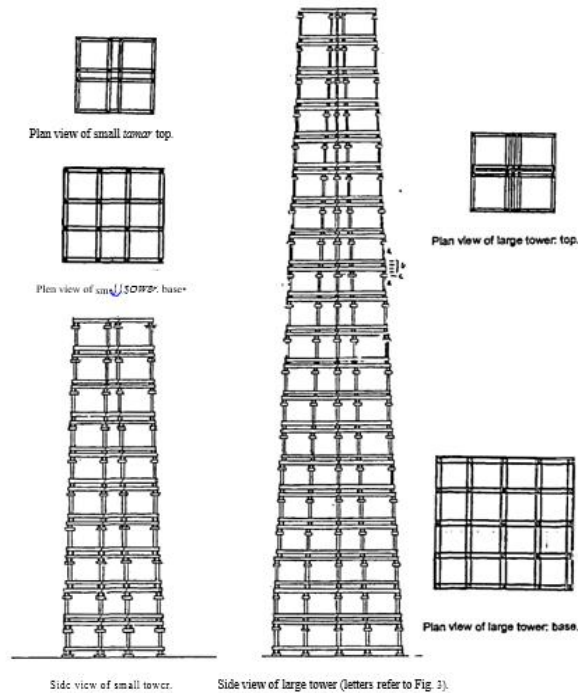
rastlanmazken, anonim Bizans derlemesi de sadece tekerlek sayıları vermekle yetinmiştir (Campbell, 2003, s. 8).

Tablo1. Diades'in tasarladığı iki farklı kuşatma kulesinin boyutları ve yapısal özellikleri (Campbell, 2003, s. 8)

ÖZELLİK	KÜÇÜK MODEL	BÜYÜK MODEL
Taban	17 x 17 kübit (7.5 x 7.5 m)	23.5 x 23.5 kübit (10.4 x 10.4 m)
Yükseklik	60 kübit (26.6 m)	120 kübit (53.2 m)
Kat sayısı	10	20
Tekerlek sayısı	6	8
Koruyucu örtü	Ham deri kaplı	Ham deri kaplı

Açıklama:

Tablo 1'de görülen ölçüler, Diades'in iki farklı kule modeline ilişkin temel yapısal verileri özetlemektedir (Campbell, 2003, s. 8). Drachmann (1963) ve Marsden (1969, 1971), bu sistemleri analiz ederek sonraki Hellenistik mühendislerin teknik anlayışlarına doğrudan etkisini vurgular. Bu analizler, Diades'in tasarımlarının yalnızca uygulamalı makinalar değil, aynı zamanda modern mühendisliğin temel prensiplerini taşıyan prototipler olduğunu göstermektedir. Aşağıdaki çizimde kıyaslama yapılabilmesi için her iki kule yanyana verilmiştir (Şekil 1)(Whitehead ve Blyth, 2004, s. 194).

Şekil 1. Diades'in kuşatma kuleleri (Whitehead ve Blyth, 2004, s. 194).

3.1.3 Tarihsel Etki ve Miras

Diades'in katkıları, Büyük İskender'in kuşatma faaliyetleri sırasında maksimum etkiyi sağlamak amacıyla tasarlanmış makinalarda somutlaşmıştır. Ayrıca Diades'in modüler ve taşınabilir tasarım yaklaşımı, Hellenistik mühendisliğin sonraki yüzyıllar boyunca sürdürdüğü "işlevsellik ve adaptasyon" ilkelerini belirlemiştir (Vitruvius, 2019, s.412).

Bu sağlam temel, Diades'i Makedon kuşatma mühendisliğinin öncülerinden ve Hellenistik dönemdeki teknolojik evrimin temel taşlarından biri olarak öne çıkarır. I. Dionysius ve II. Philippos'un mühendislik kadrolarına verdikleri destekle başlayan süreç, Diades, Poseidonius ve Charias gibi mucitlerle büyük ilerleme kaydetmiştir. Bilime ve araştırmaya yapılmış olan bu yatırım daha sonraki dönemlerde savaşların çehresini, dolayısıyla sınırları hızla değiştiren gelişmelerin itici gücünü oluşturacaktır.

3.2 EPİMAKHOS'UN HELEPOLİSİ

3.2.1 Tarihsel Arka Plan

Kuşatma kulelerinin büyük boyutlu olanlarını ifade eden *helepolis*, yazılı kaynaklardan günümüze ulaşan bilgilere göre ilk olarak (MÖ 330 civarında yaşadığı kesin olan) Poseidonius tarafından İskender için yaratılmıştır (Marsden, 1969, s. 13). Bu kule modeli daha sonra muhtemelen Diades'in tasarımlarından da etkilenerek daha da geliştirilmiş olmalıdır. Kuşatma teknolojisindeki tüm bu ilerlemeler, MÖ 305–304 yıllarında Demetrios tarafından gerçekleştirilen Rodos kuşatması için Epimakhos tarafından özel olarak inşa edilen devasa kuleye ilham vermiştir.

MÖ 305–304'te yapılan Rodos kuşatması, Hellenistik dünyada siyasi ve askerî güç dengelerini belirleyen kritik bir olaydır. İskender'in ardıllarından Antigonos ve Ptolemaios arasındaki Doğu Akdeniz egemenlik savaşında, Antigonos'un önceliği, Ptolemaios tarafından tehdit edilmekte olan Asya'daki üstünlüğünü korumak ve MÖ 311'e kadar elinde bulundurduğu deniz gücü hâkimiyetini yeniden tesis etmektir. Bu amaçla oğlu Demetrios'u yönlendirerek Kıbrıs'ı ele geçirmesini sağladı; o dönemde özgür olan Rodos, Ptolemaios'a karşı Antigonos'u desteklemesi yönündeki talepleri reddedince, Demetrios MÖ 305–304 yılları arasında bir yıl sürecek ve sonuçsuz kalacak olan Rodos kuşatmasını başlattı (Errington, 2020, ss. 64–65). Rodos tüm yöneticilerle dostluk paktları kurmuş ve aralarındaki savaşlara katılmamıştı. Görünürde tarafsızlığını korurken aslında Ptolemaios'a yanaşmaktaydı; çünkü gelirlerinin çoğunu Mısır'a giden tüccarlardan elde ediyor, yiyecek tedarikinin büyük kısmını da oradan sağlıyordu. Bu nedenle Antigonos, gittikçe güçlenen bu bağı koparmakta kararlıydı (Diodoros, XX.81).

Ada, Akdeniz ticaret yolları ve coğrafi konumu açısından stratejik bir öneme sahipti; kuvvetli surlarla korunmaktaydı. Rodos'un surları dönemin tipik savunma mimarisinin üstündeydi: kalın taş duvarlar, denizden yaklaşımı zorlaştıran falezler ve iyi organize edilmiş garnizonlar, adayı zapt edilmesi güç bir hedef hâline getiriyordu.

Büyük İskender'in ölümünün ardından ortaya çıkan Hellenistik krallıklar arasındaki rekabet ve savaş ortamı, sadece askerî çatışma değil aynı zamanda mühendisliğin ve teknolojinin kullanılmasına da dayanıyordu; Demetrios'un uyguladığı kuşatma stratejileri bu nedenle hem teknik hem de psikolojik hedefler içeriyordu. Zorlu savunma yapılarında klasik koçbaşları, mancınıklar ve sıradan kuleler tek başına yeterli olmuyordu; surları aşmak ve savunmayı etkisiz kılmak için daha kapsamlı mühendislik çözümleri gerekiyordu (Vitruvius, 2019, ss. 419-423). Bu ihtiyaca cevap olarak inşa edilen devasa kuşatma kuleleri, hem sur seviyesini aştıkları için doğrudan ateş üstünlüğü sağlıyor hem de içinde barındırdıkları ağır makinalarla savunmayı parçalamaya yönelik çok yönlü saldırı yapma imkânı sunuyordu.

Bu kulelerin projelendirilmesi ve inşası için tecrübeli mühendislere ve işinin ustası zanaatkârlara ihtiyaç vardı; o dönemin Makedon ordularında bu özelliklere sahip kuvvetli teknik kadrolar özenle istihdam edilmekteydi. Bu ortamda öne çıkan isimlerden biri de ünlü Atinalı mimar Epimakhos'tu. Antik yazılı kaynakların bir kısmı Epimakhos'u Rodos kuşatmasındaki devasa kulenin mucidi olarak anar (Vitruvius, 2019, ss. 419-420; Marsden, 1969, s. 107). Bazı kaynaklar ise kulenin detaylı anlatımını yapmakla birlikte doğrudan bir isim vermez (örneğin Diodolos) ve yalnızca "Demetrios'un yaptırdığı" bilgisine yer verir.

Sonuçta Epimakhos hakkındaki doğrudan bilgiler sınırlıdır; yine de Epimakhos'un çağdaş mühendislik geleneği içinde yer aldığı, Diades ve diğer Hellenistik mühendislerle ya benzer

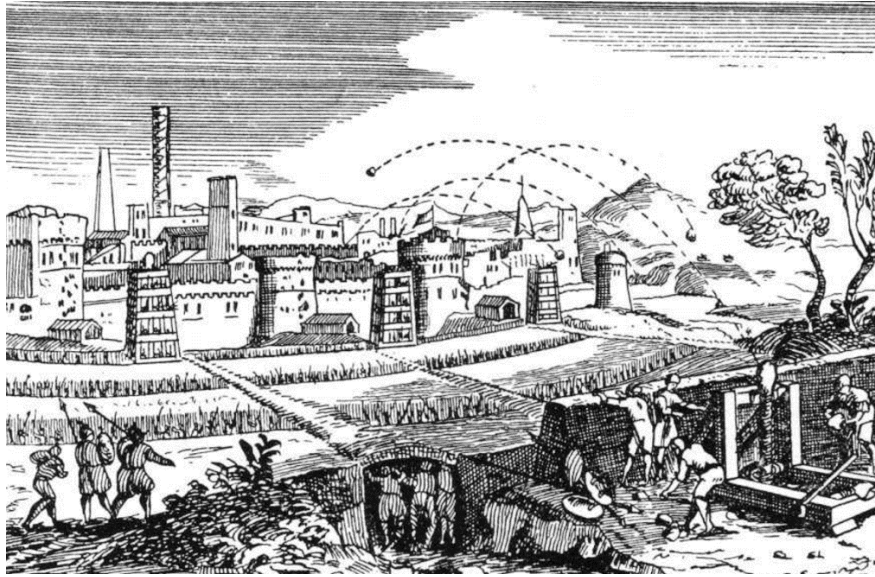
teknikleri paylaştığı ya da onlardan etkilenecek özgün tasarımlar ürettiğini kabul etmek gerekir. Epimakhos'un önemi, yalnızca inşa ettiği kulenin büyüklüğünde değil, aynı zamanda kuşatma mühendisliğini sistematik bir tasarım anlayışıyla, göz korkutan ama uygulanabilir bir teknoloji haline getirmesinde yatar. Ağırlık hesapları, kat düzenleri, malzeme seçimi ve taşınabilirlik çözümleri gibi unsurları bir arada başarıyla planlayan bir yaklaşım sergilemiştir.

Epimakhos'un kulesi, Hellenistik dönemde mühendislerin hem meydan okuyan görkem hem de işlevselliği dengelerken nasıl farklı çözümler ürettiklerini göstermesi bakımından önem taşır. Onun tasarımları, Demetrios'un siyasî amaçlarına hizmet ederken aynı zamanda dönemin mühendislik sınırlarını da zorlamıştır. Büyük ölçekli inşa, çok katlı organizasyon ve sahada rahat hareket eden, dengeli ağır mekanizmalar Epimakhos'un mirasının çekirdeğini oluşturur (Plutarkhos, XXI.1-2).

3.2.2 Teknik Özellikler

Tüm kuşatma kulelerinin temel amacı; içerisinde catapulta, ballista gibi fırlatma makinalarını, okçuları barındırmak, bunları surlara daha fazla zarar verebileceği bir seviyede kullanma gereksinimini karşılamaktır. Ayrıca, testudo ve lağımcılar gibi diğer birliklerin sur dibine yaklaşmasını ve orada çalışmasını mümkün kılacak korumayı sağlar. Savunma hatları yeterince yıpratıldıktan sonra, epibathra (ἐπιβαθρα) adı verilen uzatma-bindirme köprüleri kulenin üst katlarından surların üstüne doğru uzatılarak askerlerin savunma yapısına kolayca geçmesine olanak tanır.

Aşağıda, Şekil 2'de 18. yüzyıla ait bir gravürde surların önünde kuşatma kuleleri ve testudolar; geri planda mevzilenmiş askerler ve taş atan mancınıklarla tipik bir kuşatma sahnesi betimlenmiştir (Payne-Gallwey, 1907, s. 9).

Şekil 2. 18. yy ait, tipik bir kuşatma sahnesini gösteren gravür (Payne-Gallwey, 1907, s. 9)

3.2.2.1 Ölçüler

Antik kaynaklara göre Epimakhos'un kuşatma kulesi, o güne kadar yapılmış olanların en büyüklerinden biriydi; fakat bu büyüklükte bir kulenin inşası fikri bir macera gibi birdenbire ortaya çıkmamıştı, orduda kuvvetli bir altyapısı ve geçmişi vardı. Demetrios, Rodos kuşatmasından yaklaşık bir yıl kadar önce MÖ 306'da Kıbrıs'ı ele geçirmişti ve orada, Salamis kentinin kuşatılması sırasında, boyutlarıyla göz dolduran bir kule inşa ettirmişti. Diodoros'tan günümüze ulaşan bilgilere göre bu kule, 45×45 arşın boyutlarında kare bir platform üzerinde dokuz kat olarak yükseliyordu; katlar yukarıya doğru gittikçe ufalmaktaydı. Çapları 8 arşın olan dört yekpare tekerlek üzerinde hareket eden kulenin boyu 90 arşındı. Çok büyük koçbaşları, her türlü mancınık ve iki çatı platformundan oluşan makinada iki yüz asker görev yapmaktaydı

(Diodoros, XX.48). Yakın geçmişte böyle bir kuleyi inşa edip kuşatmada başarıyla kullanmış olan ordu teknik kadrosu zaten hareketli ve çok katlı yapılar konusunda tecrübe sahibiydi.

Yaklaşık bir yıl sonra, Rodos kuşatması sırasında kullanılan Epimakhos'un kulesi antik kaynaklara ve modern değerlendirmelere göre çok katlı, devasa bir platform sistemi şeklindeydi. Kulenin boyutları hakkında kaynaklar arasında çeşitli farklılıklar olsa da, Rodosluların üzerinde Demetrios'un istediği psikolojik etkiyi yarattığı ve onların gözünü korkuttuğu açıktır (Tablo 2). Rodos halkının iç tarafa ikinci bir sur duvarını (doğru bir karar olarak) acilen inşa ettikleri gerçeği, birçok yazar tarafından dile getirilmiştir (Diodoros, XX.93.1; Marsden, 1969, s. 107).

Kare bir taban üzerine oturtulmuş olan kule, dengeli olması için yukarıya doğru daralarak yükselmekteydi. Her kat ayrı bir platform olarak düzenlenmişti. Alt ve orta katlar ağır mancınıklara (büyük catapultalara ve ballistalara), üst katlar ise okçular ve sapancılara ayrılmıştır. Ayrıca, üst katlarda kuşatma şartları uygun hale gelince kullanılmak üzere, standart bir ekipman olarak bindirme köprüleri de yer almış olmalıdır. Katlar arası erişim birden fazla merdiven ve rampa ile sağlanmış; böylelikle lojistik ikmal ve personel hareketi kolaylaştırılmıştır (Diodoros, XX.91.7).

Tablo2. Rodos kuşatmasında kullanılan kulenin farklı antik kaynaklardaki temel ölçülerinden örnekler (Diodoros, XX. 91; Vitruvius, 2019, s. 420; Vitruvius, 1914, ss. 345-350; Plutarkhos, 21.1; Whitehead ve Blyth, 2004, s. 190)

ÖLÇÜLER	DIODOROS	VITRUVIUS	PLUTARKHOS	ATHENAEUS
Taban	50x50 kübit (23.1x23.1 m)	40x40 kübit (17.75x17.75 m)	48x48 kübit (21 x 21 m)	48 x 48 kübit (21x 21 m)
Yükseklik	100 kübitten biraz az (< 46.2 m)	135 ayak (37 m)	60 veya 66 kübit (27.7 veya 29 m)	90 kübit (39.9 m)
Kat sayısı	9	Çok katlı	Çok katlı ve çok odalı	9
Tekerlek kalınlığı ve sayısı	2 arşın (0.924 m), 8 adet yekpare, üstleri demir kaplı	Tekerlekli (sayı yok)	Tekerlekli (sayı yok)	8 adet
Koruyucu örtü	Üç tarafı demir levha kaplı	Çuha ve ham derilerle sarılı	Ön taraf pencere, diğer yüzler kapalı	Keçi kılı ve ham deri kaplı

Modern dönem araştırmacıları Plutarkhos'un verdiği tüm ölçülerin Diodoros ve Athenaeus ile uyum içindeyken kule yüksekliğinin farklı olmasını yazım yanlışına bağlama (96 yerine 66 yazılmış olabileceği) eğilimindedir (Campbell, 2003, s. 16).

Vitruvius'un İngilizceye yapılmış olan bazı çevirilerinde "kat sayısı dokuz" olarak yer alırken bazılarında sadece "yukarıya doğru gittikçe ufalan çok katlı" şeklinde bir anlatım görülür, son dönem Türkçe çevirilerde ise kat sayısı bilgisine rastlanmamıştır. Vitruvius'un verdiği kule ölçüleri diğer yazarlardan daha küçük olduğundan başka bir kuleyi mi tarif ettiği yönünde soru işaretleri mevcuttur. Aşağıda Vitruvius'un kitabının çevirilerinden birinde yer alan temsili bir kule tasviri görülmektedir (Şekil3)(Vitruvius, 2019, s. 420).

Şekil 3. Epimakhos'un kuşatma kulesinin temsili bir tasviri (Vitruvius, 2019, s. 420).

3.2.2.2 Malzeme

Malzeme olarak dayanıklı ağaçlardan elde edilen büyük ahşap kalas ve demir bağlantı elemanlarından oluşan ana taşıyıcı sistem, çapraz olarak atılan kirişlerle mukavemet kazanmıştır. Kaplama ve iç kısmında ise kulenin ağırlığını kontrol edebilmek amacıyla daha hafif keresteler kullanılmış olmalıdır. Biton'un kuşatma kulelerinden bahsettiği metninde; uzun kalaslar ve kaplama için köknar ve çam, ağır yük taşıyan parçalar içinse (tekerlek ve mil gibi) meşe ve dişbudak önerdiği görülür. Ayrıca uzun kirişlerin kuşaklarla güçlendirilmesi gerektiğini ekler (Campbell, 2003, ss. 8-9).

Burada uzun kerestelerin metal bantlarla kuşak gibi sarılması hakkında biraz daha bilgi vermek yerinde olacaktır. Antik metinlerde "bands" olarak çevrilen terim genellikle Yunanca "ζῶμα (zōma)" veya bazen "δέσμος (desmos)" olarak geçmektedir. Bunlar özellikle uzun ahşap kirişlerin çatlamasını önlemek ve maruz kaldığı gerilme kuvvetlerini dengelemek için kullanılan metal kuşaklar ve/veya demir bağlardır. Malzeme olarak bronz veya demirden yapılan bu kuşaklar, sıcakken ahşabın çevresine geçirilip soğudukça sıkışması sağlanırdı. Böylece ahşabın çatlaması önlenir, deformasyon azalır ve rijitlik artardı.

3.2.2.3 Zırhlama ve Yangın Güvenliği

Düşmanın bu büyük kulelerden kurtulabilmesinin en önemli yollarından biri onu yakarak devre dışı bırakmaktır. Büyük yangın riski taşıyan bu tip konstrüksiyonlar için kulenin içinde su depoları ve bu işle görevlendirilmiş bir askerî ekip yer almış olmalıdır. Böyle bir ekip Yeni Assur'un MÖ 7. yüzyıla tarihlenen duvar kabartmalarında görülen kuleli koçbaşlarında dahi betimlenmiştir (World History, 2025).

Dış cephe ise yangına karşı koruma ve darbelere mukavemet sağlamak amacıyla kaplanmıştır. Vitruvius'a göre cilicium adı verilen, önceleri sadece Kilikya keçilerinin kollarından yapılan, asker ve denizcilerin kullandığı çuha ve ham deriler ile kaplanmıştır. Bu kaplamada büyük bir

ballistadan atılan 360 libre (~ 118 kg) ağırlığındaki taş güllerden zarar görmemesi amaçlanmıştı (Vitruvius, 2019, s. 420).

Diodoros'a göre, karşı ateşten korunmak amacıyla üç tarafı çivilenmiş demir levhalarla kaplıydı. Ön tarafta ayrıca kulede konuşlandırılmış katapult ve ballistaların atacağı mühimmata göre değişen ölçülerde kapı ve pencereler yer alıyordu. Bu kapı ve pencerelerin önünde, içerde makinalarda çalışan askerlerin güvenliğini sağlamak için içi yün doldurulmuş derilerden yapılan ve mekanik bir düzenele açılıp kapatılan kepenkler (vizörler) bulunmaktaydı (Diodoros, XX-91).

Biton, Posidonius'un Helepolisi'ni anlatırken kulelerin yangından korunması amacıyla dış cephenin kireçle sıvanması ve koyun postlarıyla kaplanmış olmasından söz eder (Campbell, 2003, s. 14; Rademan, 2021, s. 89). Byzantiumlu Philon'un ise açıkta kalan ahşap kısımları yangına karşı korumak amacıyla ökse otunun meyvelerinden elde edilen yapışkan bir madde olan birdlime (ökse otu zambkı) ile külün karıştırılarak yüzeyin bu karışımla sıvanmasını tavsiye ettiği görülür. Birdlime antik çağda kuş avcılığında ve inşaat işlerinde de kullanılan bir malzemedir. Yazar ayrıca sirke veya suya batırılmış yünlü postların faydalı olacağını da bilgisini verir (Campbell, 2003, s. 14).

Athenaeus, bataklık bitkileri, deniz yosunu veya sirkede bekletilmiş samanlarla doldurulmuş postların hem yangında koruma sağlayacağını hem de mancınık darbelerinin etkisini emeceğini yazmıştır (Athenaeus, XVIII.18).

Bu tür kaplamalar, ateşe karşı doğrudan bir savunma sağlasa da bazılarının (özellikle demir plakalar) ağırlık ve hareket zorluğu gibi yeni teknik sorunlar ortaya çıkaracağı açıktır. Epimakhos'un tasarımında bu dengenin sağlanabilmiş olması, dönemin mühendislik becerilerinin ne kadar ileri düzeyde olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

3.2.2.4 Hareket Sistemi

Kulenin hareket mekanizması tekerlekli bir taban üzerine kurulmuştu. Kare taban, birer arşın mesafelerle (~ 0.46 m) kalaslarla bölünmüştü; askerler kuleyi hareket ettirirken tabandaki bu bölünmüş koridorlara girerek itiyorlardı. Tekerlekler 2 arşın (~0.92 m) kalınlığında ve sekiz adet olup, kulenin muazzam ağırlığına (~ 118-120 ton) dayanabilmesi için muhtemelen yekpare (ispitsiz) olarak yapılmıştı. Toprakla temas eden yüzeyleri, mukavemet sağlamak amacıyla kalın demir plakalarla kaplanmıştı.

Tekerleklerin tipi ve çapı konusu net olmamakla birlikte, modern araştırmacılar Kıbrıs kuşatmasında kullanılan kulenin tekerlek çapına yakın bir ölçüyü (8 arşın, ~3.7 m) önermektedir (Campbell, 2003, s. 16). Bu kütlede bir ağırlık için yekpare tekerlek tipi daha mantıklı görünmektedir. Ahşap akslar muhtemelen metal güçlendirmelerle donatılmış; zemine uygun hareketi sağlamak için geniş profilli bir düzenleme benimsenmişti. Kulenin sadece öne değil, yanlara da hareket edebilmesi için sisteme pivotlar (miller) eklenmişti (Diodoros, XX.91).

Antik kaynaklardan yalnızca Diodoros bu pivot sisteminden bahsetmektedir; başka ayrıntı mevcut değildir. Modern araştırmacılar farklı görüşler ileri sürse de, olayın mekanik boyutunu ele alırsak sistem şöyle çalışıyor olmalıdır: Her tekerleğe yerleştirilmiş miller yardımıyla yönü istenen açıda değiştirilerek kule yana doğru hareket ettirilir. Muhtemelen kol gücü, kaldıraç veya makara gibi aparatlarla ağırlık hafifletilir, tekerlek mil yardımıyla döndürülür, ardından demir pimlerle sabitlenir. Bu işlem tüm tekerleklerle uygulandıktan sonra kulenin içten ve dıştan itilerek istenen yere götürülmesi mümkün olur.

Bu sistemin otomatik versiyonu, özellikle rüzgâr türbini kanatlarını taşıyan ve uzunlukları nedeniyle dönüş manevrası yapmakta zorlanan tırlarda, ayrıca yeni nesil binek araçlarda dar alanlara park edilebilmesini sağlamak amacıyla kullanılmaktadır. Tekerlekler otomatik kumanda ile 90° döndürülerek aracın yanlamasına hareket etmesi ve dar alanlara kolayca park edebilmesi mümkün olmaktadır. Otomasyon kısmı bir kenara bırakılacak olursa mekanik prensipler kulenin yana doğru hareketini sağlayan sistemle karşılaştırılabilir niteliktedir.

Ancak bir kuşatma sırasındaki zemin koşulları şüphesiz çok zorlu olmalıydı. Epimakhos'un mühendislik planlarında, zemine adaptasyon ve kulenin rahatça ilerleyebilmesi için gerekli önlemleri alan bir dizi ekip yer almış olmalıdır (iz açma, ön yüzün desteklenmesi, geçici yollar gibi). Antik kaynaklardan, kulenin önünde sekiz adet hendek testodosu benzeri makinanın zemin düzeltme çalışmaları için mevzilendirildiği bilinmektedir (Campbell, 2003, s. 20).

Bu büyüklükte bir kulenin inşası ve sevki için bugünün şartlarında bile ciddi bir lojistik, insan gücü ve kaldırma sistemleri gerekir. Dolayısıyla Vitruvius'un kitabında anlattığı palangalar, makaralar gibi sistemlerin benzerlerinin savaş ortamında hazır durumda tutulmuş olması muhtemeldir (Vitruvius, 2019, ss. 374-390).

3.2.3 Taktik Kullanım

Epimakhos'un kulesi, sahada birden çok taktiksel işlevi yerine getirecek biçimde tasarlanmıştı.

a. Yüksek atış platformları ile surları aşip iç tarafa düşecek şekilde sürekli ve yoğun ateş sağlanması; bu durum savunma unsurlarının moralini azaltır ve topoğrafik avantajı saldıran tarafa taşır.

b. Alt katlardaki ağır mancınıklar, sur yüzeyine yakın mesafeden yoğun taş atışları yaparak belirli noktaları zayıflatır.

c. Koruyucu ateş örtüsü sağlayarak kuşatma hattındaki diğer makinaları ve askerleri korur; böylece sur dibindeki işlerin yürütülmesi güvenli hâle gelir (Marsden, 1969, s. 107).

Taktiksel olarak kule, koordineli bir yaklaşımla kullanılmıştır: kule sura yaklaşırken alt katlardaki makinalar belirli bir noktaya yoğunlaşır; üst katlardan sürekli okçu ateşi ile savunma bastırılmaya çalışılır. Bu kombinasyon, savunmanın belirli bölümlerini zayıflatıp giriş için yeterli boşluk yaratmayı hedefler.

Ayrıca kulenin görkemli boyutları psikolojik baskı oluşturur; şehir sakinlerinin moralini etkiler ve savunma kararlılığını sarsardı. Bu da Demetrios'un stratejik hedeflerinden biriydi (Diodoros, XX.92.1-2; Plutarkhos XXI.2).

3.2.4 Kulenin Devre Dışı Bırakılışı

Kulenin surlarını parçalayacağından emin olan Rodoslular, iç kısma ikinci bir sur duvarı örmüşlerdi; aynı zamanda alternatif çözümler geliştirmeye de çalışıyorlardı. Diodoros'a göre aysız bir gecede yaptıkları yoğun topçu atışı ile kulenin koruyucu demir plakalarına zarar vermeyi başardılar ve açığa çıkan ahşap iskelete ateşli oklar attılar. Demetrios, kulenin daha fazla zarar görmemesi için menzile dışına çıkarıp tamir etti ve yeniden surların önüne getirip şiddetli bir yıkıma başladı. Fakat bu sırada Rodoslulara müttefiklerinden ciddi yardımlar gelmişti; artık adayı ele geçirmenin zorlaştığını gören Demetrios, gelen elçilerin anlaşma tekliflerini kabul edip kuşatmayı sona erdirdi (Diodoros, XX.96-99).

Vitruvius'a göre ise, Rodoslu mimar Diognetos, kendisinden yardım isteyen Rodoslulara kuleyi iş göremez hâle getirebileceğini söyledi ve başarılı olursa kulenin kendisine verilmesini istedi. Bu istek kabul edilince, hazırladığı sabotaj planını uygulamaya başladı. Önce kulenin yaklaşacağı sur duvarına bir delik açtırdı ve bütün gece, deliğe uzattığı borular aracılığıyla surun ön tarafına su, her türlü pislik, çamur gibi malzemeler döktürdü; tüm Rodos halkı sabaha kadar çalıştı. Ertesi gün, dev kule surlara yaklaşırken gece boyu hazırlanan bu bataklığa gömüldü ve hareket edemez hâle geldi. Durumu gören Demetrios anlaşmaya vararak kuşatmayı kaldırdı ve istekleri üzerine kuleyi Rodoslulara bıraktı. Rodos halkıyla yaptığı anlaşma gereği, kule artık kendisini devre dışı bırakan planın sahibi olan Diognetos'un malıydı. Diognetos, bu savaş ganimetini Rodos halkına hediye ettiğini açıkladı (Vitruvius, 2019, s. 421).

Sonuç olarak, mükemmel savaş makinalarına sahip olunsaydı bile zekice düşünülmüş doğru taktiklerin savaşın seyrini değiştirebileceğine dair bir örnek olan bu anlatının benzerleri birçok savaşın sonucunu gerçekten değiştirmiştir. Demetrios Rodos'ta bir başarı elde edememiş olmasına rağmen, gösterdiği kararlılıktan dolayı bu kuşatma sonrası "Demetrios Poliorcetes" (kentleri kuşatmakta usta, kentleri dize getiren) olarak anılmaya başlamıştır (Çelgin, 2011, s. 543).

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Savaş teknolojisi tarihinin önemli makinalarından olan ve birçok uygarlık tarafından kullanıldığı bilinen kuşatma kuleleri, başlangıçta sur duvarına güvenle yaklaşarak hem surlara zarar vermek hem de surları aşarak karşı tarafa geçmek amacıyla kullanılmıştır; zira tırmanma merdivenlerinden çok daha yüksek güvenlik donanımına sahip oldukları açıktır. Antik çağ mühendislik bilgisi arttıkça, kuleler karmaşık ve daha devasa hâle gelmiş, MÖ 4. yüzyılın ortalarından itibaren işlevselliklerinin yanı sıra karşı tarafın gözünü korkutarak yıldırma görevini de üstlenmişlerdir. Boyutları büyümüş, çok katlı yapılarında çeşitli yıkıcı silahları barındıran bağımsız bir birlik gibi donatılmışlardır. Muhtemelen daha büyük ve donanımlı bir kuleyi inşa etmek ve kuşatma savaşlarında başarıyla kullanmak, hem yapan mühendis hem de ordunun sahibi olan kral için prestij kaynağı olmuştur. Antik dönem tarihçilerinin eserlerindeki hayranlık ve ifade biçimleri bunun bir kanıtıdır.

Epimakhos'un Rodos'ta inşa ettiği helepolis, Demetrios Poliorketes'in siyasi gücünü somutlaştıran bir araçtır. Devasa boyutlarıyla sadece bir kuşatma makinası değil, aynı zamanda kraliyet ideolojisinin bir ifadesi hâline gelmiştir. Ancak bu büyüklük ve ihtişam anlayışı, savaş alanında hareket kısıtlılığı, zemin koşullarına bağımlılık ve sabotajlara açık yapılar gibi pratik dezavantajlara yol açmıştır. Kulenin devre dışı kalması, ister Diodoros'un anlatısına göre ister Vitruvius'un yazdıklarına göre olsun, boyutları ve yaklaşık 120 ton ağırlığı nedeniyle değişen şartlara göre gerekli tedbirlerin pratik şekilde alınmasını imkânsız hâle getirmiştir. Bu açıdan Epimakhos'un eseri, Hellenistik görkemin mühendislik sınırlarıyla çatışmasının bir sembolü olmuştur.

Bu örnek, Epimakhos'un uç bir vaka olarak incelenmesiyle elde edilmiştir; antik kaynaklarda daha başka birçok kuşatma kulesi ve mühendislik denemesi mevcuttur. Rodos'taki kule yalnızca bir istisna değil, aynı zamanda Hellenistik mühendislerin farklı koşullara uyum sağlayarak sistematik, işlevsel ve etkili tasarımlar üretme yeteneklerini gözler önüne sermektedir. İnsanın, doğa ve düşman üzerindeki üstünlüğünü yansıtmayı amaçlayan bu görkemli tasarım, yaşanan aksaklıkların nedeni üzerinde çalışarak akılcı ve sistematik bir mühendisliğe evrilecektir. Vitruvius'un yüzyıllar sonra sistemleştirdiği ilkelerin temelleri de bu tür birikimlerde yatmaktadır.

Epimakhos'un Helepolisi örneği, Hellenistik dönemin mühendislik anlayışını ve sınırlarını gözler önüne sermektedir. Ancak bu tekil vakayla sınırlı kalınmamalıdır. Gelecek araştırmalarda farklı kuşatma kuleleri üzerine antik kaynakların verdiği bilgilerin, arkeolojik buluntular ve modern mühendislik hesaplarıyla karşılaştırmalı biçimde ele alınması gerekmektedir. Ayrıca konuyla ilgili antik yazarların anlatıları arasındaki benzerlik ve farklılıkların teknik açıdan incelenmesi, kuşatma mühendisliğinin gelişim sürecini daha bütüncül bir çerçevede değerlendirmeye katkı sağlayacaktır.

5. KAYNAKLAR

- Athenaeus Mechanicus. (1908). *Mechanics of war*. Loeb Classical Library.
- Campbell, D. B. (2003). *Greek and Roman Siege Machinery: 399 BC–AD 363* (B. Delf, İllüstrasyon). Osprey Publishing.
- Çelgin, G. (2011). *Eski Yunanca–Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Diodoros Siculus. (1935). *Bibliotheca Historica* (C. H. Oldfather, Trans.). Cambridge, MA: Harvard University Press. (Orijinal eser MÖ 1. yüzyıl)
- Drachmann, A. G. (1963). *The Mechanical Technology of Greek and Roman Antiquity*. Copenhagen: Munksgaard.
- Errington, R. M. (2020). *Hellenistik Dünya Tarihi MÖ 323-30*. (Çev. G. Günata) (2. Baskı) İstanbul: Homer Kitabevi ve Yayıncılık.
- Howatson, M. G. (Ed.). (2013). *Oxford Antikçağ Sözlüğü* (F. Ersöz, çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Marsden, E. W. (1969). *Greek and Roman Artillery: Historical Development*. Oxford: Clarendon Press.
- Payne-Gallwey, R. (1907). *The History, Construction, and Effects in Warfare of The Projectile-Throwing Engines of The Ancients*. London: Longmans, Green and Co.
- Plutarkhos, (1920). *The Parallel Lives- The Life of Demetrius*. Vol. IX. Loeb Classical Library. Erişim: https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Plutarch/Lives/Demetrius*.html (7.07.2025)
- Rademan, D. J. (2021). Biton's Lost Siege Engine: Experimental Archaeology in Classical Studies. Erişim: https://commons.ru.ac.za/vital/access/manager/Repository/vital:45216?site_name=Rhodes+University&view=null&f0=sm_subject%253A%2522Biton+of+Pergamon%2522&sort=sort_ss_title%252F (7.09.2024)
- Technology Museum of Thessaloniki. (2001). *Diades*. Erişim: <https://archive.md/20020115004813/http://www.tmth.edu.gr/en/aet/5/37.html> (10.02.2023)
- Vitruvius. P. (1914). *De Architectura* (M. H. Morgan, Trans.). Cambridge, MA: Harvard University Press. (Orijinal eser MÖ 1. yüzyıl).
- Vitruvius, P. (2019). *Mimarlık Üzerine On Kitap* (Ç. Dürüşken, çev.) (4. baskı). İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Whitehead, D., & Blyth, P. H. (2004). *Athenaeus Mechanicus, On Machines (Περὶ μηχανημάτων)*: Translated with Introduction and Commentary. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- World History (2025), *Siege of Lachish reliefs (British Museum)*. <https://etc.worldhistory.org/photos/siege-lachish-reliefs-british-museum/> (Erişim Tarihi: 21.08.2025)

Article Arrival Date
16.11.2025

Article Published Date
20.12.2025

Depremde Biten Anıların ve Umutların Sanatla Yaşatılması
Keeping the Memories and Hopes Lost in the Earthquake Alive Through Art

Feyzi AŞIK
Öğretmen, Meb., Sanat Tasarım/ Plastik Sanatlar, Orcid: [0009-0002-8912-4557](https://orcid.org/0009-0002-8912-4557)

Özet

Araştırmanın amacı, Kahramanmaraş merkezli 6 Şubat 2023 tarihinde depremde bütün anılarını umutlarını yitiren insanların toplumsal etkilerini sanatla yaşatılmasını incelemektir. Deprem, yerkürede sismik titreşimlerle meydana gelen yer kabuğu kırılmalarıyla oluşan sarsıntılar olarak tanımlanır. Deprem toplum üzerinde bireysel ve toplumsal boyutta olumsuz etkilerde bulunmaktadır. Deprem sadece doğal değil toplumsal bir olaydır. Meydana geldiği bölgelerde toplumun yaşamını dolaylı veya doğrudan olumsuz etkiler bırakmaktadır. Depremle birlikte alt yapı, sanayi ve ekonomik faktörler alt üst olmuş, bu da sosyolojik, psikolojik sosyal ve toplumsal değişimlere neden olmuştur. Aynı zamanda toplumsal dayanışma ile birlikte kültürel olarak bir arada bulunmayı ve yardımlaşmayı gerekli kılmaktadır. Kahramanmaraş ve çevre illerde meydana gelen bu büyük deprem, birçok ailenin hayatlarını, umutlarını ve hayallerini yekeysen etti. Büyük hayaller kuran aileler, çocuklar, öğrenciler ve ebeveynler depremle birlikte ya can vermiş yada hiç unutamayacakları bu yaşanmışları anılarda yaşatacaklardır.

Sanat eserleri terapistik öznenin kendisidir. Onu şekillendirin kişilerin estetik yaratımlarıdır. Tinsel, zihinsel duygularımızı sanat ile dile getirirken hem zihnimiz hem de ruhsal/tinsel değerlerimizi harekete geçer. Sanat çalışmalarında veya sanat etkinliklerinde kil ile modelleme sanatı öğrenirken toprağa dokunmanın terapistik etkisinde kalınır. Resim çizerken veya kilden çamurdan heykel yaparken olumsuz olan duygular olumlu duygulara geçirilmiş olunur. Bu nedenle sanat ve yaratıcılığın psikoloji ile ilişkisi kurularak bir terapi ile birleştirilmiştir (Acar ve Düzakın, 2017:4). Hafıza, geçmişte yaşananları hatırlama veya hatırlatma anlamı taşır. Hatırlama ise bazen yüzleşmeye bazen de olumlamaya erişebilir. Kişileri geçmiş yaşantılarını hatırlamaya çalıştıklarında ise geçmişi yeniden yaşayamaya ve anlamlandırmaya çalışırlar.

Sanat tarihsel bilinçle birlikte toplumsal ve sosyal olayların kayıtlarını tutarak tarihsel bilinci de sağlar. Sanat insanların kendi kültürlerini, değerlerini, normlarını görsel ve işitsel sanat dallarıyla gelecek nesillere aktarırlar. Bununla birlikte toplumsal hafıza sağlanmış olur. Malatya, Adıyaman ve Kahramanmaraş ilerinde yapılan görsel ve devasal sanatsal deprem anıtların toplum nezdinde acıların taze tuttuğunu, sosyal dayanışma sergilediğini ve bunun dayanışmanın abidesi olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak; depremde yok olan umutlar, anılar sanatın toplumsal ve kültürel birleştirici gücü ile yeniden inşa edilerek birlik beraberlik ve dayanışma sağlar. Okullarda deprem konulu eğitim projeleri; resim, heykel, şiir, drama gibi sanat etkinlikleri düzenlenerek depremin acı etkileri unutturmaya ve toplumsal hafızalarda yer alması sağlanmış olur.

Anahtar Kelimeler: Deprem, Umut, Anı, Sanat

Summary

The aim of the research is to examine the social effects of people who lost all their memories and hopes in the earthquake centered in Kahramanmaraş on February 6, 2023. Earthquake is defined as the tremors caused by the earth's crust fractures caused by seismic vibrations in the

earth. Earthquakes have negative effects on society in individual and social dimensions. Earthquake is not only a natural but also a social event. It has direct or indirect negative effects on the life of the society in the regions where it occurs. With the earthquake, infrastructure, industrial and economic factors have been turned upside down, which has caused sociological, psychological, social and social changes. At the same time, it necessitates social solidarity and cultural coexistence and cooperation. This great earthquake in Kahramanmaraş and neighboring provinces has shattered the lives, hopes and dreams of many families. Families, children, students and parents who dreamed big dreams either perished in the earthquake or they will keep these experiences alive in their memories that they will never forget. Works of art are the therapeutic subject itself. They are the aesthetic creations of the people who shape it. When we express our spiritual and mental feelings through art, both our mind and our spiritual/mental values are activated. While learning the art of modeling with clay in art studies or art activities, the therapeutic effect of touching the soil is experienced. When drawing a picture or sculpting with clay, negative emotions are transformed into positive ones. For this reason, art and creativity are associated with psychology and combined with a therapy (Acar & Düzakın, 2017:4). Memory means remembering or reminding what happened in the past. Remembering can sometimes lead to confrontation and sometimes to affirmation. When people try to remember their past experiences, they try to relive and make sense of the past. Art provides historical consciousness by keeping records of social and social events along with historical consciousness. Art transmits people's own culture, values and norms to future generations through visual and auditory art branches. With this, social memory is ensured. The visual and gigantic artistic earthquake monuments built in Malatya, Adıyaman and Kahramanmaraş keep the pain fresh in the eyes of the society, display social solidarity and show that this is a monument of solidarity.

As a result, the hopes and memories that were destroyed in the earthquake are rebuilt with the social and cultural unifying power of art, ensuring unity and solidarity. Educational projects on earthquake in schools; art activities such as painting, sculpture, poetry, drama are organized to forget the painful effects of the earthquake and to take place in social memories.

Keywords: Earthquake, Hope, Memory, Art

1.GİRİŞ

1.1.Depremi Toplumsal ve Bireysel Etkileri:

Deprem, yerkürede meydana gelen sismik titreşimlerle meydana gelen yer kabuğu kırılmalarıyla oluşan sarsıntılar olarak tanımlanır. Deprem toplum üzerinde bireysel ve toplumsal boyutta olumsuz etkilerde bulunmaktadır. Deprem sadece doğal değil toplumsal bir olaydır. Meydana geldiği bölgelerde toplumun yaşamını dolaylı ve doğrudan olumsuz etkiler bırakmaktadır.2023 Kahramanmaraş depremini kapsayan 11 ilimizde şiddetli yıkıntılar meydana gelmiş, Depremle birlikte alt yapı, sanayi ve ekonomik faktörler alt üst olmuş ve buda sosyolojik, psikolojik sorunlara sosyal ve toplumsal değişimlere neden olmuştur. Aynı zamanda toplumsal dayanışma ile birlikte kültürel olarak bir arada bulunmayı ve yardımlaşmayı gerekli kılmaktadır.

1.2.Anı ve Umut Kavramlarının Yitimi:

Umut, Bir kimsenin bireysel yaşantısındaki olay ve durumlarla ilgili olumlu sonuçlara, ihtimallere dair duygusal inançlara denir. Anı ise, Yaşanmış, olayların üzerinden uzunca bir zaman geçtikten sonra yazılan metinlerdir. 6 Şubat Kahramanmaraş depremi, hepimizin hafızasında derin izler bırakan bir tarihtir. Bu tarihte, Kahramanmaraş ve çevresinde yaşanmış olan büyük deprem, birçok aileyi, hayatları, umutları ve hayalleri yekeysen etti. Hayaller kuran aileler, çocuklar, öğrenciler ve ebeveynler depremle birlikte ya can vermiş ya da hiç unutamayacakları bu yaşanmışları anılarda yaşatmışlardır.

1.3.Depremi Yarattığı Travmalar

Deprem, günümüzde insanların yaşamını olumsuz etkileyen, özellikle de psikolojik olarak sorunlar meydana getiren doğal bir afettir. Kahramanmaraş depremi ülkemizde 11 ilimizi etkileyip on binlerce vatandaşımızı vefat etmesine neden olmuştur. Tüm bunlar toplumda travmatik psikolojik ve yaşam alanlarının tekrar yıkılma korkuları nedeniyle toplum genelinde psikolojik endişeleri de beraberinde getirmiştir. Deprem sonrası görülen travmaların bazıları:

1.3.1. Psikolojik Travmalar

- Travma Sonrası Stresler: Deprem sonra yaşanan en önemli stres türüdür. Farklı seslerden korkma, deprem rüyaları görmedir.
- Yaşantı Depresifleri: Yaşamdan sevk almama, umudunu kaybetme çok yaygındır
- Çocuklarda Gerileme/Regresyon: Tırnak yeme, kimseyle konuşmama

1.3.2. Sosyal Etkiler

- Güvensizlik: Evde, okulda ve iş yerinde güvende olmama
- Dayanışma: Destek, bir arada olma, yardımlaşma,
- Aile Sorunları: Sosyal duygusal bağların yok olması

1.1.2. Kuramsal Çerçeve

Bu çalışma, afet sonrası toplumsal travmanın sanat aracılığıyla ifade edilmesi, anıların korunması ve kolektif umudun yeniden inşası üzerine temellendirilmektedir. Kuramsal çerçevede öncelikle travma kuramı, hafıza çalışmaları ve sanatın iyileştirici gücüne ilişkin yaklaşımlar ele alınmaktadır.

Travma kuramı (Cathy Caruth, Dominick LaCapra) afetin birey ve toplum üzerindeki psikolojik etkilerini aktarırken, kolektif hafıza kuramı (Maurice Halbwachs, Jan Assmann) sanatın toplumsal bellek oluşturmadaki etkisini belirtir. Sanatın bir “hafıza mekanlı” olarak işlevi, deprem gibi yıkıcı olayların ardından yok olan anıların yeniden temsiline olanak tanır.

Ayrıca sanat terapisi ve estetik direniş kavramları, sanatın bireysel ve toplumsal iyileşme süreçlerindeki rolünü destekler. Bu çerçevede sanat, yalnızca kaybın ifadesi değil, aynı zamanda yeniden doğuşun, umudun ve dayanışmanın da sembolüdür.

2. SANATIN İYİLEŞTİRİCİ GÜCÜ

Terapistik sanat, bireylerin kendi duygularını, edimlerini, sanatsal yaratımları ve kendini ifade etme veya keşfetmedir. Sanat eserleri bir terapistlik bir süreç olabilir. Sanatçının yaşamı boyu edindiği edimlerin dışı vurumu değil kendi fark etme sürecidir. Bu nedenle sanat ve yaratıcılık içi içedir. Sanat öznenin kendidir. Onu şekillendirin kişilerin estetik yaratımlarıdır. sanat beden ruh ve zihin arasında ilişkiler kurmasını sağlar. Tinsel ,zihinsel duygularımızı sanat ile dile getirirken hem zihnimiz hem de ruhsal/tinsel değerlerimizi harekete geçirmiş oluruz. Sanat çalışmalarında veya sanat etkinliklerinde kil ile modelleme sanatını öğrenirken toprağa dokunmanın terapistlik etkisi sağlar. Resim çizerken veya kilden çamurdan heykel yaparken olumsuz olan duygularımızı olumlu duygulara geçirilirmiş olunur. Bu nedenle sanat ve yaratıcılığın psikoloji ile ilişkisi kurularak bir terapi ile birleştirilmiştir (Acar ve Düzakın, 2017:4). Fenomonolojik bir varlık olarak, insan, sanatın, gerçek olmayan bir temsili olarak yaratır. Orada sanat kendi gerçekliğini bir varlık olarak anlamlı kılar. Sanat karmaşıklığını, yine kendisi ama dışarıdan da onu temaşa edebilen bir özne olarak anlamlandırır. “Sanatla uğraşmasaydım çoktan ölürdüm.” diyen Kusama, sanatı her zaman bir araç olarak görmüş ve şöyle devam etmiş: “Sanat gördüğüm, yaşadığım olumsuz şeylerden kurtulmak için bir araçtı, bir yolu, yöntemdi ve kurtuluştur. Bu yüzden sürekli çizdim, boyadım ve yazdım.” (Monro, 2012: 79).

Sanatın iyileştirici gücü, günümüzde bile 2025 yılında itibariyle eğitim programların yapılmasında ve sağlık planlarında kendini göstermektedir. Sanatın iyileştirici gücü Amerika’da 1940 yılında sağlık alanında rehabilitasyon merkezlerinde sanat ve terapi kapsamında uzman psikiyatristler tarafından kullanılarak başlamıştır. Sanatın psikoterapide kullanılmasının önemi anlaşıldıktan sonra ve uygulandıktan sonra da klinik psikolojide

kullanılmaya başlanmıştır. Ülkemizde kullanımı oldukça geç olmuştur. 1992 yılında Prof. Dr. Nevin ERACAR tarafından kullanılmıştır.

2.1. Tramva Sonrası Sanat Tepisi

İnsanlar kendilerini ve duygularını ifade etmeleri aktarmaları sanıldığından daha zordur. Bireyler tanıkları ve samimi oldukları kişilere kendilerine anlatmaları duygularını paylaşmaları kolayken fakat tanımadıkları birileriyle terapi odalarında bulunmaları onlarla konuşmaları sosyal bağ kurmaları oldukça zordur. Terapide danışanı dinlemek probleminin tespiti için önemlidir. Danışan duygularını rahat bir şekilde ifade edilmesi önemlidir. Terapistin problem üzerinde yetkinliği önemli bir etkidir. (Sommers-Flanagan & Sommers-Flanagan, 2012).

Danışan kendini terapistte açmadan önce, kendini keşf etmelidir. Tüm bunları yaparken kavramsal olarak bunu gerçekleştirmek için kullanılması gereken yol sanattır. Sanat ile ilgili literatürde travma ve stres bozuklukları ile ilgili araştırmalar yapıldı. Linda ve arkadaşları (2001) bir şehir hastanesi travma merkezinde yaptıkları çalışmalarında, sanat terapisi ve travma sonrası stres bozukluğu yaşayan çocuklarda araştırmalar ve akut stres semptomlarını azalttığını tespit etmişlerdir.

2.2. Toplumsal Hafızada Sanatın Yeri

Hafıza, geçmişte yaşananları hatırlama veya hatırlatma anlamı taşır. Hafıza geçmişi kültürü ve kişinin yaşantılarını da kapsamaktadır. hafıza hem geçmişe ait yaşantılar ve aynı zamanda geçmişe yönelik bir hatırlatma anlamlarını da kapsamaktadır. Bireyler geçmiş yaşantılarında yaşarlar. Gelmişte yaşananları hatırlamadıklarında ve bunları belleğinde sakladıkları zaman yeri geldiğinde hatırladıkları, bilinç yüzeylerinde depoladıkları geçmiş izlenimlerine anı denir. Hatırlama ise bazen yüzleşmeye bazen de olumlamaya erişebilir. Kişileri geçmiş yaşantılarını hatırlamaya çalıştıklarında ise geçmişi yeniden yaşamaya ve anlamlandırmaya çalışırlar. sanat, kişisel ifadede çok da fazlasını vermektedir.

Sanat tarihsel bilinçle birlikte toplumsal ve sosyal olaylarını kayıtlarını tutarak tarihsel bilinci de sağlar. Sanat insanların kendi kültürlerini, değerlerini, normlarını görsel ve işitsel sanat dallarıyla gelecek nesillere aktarırlar bununla birlikte sanatla birlikte toplumsal hafıza sağlanmış olur.

2.3. Sanatın Duyguları İfade Etmedeki Rolü

Sanat, tarih öncesi çağlardan itibaren ortaya çıkmıştır. En eski sanat eserlerine lascauxteki mağaralarda paleolitik resimler keşfedilmiştir. İnsanlar doğayla karşı karşıya kaldığı andan itibaren nesneleri anlamlandırmaya şekillendirmeye başlamıştır. Doğada toplayıcı ve avcılıkla yaşamlarını devam ettirmişlerdir. İlk sanatsal çalışmalar sanatsal çalışmalar estetik ve duygusal amaçlar gütmekten yapılmıştır. Lascaux mağarasına yapılan sanatsal çizimlerin daha çok inançsal amaçlarla yapıldığı düşünülmektedir. Doğa ile mücadele ve inançsal amaçlarla üretilen nesneler belirginleşen ihtiyaçlardan ortaya çıkmıştır. Bu sosyal, ekonomik ve kültürel değerlerle birlikte duygularla şekillenmiştir. Gündelik yaşantılar ile birlikte içinde yaşadığı toplumu etkilemiştir.

Sanat insani bir faaliyettir ve deneyimlenmiş duyguların bilinçli bir şekilde dışsal işaretler kullanılarak ifade edilir.

3. ANILARI CANLANDIRMAK

Maraş merkezli depremden sonra insanlar, ekonomik ve duygusal olarak zor bir dönemden geçmektedir. Adıyaman'da, depremzedeler yürek burkan anılara işaret ettiler. Depremzedelere sordüğümüzda: tüm aile fertlerin kaybettiğini, sık sık ağlayarak dile getirmişlerdir. Yıkılan evi borçla aldıklarını ve enkazda vefat eden kardeşine borçlu olduğunu dile getirdi. Mezarlığa gitmekten korktuğunu söyleyen başka depremzede ise yıkılan binadaki eşyalarının da çalındığını söyledi.

3.1. Kaybı Olan İnsanların Evleri ve Yaşamları

Kahramanmaraş depreminde hayatlarını kaybeden kişiler, enkaz altında kalanlar, enkazdan çıkaramayanlar veya şoka girip enkazdan ayrılanlar olmuştur. Adıyaman merkezde arama kurtarma çalışmalarımızda ağlayanlar, soğuk havada gece battaniyeye sarılmış ateşler yakılmış cenaze bekleyen anneler, kardeşler ve ablaları gördük. Yıkılan evler sadece bir enkaz değil; yılların hatıraları anıları, düğün fotoğrafları, oyuncaklar ve kitaplar vardı. Tüm bunlar resimlerde kaybolan birer sanat eseri veya birer anı niteliği taşıyordu.

İnsanların komşuluk ilişkileri, sokakları mahalleleri de altüst oldu. Özellikle çocuklar için psikolojik yıkım da olabilir.

3.2. Toplumsal Yas Süreci

Toplumsal yas, ortak kayıp bir olay nedeniyle bir toplumun yaşadığı acı sürece denir. Bu süreçte evini ve kurulu düzenini kaybeden bireyleri değerlendirmek gerekir. Deprem sonucu ;can, ev, aile parçalanması, bireysel ve toplumsal yok oluş gibi sosyal boyutlar ortaya çıkmaktadır. toplumsal olarak yas süreçleri; cami, cem evi gibi yerlerde dini ritüellerle anma törenler yapılarak birlik ve beraberlik mesajları verilir. Bu süreçte sivil toplum örgütleri ve devlet kurumları etkin rol oynar.

4. SANATLA TOPLUMSAL HAFIZA OLUŞTURMAK

4.1. Anma Etkinlikleri ve Kamusal Sanat

Adıyaman'da törende devlet ve millet kenetlenmesini sembolize eden Anadolu Karanfili görselleri ve rozetleri kullanıldı. Umudu, kardeşliği, sevgiyi ve dayanışmayı aynı zamanda yeniden ayağa kalkma gücünü temsil eden Anadolu Karanfili ile depremde yitirilen canlar anıldı. Belediye mezarlıklarında mevlitler ve dualar okundu. Milet bahçesinde fidan dikimi gerçekleştirildi.

Kamusal sanat, kamusal yerlerde halka açık alanlarda sergilenen sanatsal etkinliklerdir. Kamusal sanattaki amaç, toplumsal olarak yakınlaşmak, farkındalık yaratmak, toplumsal ve duygusal olarak bütünleşmeyi sağlar.

4.2. Hafıza Mekanları ve Sergiler:

Hafıza mekanı, toplumların tarihsel olarak yaşadığı olayların fiziki mekanlarda hatırlanmasıdır.

Hafıza mekanları öncü isimlerinden olan Maurice Halbwachs, hafızanın toplumsal/kolektif olduğundan söz eder (Halbwachs, 2016, 2017).² Halbwachs'a göre, "insan, anılarına toplum içerisinde ulaşır, onları toplum içerisinde konumlandırır ve onları toplumsal bütünlük içerisinde tanımlar anlamlandırır. (Halbwachs, 2016, 16; Olick, Vinitzky-Seroussi ve Levy, 2011, 18).³ Halbwachs bireysel olan hafızayı red eder. insanın tamamen kapalı olamayacağını söyler.

6 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen Kahramanmaraş merkezli depremin ikinci yıl dönümünde, Adıyaman Fotoğraf Topluluğu (AFOT) tarafından düzenlenen "Acının İzlerinden Umudun Işığında" adlı fotoğraf sergisi, Adıyaman Park AVM'de açıldı Sergi, yaşanan büyük felaketin izlerini ve ardından gelen dayanışmayı belirtiyor. Adıyaman Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi 6 Şubat depremlerinin birinci yılında öğrencilerinin, kaybettikleri arkadaşları anısına bir sergi bir sergi düzenledi. Ayrıca Adıyaman'da bir çok çadır kente çocuklar için yüz boyama, kilden heykel ve resim çalışmaları yapıldı.

5. YÖNTEM

Çalışmanın amacı, depremde biten yaşantıların anıların umutların nasıl yaşatılacağını ve sanatla nasıl ilişkili olduğunu incelemektir. Bu amaca ulaşmak için nitel araştırma yöntemi kullanılmaktadır. Bu amaç için nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma, olay ve olguları, derinlemesine anlamlandırmak ve betimlemektir. Bu yöntem depremde biten anıların sanatla buluşması için uygun bir değer kazanmaktadır. Deprem ve sanat ile ilgili araştırmalar algı ile umut ilişkisini kurmak için uygun bir yöntem sunmaktadır.

1.Literatür Tarama Metodu

Literatür taraması, içerik ile ilgili konu taramalarının yapılmasıdır. Bu alanla ilgili içeriklerin toplandığı sentezlendiği ve incelemelerin yapıldığı alanı kapsamaktadır. Bu alandaki mevcut bilgi birikiminin bir araya getirilmesi sürecini kapsamaktadır. Deprem ile yok olan yaşamışların anılarla birlikte sanata nasıl yaşatılacağını derinlemesine araştırır. Araştırmada deprem, anı, umut ve sanat ile ilgili literatür taranmalar yapılmıştır. Sanatın iyileştirici yanı sıra depremin toplumsal yanı ve toplumsal hafızaya yer verilmiştir. Bu çalışma yazılı kaynaklar üzerinden yapılmıştır.(Göksoy, 2013).

2.Tarama Metodu

Çalışmada nicel olmayan araştırma metodundan tarama metodu kullanılmıştır. Bu çalışmada kaynakların toplanmasında doküman tarama metodu kullanılmıştır. Mevcut kayıtlı ve belgeler inceleyerek ,verileri toplamak, belge taraması olarak tanımlanmaktadır. Belge taraması, belirli bir amaç için kaynakların taranması, gözden geçirilmesi, not alınması ve değerlendirilmesidir(Karamsar,2005)

.Bu araştırmada kullanılan nitel araştırma yaklaşımı ve fenomenolojik desen, çalışmanın amacına son derece uygun bir yöntemsel çerçeve sunmaktadır. Deprem gibi yoğun travmatik bir deneyimin bireylerin hafızasında, duygularında ve sanatsal ifade biçimlerinde bıraktığı izler niceliksel ölçümlerle yakalanması güç olgulardır. Bu nedenle, bireylerin bu deneyimleri nasıl yaşadıklarını, anlamlandırdıklarını ve sanat yoluyla nasıl yeniden kurduklarını kendi anlatıları üzerinden ortaya koymak araştırmanın ana odağını oluşturmaktadır. Fenomenolojik yaklaşım, tam da bu öznel yaşantıların özüne inmeyi hedeflediği için yöntemin seçilmesi yerinde bir tercihtir.

Amaçlı örnekleme yöntemi, çalışmanın derinlikli veri elde etmesine olanak sağlamıştır. Depremi doğrudan deneyimleyen, bu deneyimi sanat aracılığıyla ifade eden sanatçılar, gençler ve çocuklardan veri toplamak, konuyu farklı yaş, rol ve sosyal konumlar üzerinden okumayı mümkün kılmıştır. Bu çeşitlilik, hafızanın farklı biçimlerde yeniden üretildiğini ve sanatın umut inşasında kuşaklar arası farklı anlamlar taşıdığını göstermeyi kolaylaştırmıştır.

Verilerin üç farklı teknikle—görüşme, gözlem ve eser analizi—toplanmış olması, araştırmanın yöntemsel açıdan güçlü bir yönüdür. Bu teknikler birbirini tamamlamış; bir katılımcının sözlü ifadeleri, gözlem sırasında sergilediği davranışlarla desteklenmiş ve son olarak eserlerinde sembolik olarak ifadesini bulmuştur. Bu durum, nitel araştırmalarda önemli bir geçerlik stratejisi olan veri çeşitlemesi (triangulation) ilkesini başarıyla yerine getirmiştir. Böylece elde edilen bulgular yalnızca sözlü beyanlara değil, aynı zamanda gözlenen davranışlara ve somut sanat ürünlerine de dayandırılmıştır.

Verilerin tematik analiz ile çözümlenmesi de yöntemin tutarlı bir parçasıdır. Tematik analiz, özellikle travma, hafıza ve sanat gibi soyut kavramların iç içe geçtiği çalışmalarda araştırmacının ortaya çıkan anlam örüntülerini keşfetmesine olanak tanır. Braun & Clarke'ın altı aşamalı yapısının izlenmesi, araştırma sürecinin sistematik ve şeffaf olmasını sağlamış, temaların güvenilir ve tekrarlanabilir biçimde ortaya çıkmasına katkı sunmuştur.

6.BULGULAR

Yapılan bu çalışma neticesinde depremde anıların ve umutların sanata yansımaları görülmektedir. Bulgularda yapılan değerlendirmede, depremde geçen zamanın insanların acısını unutturmadığını ve deprem anılarıyla bu acının canlı tuttuğunu görmekteyiz. 2023 Kahramanmaraş ve 1999 Marmara gibi depremleri sonucu meydana gelen bu büyük acıyı ve deprem faciasını anlatan, resimler, heykeller ve anıtlar yapılmıştır. Yapılan tüm bu sanatsal çalışmalar toplum hafızasını etkin ve canlı tutmuştur. Belgesel, sinema ve birçok tiyatro oyunları depremde yaşanan acılar unutturmamaya ve tarih hafızalarıyla insanların dayanıklılığı canlı tutmaya çalışılmıştır. Bulgularda depremde yaşanan acıların sanatın terapi

etkisiyle hafıflediğini, bu acıların resim ,heykel, sinema, tiyatro, fotoğraf gibi sanat dallarına yansıdığı görülmektedir.

Malatya, Adıyaman ve Kahramanmaraş illerinde yapılan görsel ve devasal sanatsal deprem anıtların toplum nezdinde acıların taze tuttuğunu ,sosyal dayanışma sergilediğini ve ayrıca bunun dayanışmanın abidesi olduğunu göstermektedir.

Bu bulgular ışığında, “depremde biten anıların ve umutların sanatla yaşatılması” konusunu ele alan bir makalede aşağıdaki ana temalar ve sonuç biçimlendirilebilir:

- □ Sanat, Yas ve Anı Mekanı Oluşturur: Sanatçılar enkazdan çıkan nesneleri, fotoğrafları ve parçaları kullanarak kaybedilen kişileri ve geçmişi somutlaştırıyor. Bu, hem kaybı yad etme hem de kolektif hafıza inşa etme işlevi görüyor.
- □ Sanat Terapisi Hem Travmayı Azaltır Hem Umut İnşa Eder: İfade edici sanat terapisi ile psikolojik semptomların (anksiyete, depresyon, TSSB) azalabileceği, aynı zamanda travma sonrası kişisel büyüme (post-traumatic growth) desteklenebileceği bulunmuş.
- □ Ruhsal ve Anlamsal Bağ Kurma: Manevi anlamlandırma (logoterapi) gibi yaklaşımlar, depremin yıkıcılığını açıklayarak insanlara içsel bir anlam kazandırıyor. Bu, “unutma” değil “anlamlandırma” yoluyla umut yaratma stratejisidir.
- □ Kuşaklar Arası ve Toplumsal Yeniden İnşa: Sanat pazarları ve topluluk temelli sanat projeleri, sadece bireysel iyileşmeye katkı sağlamıyor; şehirlerin kültürel kimliğini, kolektif belleği ve topluluk dayanışmasını yeniden biçimlendiriyor.
- □ Çocuklar İçin Güvenli İfade Alanları: Çocuklar, resim, heykel, dans gibi yaratıcı yollarla duygularını dışa vurabiliyor. Bu, onların korkularını, umutlarını ve hayallerini sembolik olarak ifade etmeleri için oldukça uygun bir yol.

7. SONUÇ VE ÖNERİLER

Sanatın hafıza abideleri , hem toplumsal bilinç hem de toplumsal algılar ve umutlar üzerinde güçlü bir etkiye sahiptir. Sanat, acıların normalleşmesinde toplumsal birlik ve benliğin sağlanmasında etkin bir rol oynadığı dile getirebilir. Çalışmada elde edilen veriler ışığında sanatın depremde kaybı olan umutların yeniden yeşermesinde ve normalleşmenin sağlanmasında sanatın en önemli işlevlerinden biri olduğunu görmekteyiz.

Afet sonrası bireylerde psikolojik ,stres ve travmalar görülür. Bunlarla müdahale etmek için bir çok sanat türleri kullanmak gerekmektedir. Müzik, resim, ebru, rölyef ve fotoğraf gibi sanat atölyeleri kurulabilir. STK’lar ve sanatçılar etkinlikler düzenleyebilir veya deprem konulu sanat projeleri yapılabilir. Çocuklar için sanat terapi etkinlikleri düzenleyebilir ve destekleyebilir. Afet konulu resim yarışmaları konserler gibi etkinlikleri organize edebilirler.

Sonuç olarak; depremde yok olan umutlar, anılar sanatın toplumsal ve kültürel birleştirici gücü ile yeniden inşa edilerek birlik beraberlik ve dayanışmayı sağlar. Okullarda deprem konulu eğitim projeleri; resim, heykel, şiir, drama gibi sanat etkinlikleri düzenlenerek depremin acı etkileri unutturmaya ve toplumsal hafızalarda yer alması sağlanmış olur.

KAYNAKÇA

.Bozkurt, V. (1999), Deprem ve Toplum, İstanbul: Alfa Yay.

Yucak, E. (2004), “İmece Evleri: Depremzedelerin Dayanışma İçinde İş Yapma Deneyi”, Kamusal Alan, (Der. M. Özbek), İstanbul: Hil Yayınları,

CAR, S. Ş. ve DÜZAKIN C. S. (2017). Sanatla Terapi ve Yaratıcılık Bir Eğitim Modeli Olabilir mi?1. Baskı, Ankara: Nobel Akademi Yayıncılık

Göktepe, K.Ayşe (2015). Sanat Terapi. Nesil Yayınları.

Karasar, N. (2005). Bilimsel araştırma yöntemi (17. Baskı). Nobel Yayın Dağıtım.

Connerton, P. (1999). Toplumlar Nasıl Anımsar (çev. A. Şenel). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Halbwachs, M. (2016). Hafızanın toplumsal çerçeveleri (Büşra Uçar, Çev.). İstanbul: Heretik Yayınları.

.<https://csb.gov.tr/adiyaman-da-deprem-sehitleri-anildi-bakanlik-faaliyetleri->

Erkay Haber. (t.y.). 6 Şubat depremin ardından kalan hayatlar, umutlar. Erişim tarihi: 5 Ağustos 2025, Erişim adresi: <https://erkayhaber.com.tr/6-subat-depremin-ardinda-kalan-hayatlar-umutlar>

T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (t.y.). Adıyaman’da deprem şehitleri anıldı [Basın bülteni]. Erişim tarihi: 5 Ağustos 2025, Erişim adresi: <https://csb.gov.tr/adiyaman-da-deprem-sehitleri-anildi-bakanlik-faaliyetleri->

Article Arrival Date
18.11.2025

Article Published Date
20.12.2025

From Damsel in Distress to a Mole in the hole an insight into diversity of portrayal of Indian Women on Bollywood Screen

Sujata SINHA

Asst. Professor (Humanities & Applied Sciences), School of Management Sciences Lucknow

Abstract

Cinema has long been a dominant medium of entertainment in India, a country characterized by its vast population and significant socio-economic disparities. It has historically been the most affordable form of leisure, particularly for a society grappling with pervasive poverty and hunger. The relatively low cost of cinema tickets made it accessible to individuals from marginalized economic backgrounds, such as rickshaw pullers and daily wage labourers, who formed a formidable audience and shaped the way characters were depicted on screen. This audience segment played a critical role in shaping cinematic narratives and the depiction of characters on screen. The unparalleled cultural significance of Hindi cinema in India lies in its ability to act as a powerful tool for constructing dominant social images, shaping public opinions, and influencing societal identities. At the same time, it has been instrumental in both challenging and perpetuating social stereotypes. As Gupta and Gupta (2013) observe, "Indian movies have been a vital medium to communicate social insights and conditions while continuing to function as an important mode of entertainment to the masses."¹

Keywords: Cinema, Narratives, Social Images, Social Identities, Stereotypes

330

Introduction

The term Bollywood at one time was considered derogatory by people in movie business yet it grew in acceptance, becoming a part of Indian psyche. Today the term has become synonymous with Hindi Film Industry. The size and reach of the industry has grown massively over the past few decades creating a remarkable influence and viewership not just in India but abroad as well within diaspora. With the growth in the size of Hindi Film Industry there has emerged considerable scholarship regarding the various aspects of this Industry; including a feminist discourse specially focussing on the portrayal of women in Hindi Films. This research paper intends to explore diversity in representation of women being portrayed on silver screen, featuring constantly evolving face of modern, confident, ambitious, career oriented woman in Bollywood landscape.

The early years of Indian cinema drew inspiration primarily from mythological narratives, such as Raja Harish Chandra, and historical depictions, such as *Jahan Ara*, which reflected the prevailing social ethos and belief systems. In the course of past century, Indian films have undergone significant evolution, not just in thematic concerns but also in technical and artistic dimensions. Elements such as character development, plot structures, themes, storytelling, and cinematography have advanced substantially since the inception. The size of the industry has grown tremendously as Dwyer (2006) notes, "The Indian film industry is one of the largest annual producers of films globally and serves the largest diaspora audience in the world."²

Recent years, have witnessed a growing academic discourse surrounding the representation of women in Indian cinema. The portrayal of female characters in the early years of Hindi cinema

was deeply influenced by societal norms and the patriarchal structures of Indian society. Women were often depicted through two dominant archetypes: the self-sacrificing *devi* (goddess-like figure) confined to the domestic sphere and characterized by compassion and virtue, and the seductive *vamp*, who sought to lure the male protagonist with her alluring demeanour and provocative dance moves. These roles frequently relegated female characters to fringe, where they were primarily portrayed as dutiful mothers, daughters, wives, and sisters, or as the hero's love interest. More often than not, these characters lacked agency and were denied a voice of their own. Numerous scholars have questioned, "Bollywood's portrayal of women" and arguably "with much of the discourse critiquing the predominance of the patriarchal gaze and the subjugation of women, which relegates them to peripheral and secondary roles."³(Bandyopadhyay, 2004)

This paper seeks to explore Hindi cinema as a cultural force that both reflects as well as influences ever evolving gender norms, with a particular focus on a nuanced and seemingly empowered diverse characterization of female protagonists in contemporary main stream cinema. Recent examples, such as Gangubai Kathiawadi, present a re-imagined feminist narrative, with a strong protagonist asserting her presence in a challenging social milieu. Similarly, the female lead in Pathaan embodies a glamorous yet morally ambiguous persona, embracing the complex dimensions of human character. Furthermore, a film like *Crew*, which centres on an all-female heist, underscores the growing diversity in the representation of women, signalling a shift toward narratives that emphasize female agency and empowerment.

Literature Review

The progression of women-centric films in Indian cinema mirrors broader transformations in societal attitudes toward gender roles and representations. Historically, Indian cinema has faced criticism for its limited and stereotypical portrayal of women, who were often confined to supporting roles defined by their relationships with male characters (Bandyopadhyay, 2004). Nevertheless, scholarly work has identified a gradual evolution in the depiction of women in Indian films, particularly during the late 20th century, a period shaped by increasing awareness of gender inequality and the influence of feminist activism (Ramaswamy, 2007).

Laura Mulvey, introduced the concept of 'Male gaze' in her seminal work 'Visual Pleasure and Narrative Cinema' (1975) drawing upon the psychoanalytic works of Freud and Lacan. She takes into cognisance the idea of Scopophilia (pleasure of looking) which is associated with "voyeurism, in which a viewer derives pleasure from looking at a subject". In her view the portrayal of female characters in Hindi cinema largely aims objectification of women.

Mukherjee (2017) explores the dynamics of power in Indian cinema, emphasizing how gender influences cinematic narratives and character development. She asserts that the emergence of women-centric films represents a significant departure from traditional storytelling conventions, providing a platform for female voices and experiences. These films actively challenge dominant patriarchal ideologies, offering alternative representations of femininity and womanhood.

The representation of gender in Indian cinema is further analysed through the framework of cultural hegemony by Bandyopadhyay (2004). He contends that dominant ideologies and power structures significantly influence cinematic narratives, shaping audience perceptions of gender roles and identities. However, Bandyopadhyay notes that women-centric films disrupt these hegemonic structures by foregrounding female experiences and resisting traditional power dynamics. These films serve as sites of resistance, offering counter-narratives that envision gender equality and empowerment.

Gangoli (2016) delves into the complexities of masculinity and its pervasive influence on Indian cinema, observing how male-dominated narratives have historically framed the portrayal of women. She argues that women-centric films act as counter-narratives, providing nuanced

perspectives on gender relationships and dynamics. By centering female agency and subjectivity, these films challenge patriarchal norms and destabilize traditional notions of male dominance.

The recent transformation in the cinematic landscape of Bollywood can be attributed to the forces of globalization, which have played a pivotal role in shaping the industry's evolving dynamics. The expansive Indian diaspora has fostered the emergence of a significant and influential audience, whose preferences have catalysed a demand for more substantial and complex female characters. This shift is evident in the prominent roles of women in films such as *Fashion*, *Corporate*, *Queen*, *Dirty Picture* etc. Moreover, this trend is also reflected thematically in narratives that foreground stronger female protagonists, as seen in films like *Filhaal*, *Tumhari Sulu*, *Pink*, and *Raazi*.

Notably, these films do not belong to the realm of parallel cinema but are part of the mainstream film industry, thus marking a significant evolution in the portrayal of women in Indian cinema. The themes explored in these films span a wide range, from surrogacy and the struggles of a middle-class housewife in a contemporary setting to issues of legal rights and espionage. Collectively, these films have contributed to the creation of a more equitable platform for the portrayal of female characters, redefining the way women are represented in the evolving discourse of Indian cinema.

The scholarship on women-centric films underscores their transformative potential in challenging entrenched gender norms and promoting social change. Researchers have highlighted the thematic, narrative, and cultural significance of these films, particularly their ability to reshape societal perceptions of gender roles and identities. As women-centric cinema continues to evolve, it remains an essential medium for feminist activism and progressive storytelling in India. According to Ahad and Akgül (2020), "Over the past ten or so years, there has been an increase in Bollywood films featuring women due to the country's expanding public conversation on women" (2020). The thematic shift on women's agency, embodiment, and the battle for empowerment and transformation can be observed in numerous films of the previous decade such as *Pink*, *Thappad*, and *Chhapaak* which shift the focus on the voice of women and their stories in different circumstances. Most of these movies tackled difficult topics featuring women as victims.

Another major source of changing perspective can be traced back to forces of liberalization and globalization in the post 1991 India. This opening of doors of India to foreign investors and an exposure to cable network and foreign media majorly altered life styles, choices and preferences of people which according to Nijhawan (2009), marks the entry of a "new woman" in the Bollywood industry (p. 107).

This shifting lens in the portrayal of women in Hindi Cinema was due to "socio-economic changes that accompanied India's economic liberalization in the 1990s and their impact on cinematic narratives and representations of gender" (Saxena & Zafar, 2017) This paper attempts to capture the changing face of Heroine of mainstream cinema where the narrative can be women centric but she is able to transform herself from Abala Nari to Sabala Nari (from a victim to woman of substance) with a capability to take charge of her life.

The films chosen for this research paper are those with high box office success: *Gangubai* by Sanjay Leela Bhansali, *Pathaan* a Yash Raj Production and *Crew* by Balaji Productions.

Gangu Bai: The Mafia Queen with a feminist heart

In this film, the central protagonist is a female character who lands up in a brothel after being duped by her supposed lover with whom she had eloped and who ends up selling her off. The story is a journey of a young woman forced into prostitution who eventually becomes the owner of her own brothel sub sequentially becoming a mafia queen gaining supremacy and influencing the corridors of power through her sharp acumen and negotiations. There have been numerous

films with female lead essaying the role of a prostitute which range from the delicate *Pakeeza* to a stark *Mandi* or a more recent and extremely dark *Begum Jaan*, in each of these women lacked agency and voice, which were depicted as victims of their circumstances. *Gangu Bai* moves beyond that sympathetic narrative where director Sanjay Leela Bhansali seamlessly presents the story of *Gangubai* with all her dark shades instead of just invoking the sympathy of his audience.

It may be noted that most of these earlier films except *Pakeeza*, were from the directors in the realm of offbeat cinema, yet this film by *Bhansali* as a part of mainstream Bollywood cinema is markedly an unconventional step. Accepting, 'The Cinema as Metaphor for Indian Society and Politics,' (Ahmad 1992) the Feminist undertones reflected in the powerful dialogue: "jab shakti, sampatti aur samridhi...", underscore the film's emphasis on empowerment and agency.

Pathan: The Mole in the Hole

In this movie the role of the leading female protagonist covers a broader ambit where Deepika Padukone in her extremely glamorous avatar is not just limited to playing the love interest of *Pathan* (Shah Rukh Khan) an undercover RAW agent, but acts as his alter ego playing an ISI Agent. This Yash Raj Film attempts a Hollywood style espionage flick on the lines of *Mission Impossible* or *007 Bond*, however unlike most Indian Movies this film accords almost equal footage to the female lead as well. The changing representation of a female lead is visible in the story of deliberate betrayal by the character of Deepika Padukone who lures *SRK* into a trap not once but twice once leaving him presumably to die. The role essayed by Deepika in this film is more akin to the quintessential vamp or bad girl of earlier movies, who had low moral ethics. From the choice of skimpy clothes to the ulterior motives of her action; it reeks of a role more suited for the B Grade Actresses like Helen, Aruna Irani, or Bindu of yester years. This is a purely masala movie yet the unabashed boldness and ease in presenting the ambiguous persona of female lead seems rather rare for mainstream cinema. Deepika's Character in *Pathaan* moves out of the cocoon of a stereotypical female character. The very choice of her profession: a spy; is in stark contrast to most of the roles meant for heroines of Hindi Cinema. She does not seem to choose espionage as a profession due to some moral compulsion nor is she portrayed as a deviant character, her actions seem to be part of the game, later of course the film does a volte face where the character of Deepika undergoes a change of heart in joining hands with *Pathan* played by Shah Rukh Khan. The unapologetic mole in the hole is an extremely bold choice for a female avatar on the silver screen of Hindi cinema and the fact that the movie went on to become one of the highest grossers with a collection of Rs. 1050.30 Crore at the box office shows the acceptability of such a portrayal by a large section of population in India and diaspora. A similar case of a tale of love and betrayal by the leading lady Kajol in *Dilwale* (2015) had bombed badly at the box office reflecting low level of audience acceptance for such characterization. *Pathaan* however moves beyond archetypical Hindi Film's female lead, it has a female lead who is perpetrator of devious deception without any moral trappings. *Pathaan* appears to be intended for a global audience in terms of theme as well as characterization wherein Deepika's ambiguous persona shuns a stereotypical Indian Ethos.

333

Crew-Winner takes all

The last film which I have selected is the recent flick *Crew*, the movie is a tale of a heist undertaken by an all women cabin crew of an air-line facing severe financial losses. The movie which is a take-off on the fiasco of Vijay Mallya's *King Fisher* weaves the story of three women whose paths cross when they serve as a part of the Cabin Crew in the airline. The narrative touches upon post liberalized India's all too familiar tales of corporate financial mal-practices, including the prevalent malaise of delayed salaries creating chaos and uncertainties in the lives of its work-force. The movie is extremely insightful in highlighting the changing role of women

in Indian Society; we find the character of Tabu is forced to shoulder the financial liabilities of her family due to her husband's failed career. She finds work in the airline taking up the task of becoming a bread winner for her family, Tabu moves out of the role of stereotypical middle class house-wife, transforming herself into a working woman when she takes up the job of a Flight Attendant. She is a modern woman who does not shy away from supporting her husband's aspiration of setting up a business; her characterization reflects a departure from female characters of yore that were left with little option except bewailing against the change which fate had bequeathed them. From Nirupa Roy in *Amar*, Akbar Anthony, to Jaya Prada in *Akhiri Rasta*, a horde of leading ladies fell prey to the evil designs of Villains in case of a job loss or a failed business of their husbands, the entire narrative was woven around the tale of misfortune which befell them and they were left at the mercy of villain who took advantage of their misfortune. The film uncovers the economic uncertainties of a growing Indian Middle class and a paradigm shift in the roles of women. Tabu finds her moral grounding as she overcomes the love of her blood ties forcing her brother to move out of her house, since he was adding to her financial woes by leeching her.

Presented in a comic vein, this film authentically manages to delineate day to day existentialist struggles in the lives of these three women who are able to meander through brazenly exploitative practices of airline industry, together with agonizing delays in their salaries remaining undeterred in having fun. The chaos of their middle class lives is weighed against a glamorously flashy life which they encounter during their flight stop overs. The difference in the age group of all three ladies (Tabu, Kareena and Kriti Sannon) helps to maintain their individuality in this movie wherein they undertake the notorious task of gold smuggling routinely and when faced with legal consequences of their actions they end up literally executing a heist with élan. This comedy closely examines changing social milieu through a female lens, looking at the reality of divorce along with its damaging impact on kids, issues related to underemployment as faced by the character of Kriti Sannon (Divya) and go-getting spirit of modern women who do not undergo any moral dilemmas when indulging in criminal activities. The film has received good critical reviews, among others Devesh Sharma of *Filmfare* wrote, "Tabu- Kareena Kapoor-Kriti Sanon-starrer Crew totally smashes through stereotypes".

Conclusion

Film industry is one of the most significant players in the field of entertainment; this powerful influence is not only an expression of entertainment but also a formative cultural force that both reflects as well as shapes public life.

It serves as a reflection of society's evolving norms as well as an active participant in constructing those norms. Movies communicate social insights and offer glimpses into societal issues, and as such, become integral to the evolving perceptions of social identities and cultural values, including expectations around gender, power, and societal roles.

The above movies have been cited to show an emerging trend of women centric films which have evolved over the last two decades under the influence of globalization and an on-going feminist centric dialogue voicing the need for agency and empowerment amongst women. These three films which have a range in genres also showcase a growing diversity, individuality and empowerment among the female protagonists. Through this paper the researcher has focussed on the evolving landscape for women in Hindi cinema who appear to have moved out of bounds of the stereotypical mother, wife or the hero's love interest, they are not limited to being viewed through the male gaze. They proclaim their unabashed individuality; they are able to air their aspirations and desires shifting the lens from 'life as a struggle' to 'life as a journey' with women being active participants of their story rather than mute spectators in the unfolding drama of life.

Post liberalization a new globalized India is both influencing and being influenced by global trends of fashion, social norms and gender depiction, thus we have a Mission Impossible style heroine in Deepika Padukone in Pathan, Air Hostesses in pivotal role in Crew and a very avowedly feminist Alia Bhatt in Gangubai ushering in winds of change for women in Indian Cinema.

References

1. Agarwal, Ruchi. "Changing roles of women in Indian cinema." *Humanities, Arts and Social Sciences Studies* (Former Name Silpakorn University Journal of Social Sciences, Humanities, and Arts) (2014): 91-106.
2. Ahad, W., & Akgül, S. K. (2020). Female body, femininity and authority in Bollywood: The "new" woman in Dangal and Queen. *Asian Journal of Women Studies*, 26(1), 3–21. <https://doi.org/10.1080/12259276.2019.1690777>
3. Films: The Cinema as Metaphor for Indian Society and Politics'. Modern Asian Studies Ahmed, S. Akbar (1992). 'Bombay Films: The Cinema as Metaphor for Indian Society and Politics'. Modern Asian Studies 26, 2 (1992), pp. 289-320. Great Britain
4. Sundar, P., & Mukherjee, D. (2022). Editors' introduction. *Feminist Media Histories*, 8(1), 1–15. <https://doi.org/10.1525/fmh.2022.8.1.1>
5. Du Vernay, A. (2019, January 23). Ava DuVernay on the Power of #MeToo and Time's Up in Hollywood. The Hollywood Reporter. <https://www.hollywoodreporter.com/movies/movie-news/ava-duvernay-david-oyelowodebate-hollywood-metoo-diversity-efforts-1178720/>
6. Dwyer, R. (2006). *Filming The Gods: Religion and Indian Cinema*. Routledge.
7. Bandyopadhyay, S. (2004). *Caste, Culture and Hegemony: Social Dominance in Colonial Bengal*. SAGE Publications Pvt. Limited.
8. Gangoli, G. (2016). *Indian Feminisms: Law, Patriarchies and Violence in India*. Routledge.
9. Gupta, S. B., & Gupta, S. (2013). Representation of social issues in cinema with specific reference to Indian cinema: case study of Slumdog Millionaire *The Marketing Review*, 13(3), 271–282. <https://doi.org/10.1362/146934713x13747454353619>
10. Mulvey, L. (1975). Visual pleasure and narrative cinema. *Screen*, 16(3), 6–18. <https://doi.org/10.1093/screen/16.3.6>
11. Mukherjee, M. (2017). *Voices of the Talking Stars: Women of Indian Cinema and Beyond*. SAGE Publications Pvt. Limited.
12. Nijhawan, A. (2009). Excusing the female dancer: Tradition and transgression in Bollywood dancing. *South Asian Popular Culture*, 7(2), 99–112. <https://doi.org/10.1080/14746680902920841>
13. Rajadhyaksha, A. (2009). *Indian cinema in the time of Celluloid: From Bollywood to the Emergency*. Indiana University Press.
14. Yadav, Sheetal, and Smita Jha. "Bollywood as a Site of Resistance: Women and Agency in Indian Popular Culture." *Journal of International Women's Studies* 25.3 (2023): 12.
15. Saxena, K., & Zafar, S. (2017). Liberalization and changing representation of women in Hindi cinema. *Indian Journal of Science and Technology*, 10(46), 1–8. <https://doi.org/10.17485/ijst/2017/v10i46/115859>

Article Arrival Date
03.10.2025

Article Published Date
20.12.2025

Dezenformasyon ve Dijital Tehditler Karşısında Aileyi Korumak: İletişimde Bilinç ve Güvenlik

Safeguarding the Family Against Disinformation and Digital Threats: Awareness and Security in Communication

Emrah ARĞIN

Doç. Dr., Malatya Turgut Özal Üniversitesi, İletişim Çalışmaları,
Orcid: [0000-0002-3619-8034](https://orcid.org/0000-0002-3619-8034)

Özet

Bu makale, dijital çağda dezenformasyon ve siber tehditler karşısında aileleri korumak için iletişim temelli stratejileri incelemektedir. Nicel ve nitel veriler ışığında şekillenen araştırma, yanlış bilginin aileler üzerindeki psikolojik, ekonomik ve sosyal etkilerini (TÜİK, 2024; WHO, 2023) analiz ederek, medya okuryazarlığı, kişisel veri güvenliği ve aile içi diyalog mekanizmalarıyla risklerin nasıl azaltılacağını ortaya koymaktadır. Çalışmanın metodolojisi, alanyazın taramasının yanı sıra, TÜİK, BTK ve ASHB'nin güncel raporlarından elde edilen istatistiklerin ve vaka çalışmalarının sistematik bir analizine dayanmaktadır.

Bulgular, dijital direncin ancak aile içi güven, nesiller arası öğrenme ve toplumsal politikaların entegrasyonu ile sağlanabileceğini kanıtlamaktadır. Araştırma, dezenformasyonun aile içi iletişim kalitesini %45 oranında düşürdüğünü (Counts vd., 2023), ancak medya okuryazarlığı eğitimi ve açık diyalog mekanizmaları olan ailelerde bu tehditlerle baş etme becerisinin anlamlı ölçüde arttığını ortaya koymaktadır. Makale, ailelere yönelik "kaynak analizi", "dijital aile sözleşmesi" ve "acil müdahale protokolleri" gibi somut öneriler sunmakta; aynı zamanda politika yapıcılar için müfredat geliştirme ve düzenleyici çerçeveler oluşturma konularında yol gösterici olmayı amaçlamaktadır. Sonuç olarak, bu çalışma, dijital tehditler karşısında proaktif bir savunma hattı oluşturmak için aile içi iletişimin güçlendirilmesinin ve sürekli bir öğrenme kültürünün benimsenmesinin zorunlu olduğunu vurgulamaktadır.

Anahtar kelimeler: Dezenformasyon, dijital tehditler, aile içi iletişim, medya okuryazarlığı, siber güvenlik.

Abstract

This article examines communication-based strategies to protect families against disinformation and cyber threats in the digital age. Shaped by quantitative and qualitative data, the research analyzes the psychological, economic, and social impacts of misinformation on families (TUIK, 2024; WHO, 2023), demonstrating how risks can be mitigated through media literacy, personal data security, and intra-family dialogue mechanisms. The study's methodology relies on a systematic analysis of statistics and case studies derived from recent reports by TUIK, BTK, and the Ministry of Family and Social Services (ASHB), in addition to a literature review.

The findings prove that digital resilience can only be achieved through the integration of intra-family trust, intergenerational learning, and public policies. The research reveals that disinformation reduces the quality of family communication by 45% (Counts et al., 2023), yet also shows that families with media literacy training and open dialogue mechanisms significantly improve their ability to cope with these threats. The article offers concrete recommendations for families, such as "source analysis," "digital family agreements," and "emergency response protocols," while also aiming to guide policymakers in curriculum

development and regulatory frameworks. In conclusion, this study emphasizes the necessity of strengthening family communication and adopting a culture of continuous learning to establish a proactive line of defense against digital threats.

Keywords: Disinformation, digital threats, family communication, media literacy, cybersecurity.

1. GİRİŞ

İnternet ve dijital teknolojiler, insanlık tarihinin en hızlı yayılan devrimlerinden birini gerçekleştirdi. Bilgiye anında ulaşma, sınırları aşan iletişim, eğitimde fırsat eşitliği ve sosyal ağların gücü gibi sayısız avantaj, modern hayatı dönüştürdü. Ancak bu "bağlı dünya", beraberinde görülmemiş riskleri de getirdi. Özellikle son on yılda, dezenformasyon (kasıtlı olarak yanlış veya yanıltıcı bilgi yayma) ve çeşitli dijital tehditler (kişisel veri ihlalleri, siber zorbalık, dolandırıcılık, nefret söylemi, uygunsuz içerik), bireylerin ve toplumların güvenliğini, psikolojisini ve hatta demokratik süreçlerini tehdit eder boyuta ulaştı (Wardle & Derakhshan, 2017). Bu tehlikeler, toplumun en temel ve savunmasız birimi olan aile için çok daha derin ve karmaşık sonuçlar doğurabilmektedir.

Aile, bireylerin ilk sosyalleşme, değer edinme ve güven duygusunu geliştirme ortamıdır. Geleneksel olarak "güvenli liman" olarak görülen bu yapı, dijital dünyanın sınır tanımayan etkisiyle içeriden sarsılabilmektedir. Sosyal medya platformları, anlık mesajlaşma grupları, çevrimiçi oyunlar ve dijital içerik akışı, aile bireylerinin (çocuklar, gençler, ebeveynler, büyükanne/büyükbabalar) günlük yaşamlarının merkezine yerleşmiş durumda. TÜİK (2022) verilerine göre, Türkiye'de hanelerin %92'si internet erişimine sahipken, 16-74 yaş grubundaki bireylerin %85'i interneti düzenli kullanıyor. Bu yüksek penetrasyon, aile içi dinamikleri doğrudan etkiliyor: Bilgi paylaşımı hızlanırken, yanlış bilginin yayılma riski de katlanıyor; iletişim kanalları çoğalırken, güven ve anlayış zeminini aşındıran dijital çatışmalar artıyor; çocuklar dijital dünyanın "yerlileri" olurken, ebeveynler çoğu zaman bu hızla baş etmekte zorlanan "göçmenler" konumunda kalıyor (Prensky, 2001).

Dezenformasyon, bu tehditlerin en sinsi ve yaygın olanıdır. Siyasi manipülasyon, ticari çıkar, ideolojik nedenler veya sadece dikkat çekme amacıyla üretilen yalan haberler, çarpıtılmış görseller, bağlamından koparılmış videolar ve komplo teorileri, sosyal medyanın algoritmik yapısı sayesinde virüs gibi yayılıyor (Teyit.org, 2024). Aile üyeleri, sağlıkla ilgili (örneğin, yanlış tedavi yöntemleri, aşı karşıtlığı), finansal (dolandırıcı yatırım vaatleri), sosyal (dini/etnik nefreti körükleyen asılsız iddialar) veya kişisel güvenliklerini (kimlik avı, ortalama) ilgilendiren bu dezenformasyon tuzağına kolayca düşebiliyor. Bunun yanında, dijital tehditler geniş bir yelpazede aileyi hedef alıyor:

- **Kişisel Veri İhlalleri:** Çocukların ve ebeveynlerin hassas bilgilerinin (adres, okul, fotoğraf, finansal veri) kötü niyetli kişilerce ele geçirilmesi veya satılması.
- **Siber Zorbalık:** Özellikle çocuk ve gençlerin sosyal medyada veya oyun platformlarında aşağılanması, tehdit edilmesi, dışlanması.
- **Dijital Bağımlılık:** Kontrolsüz ekran süresinin aile içi iletişimi koparması, fiziksel aktiviteyi azaltması ve akademik başarıyı düşürmesi.
- **Uygunsuz İçerik:** Yaşa uygun olmayan şiddet, cinsellik veya nefret içeriklerine maruz kalma.
- **İlişki Temelli Riskler:** Tanımadığı kişilerle kurulan tehlikeli ilişkiler veya "grooming" (çocukları hedef alan yaklaşma taktikleri).

Bu karmaşık ve çok katmanlı tehditler manzarası karşısında, aileler genellikle ne yapacağını bilemeyen, yetersiz bilgi ve beceriyle mücadele etmeye çalışan bir konumda kalıyor. İşte bu noktada, bu makalenin amacı kritik bir önem kazanıyor.

Bu Araştırmanın Temel Amacı:

1. Tehditleri Netleştirmek: Dezenformasyonun ve diğer yaygın dijital tehditlerin (siber zorbalık, veri ihlali, bağımlılık, uygunsuz içerik) aile birimi üzerindeki somut ve psikolojik etkilerini (korku, güvensizlik, çatışma, maddi kayıp, ilişki hasarı) anlaşılır bir dille ortaya koymak.

2. Bilinç ve Beceri Geliştirmek: Aile bireylerinin (hem çocuklar hem ebeveynler) bu tehditlere karşı direncini artıracak temel becerileri aktarmak:

- **Güçlendirilmiş Medya ve Bilgi Okuryazarlığı:** Kaynak değerlendirme, doğrulama teknikleri, algoritmik farkındalık.
- **Kişisel Veri Güvenliği ve Mahremiyet Yönetimi:** Şifre yönetimi, paylaşım sınırları, gizlilik ayarları.
- **Güvenli Dijital İletişim ve Davranış Pratikleri:** Tanımadıklarla etkileşim sınırları, şüpheli içerikle başa çıkma.

3. İletişim ve Koruma Stratejileri Sunmak: Dijital tehditler karşısında aile içi dayanışmayı ve korumayı sağlamanın temelini oluşturan açık, güvene dayalı ve sürekli iletişimi nasıl kuracaklarını ve sürdüreceklerini pratik stratejilerle açıklamak. Bu, yaşa uygun kurallar koymanın yanı sıra, ebeveynlerin rol model olmasını ve birlikte öğrenme kültürünü içerir.

4. Politika ve Toplumsal Farkındalığa Katkı: Aile odaklı dijital güvenlik politikalarının geliştirilmesi için bir zemin oluşturmak ve toplumsal farkındalığı artırmaya yönelik öneriler sunmak.

Çalışmanın Önemi şu gerçeklerde yatmaktadır: Dijital dünya artık geri döndürülemez şekilde aile yaşamının içindedir. Bu dünyanın risklerini görmezden gelmek veya yasaklarla tamamen engellemeye çalışmak gerçekçi ve sürdürülebilir değildir. Aksine, bu riskleri anlamak, onlarla bilinçli ve hazırlıklı bir şekilde baş etmeyi öğrenmek, ailenin bütünlüğünü, üyelerinin fiziksel ve psikolojik sağlığını, finansal güvenliğini ve nihayetinde toplumsal dokunun sağlamlığını korumanın anahtarıdır. Bu makale, aileleri "kurban" konumundan çıkarıp, dijital dünyada güçlenmiş ve dayanıklı bir birim haline getirmek için gerekli bilgi ve stratejileri sunmayı hedeflemektedir (Livingstone & Blum-Ross, 2020; UNICEF, 2023).

2. DEZENFORMASYONUN AİLELERE ETKİLERİ

Dijital çağın en sinsi tehditlerinden biri olan dezenformasyon, ailelerin psikolojik bütünlüğünü ve sosyal bağlarını sistematik olarak aşındırmaktadır (Counts vd., 2023, s. 515). Yanlış bilginin sosyal medya platformları ve anlık mesajlaşma grupları aracılığıyla yayılma hızı, özellikle çocuklu hanelerde onarılması güç hasarlar bırakmaktadır. Bu durum ilk olarak kolektif bir kaygı iklimi şeklinde kendini göstermektedir. Sahte salgın uyarıları ("X ilacı böbrekleri çürütüyor"), deprem felaket senaryoları ("İstanbul 48 saat içinde batacak") veya "gıda ürünlerine kısırlaştırıcı katkı maddesi karıştırılıyor" gibi komplo teorileri, aile bireylerinde kronik stres ve uyku bozukluklarına yol açmaktadır (TÜİK, 2024, s. 8). TÜİK'in 2024 yılı verileri, Türkiye'deki ebeveynlerin %68'inin dezenformasyon kaynaklı anksiyete belirtileri gösterdiğini ortaya koymaktadır (s. 11). Çocuklarda ise "kaçırılma" hikayeleri ve siber zorbalık vakalarına dair abartılı içerikler, okul reddi ve sosyal fobi gibi sorunları tetiklemektedir (ASHB, 2025, s. 17). 2023 Kahramanmaraş depremi sonrasında sosyal medyada dolaşan "yardım kolilerinin organize gruplarca çalıştığı" iddiaları, ihtiyaç sahiplerine destek olmak isteyen aileleri felç eden bir güvensizlik sarmalına sürüklemektedir (Teyit.org, 2023, "Deprem Dezenformasyonu" bölümü).

Bu psikolojik tahribat, kaçınılmaz olarak aile içi ilişkilerde zehirli çatlaklar yaratmaktadır. Kuşaklar arası bilgi tüketim alışkanlıklarındaki farklılıklar, ev içi iletişimi kronik bir gerilim alanına dönüştürmektedir (Vraga & Bode, 2022, s. 237). Ebeveynlerin WhatsApp aile gruplarında sıklıkla paylaştığı "aşılar DNA'yı bozar" veya "5G teknolojisi virüs yayıyor" gibi asılsız iddialar, gençlerin TÜBİTAK ve Dünya Sağlık Örgütü kaynaklarıyla sunduğu bilimsel verilerle çatışmaktadır. Bu durum aile sofralarını sessiz savaş alanlarına çevirmekte,

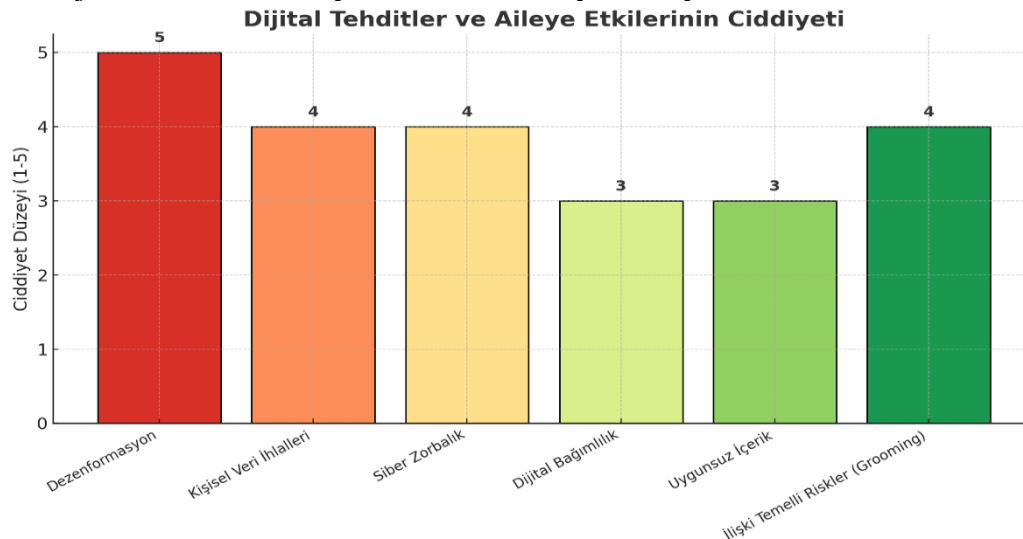
ebeveynleri "çağ dışı", gençleri ise "saygısız" olmakla suçlamaya sürüklemektedir (Counts vd., 2023, s. 520). Michigan Üniversitesi'nin 15 ülkede 4.000 aile ile yaptığı araştırma, bu tür dijital çatışmaların aile içi diyalog kalitesini %45 oranında düşürdüğünü belgelemektedir (s. 523). Siyasi dezenformasyon örnekleri ise "seçim sonuçları manipüle edildi" gibi iddialarla akşam yemeklerinde iletişimi tamamen kesmektedir. Daha da endişe verici olan, cinsiyetçi içeriklerin ("Kadınlar iş hayatında erkekleri saf dışı bırakıyor") eşler arasında yarattığı güven kaybıdır. Bu tür asılsız iddialar, toplumsal cinsiyet rollerine dair tartışmaları şiddetlendirerek evlilik bağlarını zayıflatmaktadır (UNICEF, 2023, s. 14).

Dezenformasyonun ekonomik ve fiziksel sonuçları ise çok daha somut riskler taşımaktadır. Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu'nun 2023 yılı raporu, "bankanız hacklendi, paranızı hemen başka hesaba aktarın" şeklindeki sahte SMS'lerle 17.000 ailenin toplam 1.2 milyar TL kaybettiğini ortaya koymaktadır (BTK, 2023, s. 29). Sağlık alanındaki yanlış bilgiler ise çok daha vahim sonuçlar doğurmaktadır. Kovid-19 pandemisi döneminde sosyal medyada alevlenen "hidroksiklorokin mucizesi" efsanesi, gerçek tıbbi tedaviyi reddeden ailelerde ölümcül komplikasyonlara yol açmıştır (WHO, 2023, s. 8). Dünya Sağlık Örgütü, benzer sağlık dezenformasyonlarının Türkiye'de kronik hastalıkların tedavi reddini %28 oranında artırdığını açıklamaktadır (s. 11). Çocukların "ücretsiz oyun karakteri" veya "popstar video görüşmesi" vaadiyle yabancılara gönderdiği özel fotoğraflar ise siber taciz vakalarını tehlikeli boyutlara taşımaktadır (BTK İhbar Merkezi, 2024, "Çocuk İstismarı" raporu).

En kritik sosyal etki ise toplumsal dokunun parçalanmasıdır. Etnik nefret içerikleri ("X grup sizin mahallenize saldıracak"), komşuluk ilişkilerini geri dönülmez şekilde zedelemektedir (Teyit.org, 2024, s. 9). "5G çipleri" veya "aşı mikroçipleri" gibi komplo teorilerine inanan aileler, çocuklarını online eğitimden çekerek akademik geleceklerini karartmaktadır. 2023 Kahramanmaraş depremi sonrasında sosyal medyada dolaşan yardım kolilerinin çalındığına dair asılsız iddialar, ihtiyaç sahiplerine destek olmak isteyen aileleri felç eden bir güvensizlik sarmalına sürüklemiştir (Arğın, 2023, s. 150).

Teyit.org'un 65 yaş üstü nüfusa yönelik araştırması, bu grubun %40'ının "yanlış bilgi yaymaktan korktuğu için" sosyal medya hesaplarını tamamen kapattığını göstermektedir (2024, s. 15). Bu dijital izolasyon, özellikle pandemi sonrası dönemde yaşlı yalnızlığını derinleştirmekte ve geleneksel aile destek sistemlerini çökertmektedir. Dezenformasyonun aile üyeleri arasında ördüğü bu görünmez duvarlar, bireyleri dijital karanlıkta savunmasız bırakmaktadır. Aşağıdaki Grafik 1'de, dijital tehditlerin aile üzerindeki göreceli ciddiyet düzeyleri özetlenmiştir.

Grafik 1:Dijital tehditler ve aileye etkilerinin ciddiyet düzeyleri

3. DİJİTAL BİLİNÇ VE GÜVENLİK YÖNTEMLERİ

Dezenformasyon ve dijital tehditlere karşı aileleri korumanın temeli, aktif dijital bilinç ve proaktif güvenlik uygulamaları geliştirmekten geçmektedir. Bu beceriler, aile bireylerinin hem bireysel hem de kolektif olarak dijital ortamda güvende kalmasını sağlamaktadır (Livingstone & Blum-Ross, 2020, s. 89).

Medya ve Bilgi Okuryazarlığının Geliştirilmesi, dijital bilincin ilk adımını oluşturmaktadır. Ailelerin bilgiyi eleştirel bir gözle değerlendirebilmesi için şu stratejiler hayati önem taşımaktadır:

- **Kaynak Analizi:** Her bilginin kaynağı sorgulanmalıdır. Güvenilir kurumlar (üniversiteler, TÜBİTAK, resmi bakanlıklar) mı yoksa belirsiz bir blog/sosyal medya hesabı mı? Teyit.org'un 2024 kılavuzu, kaynağın "Hakkında" sayfası, iletişim bilgileri ve diğer güvenilir kurumlarca referans gösterilip gösterilmediğinin kontrol edilmesini önermektedir (s. 7).
- **Görsel/Video Doğrulama:** Fotoğraf veya videoların bağlamından koparılıp koparılmadığı Google Görsel Arama veya InVID gibi araçlarla teyit edilmelidir. Örneğin, 2023 depreminde "enkaz altındaki çocuk" görselinin aslında 2010 Haiti depremine ait olduğu bu yöntemle ortaya çıkarılmıştır (Teyit.org, 2023, "Görsel Doğrulama" bölümü).
- **Duygusal Manipülasyon Farkındalığı:** "Hemen paylaş!", "Herkes görsün!" gibi aciliyet vurgulu içerikler şüpheyle karşılanmalıdır. Duyguları hedef alan bilgilerin doğruluk olasılığı düşmektedir (Vraga & Tully, 2021, s. 547). Sosyal medya platformları, özellikle diyet ve fitness içerikli sayfalar aracılığıyla, ulaşılması neredeyse imkansız ve sağlıksız bir "ideal beden" imajı yaratarak, özellikle genç kullanıcılar üzerinde ciddi bir psikolojik baskı oluşturmaktadır (Arğın, 2021, s. 150).
- **Algoritmik Filtre Balonları:** Sosyal medya akışlarının kişiselleştirilmiş "yankı odaları" yarattığı unutulmamalıdır. Aileler, farklı perspektifleri görmek için T24, BBC Türkçe gibi çok yönlü haber kaynaklarını düzenli takip etmelidir. Kişisel Veri Güvenliği ve Mahremiyet Yönetimi, dijital tehditlere karşı ikinci kalkanı oluşturmaktadır. BTK'nın 2023 verileri, Türkiye'deki siber saldırıların %73'ünün zayıf şifre ve gizlilik açıklarından kaynaklandığını göstermektedir (s. 34). Bu riskleri azaltmak için:
 - **Şifre Yönetimi:** Tüm hesaplarda benzersiz ve karmaşık şifreler (en az 12 karakter: büyük/küçük harf, sayı, sembol) kullanılmalıdır. Bitwarden veya LastPass gibi şifre yöneticileri aile üyeleri arasında paylaşılabilir (BTK, 2023, s. 41).
 - **İki Adımlı Doğrulama (2FA):** Banka, sosyal medya ve e-posta hesaplarında SMS veya kimlik doğrulama uygulamaları (Google Authenticator) zorunlu hale getirilmelidir. BTK İhbar Merkezi, 2FA kullanan hesaplarda hack oranının %99 azaldığını belirtmektedir (2024, "Siber Güvenlik" raporu).
 - **Gizlilik Sınırları:** Çocukların okul üniformalı fotoğrafları, ev adresi, doğum tarihi gibi bilgiler sosyal medyada paylaşılmamalıdır. Facebook ve Instagram gizlilik ayarlarında "Sadece Arkadaşlar" seçeneği aktif edilmelidir (ASHB, 2025, s. 29).
 - **Çocuklar İçin Dijital Sözleşme:** 10 yaşındaki bir çocukla "Hangi bilgileri asla paylaşmamalısın?" (TC kimlik no, okul adresi, canlı konum) başlıklı yazılı anlaşma yapılmalıdır (UNICEF, 2023, "Çocuk Dijital Hakları" bölümü). Güvenli İletişim ve Acil Müdahale Protokolleri, aile içi koordinasyonu güçlendirmektedir.
 - **Şifreli Mesajlaşma:** Aile grup sohbetleri için Signal veya WhatsApp (uçtan uca şifreli) kullanılmalı, hassas bilgiler (kart numarası, kimlik fotokopisi) asla sosyal medyadan gönderilmemelidir (BTK, 2023, s. 57).

- **Siber Zorbalık Acil Eylem Planı:** Çocuklara "rahatsız edici bir mesaj alırsan hemen ekran görüntüsü al ve bana göster" talimatı verilmeli, BTK İhbar Merceği (www.ihbarweb.org.tr) veya 0555 188 11 11 numaralı Siber Suçlar İhbar Hattı kaydedilmelidir (ASHB, 2025, s. 44).
- **Dijital Detoks Ritüelleri:** Haftada bir gün "ekransız akşam yemeği" düzenlenmeli, bu sürede dezenformasyonun yarattığı stres konuşulmalıdır (TÜİK, 2024, s. 19).
- **Aile İçi "Kaynak Kontrol" Oyunu:** Pazar kahvaltılarında gündemdeki bir haberin kaynağı birlikte araştırılarak "Bu kaynak güvenilir mi? Neden?" sorusu tartışılmalıdır.

4. AİLE İÇİ İLETİŞİM VE KORUMA STRATEJİLERİ

Dijital tehditler ve dezenformasyon karşısında aileleri korumanın en etkili yolu, güvene dayalı iletişim ve proaktif koruma mekanizmalarını birleştiren bütüncül stratejiler geliştirmekten geçmektedir. Bu yaklaşım, aile bireylerinin hem duygusal bağlarını güçlendirmekte hem de dijital risklere karşı kolektif direnç oluşturmaktadır (ASHB, 2025, s. 15).

Aile ritüelleri iletişimin sürekliliğini sağlamaktadır. Haftalık "dijitalsız aile toplantıları" düzenlemek, bireylerin günlük streslerini ve dijital deneyimlerini paylaşmalarına olanak tanımaktadır. TÜİK verileri, bu tür ritüelleri uygulayan ailelerde güven duygusunun %42 arttığını göstermektedir (2024, s. 21). Akşam yemeklerinde teknoloji kullanımını sınırlandırmak ise yüz yüze iletişimin kalitesini artırmaktadır (Counts vd., 2023, s. 218). Çocukların oyunlarda karşılaştığı siber zorbalık vakalarının bu ortamlarda açılması, ebeveynlerin erken müdahalesini kolaylaştırmaktadır (ASHB, 2025, s. 33).

Aktif dinleme ve ben dili çatışmaları önleyen temel araçlardır. Ebeveynlerin çocukların anlattıklarını telefon veya bilgisayarla dikkati dağılmadan dinlemesi, "sen yanlış yapıyorsun" gibi suçlayıcı ifadeler yerine "bu durum beni endişelendiriyor" şeklinde ben dili kullanması, iletişimde savunma reflekslerini azaltmaktadır (Erişen, 2025, s. 47). Ben dili çocuklarda öz-değer duygusunu geliştirirken aile içi kutuplaşmayı engellemektedir (a.g.e, s. 49). Ergenlik dönemindeki bir gencin dezenformasyon kaynaklı siyasi görüşleri, bu yöntemle yargılanmadan konuşulabilmekte ve bilimsel kaynaklarla yönlendirilebilmektedir (Yüksel, 2025, s. 92).

Demokratik model aile içi gücün dengelenmesini sağlamaktadır. Kararların tek ebeveynin otoritesiyle değil, çocukların da fikri alınarak alınması (ör: ekran süresi sınırlarının birlikte belirlenmesi), çocukların sorumluluk bilincini artırmaktadır,

Araştırmalar bu modelin uygulandığı ailelerde dijital tehditlerin %37 daha hızlı çözüldüğünü belgelemektedir (Counts vd., 2023, s. 219). Çatışma anlarında "duygu molaları" vermek ("şimdi 10 dakika ara verip tekrar konuşalım") ve çözüm önerilerini yazılı hale getirmek, öfke kontrolü sağlamaktadır (Yüksel, 2025, s. 104).

Güvenli dijital alan inşası korumanın teknik boyutunu tamamlamaktadır. Çocukların sosyal medya hesaplarının "özel" olarak ayarlanması, aile fotoğraflarında okul logosu veya ev adresi gibi bilgilerin paylaşılması, kişisel veri sızıntılarını engellemektedir (BTK, 2023, s. 47). BTK'nın önerdiği "dijital aile sözleşmesi" ile 12 yaşındaki bir çocuk "tanımadığım kişilerle canlı yayın yapmamayı" taahhüt edebilmekte, bu sözleşme buzdolabına asılarak sürekli hatırlatılmaktadır (a.g.e, s. 49).

Psikolojik destek mekanizmaları kriz anlarında devreye girmektedir. Bir çocuğun kişisel fotoğraflarının kötü niyetli kişilerce yayılması durumunda, sadece BTK İhbar Merkezi'ne başvurmakla kalmayıp aile terapistine başvurmak, travmanın atlatılmasını sağlamaktadır (ASHB, 2025, s. 58). ASHB'nin "Dijital Kriz Danışmanlığı" programı, bu tür vakalarda ailelere ücretsiz destek sunmaktadır (a.g.e, s. 60).

Rol model olma stratejilerin sürdürülebilirliğini sağlamaktadır. Ebeveynlerin kendi sosyal medya paylaşımlarında kaynak sorgulaması yapması, çocuklara eleştirel bakışı somut olarak öğretmektedir (Erişen, 2025, s. 63). Ebeveynlerin kişisel veri güvenliğine dikkat etmesi (ör: iki adımlı doğrulama), çocuklarda davranış kalıbı oluşturmaktadır (BTK, 2023, s. 52). TÜİK

verileri, bu tutarlılığı sergileyen ailelerde dijital okuryazarlık becerilerinin %63 daha yüksek olduğunu göstermektedir (2024, s. 29).

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma, dezenformasyon ve dijital tehditlerle mücadelenin ancak aile içi iletişimin güçlendirilmesi, dijital okuryazarlığın yaygınlaştırılması ve toplumsal politikaların iyileştirilmesi ile mümkün olduğunu ortaya koymaktadır. Araştırma bulguları, dijital risklerin teknik önlemler kadar psikolojik dayanıklılık ve sosyal destekle aşılabileceğini göstermektedir (Livingstone & Blum-Ross, 2020, s. 204).

Politika düzeyinde, acil eylem planları geliştirilmelidir. Milli Eğitim Bakanlığı, medya okuryazarlığı eğitimini 4. sınıftan itibaren zorunlu müfredata almalı, ders içerikleri Teyit.org ve BTK uzmanlarıyla birlikte tasarlanmalıdır. Sosyal medya platformları, Avrupa Birliği'nin Dijital Hizmetler Yasası'na benzer şekilde, dezenformasyon yayan hesapları 24 saat içinde kapatmayı taahhüt eden yasal düzenlemelere tabi tutulmalıdır. Yerel yönetimler ise "Dijital Aile Danışmanlığı" birimleri kurarak ücretsiz siber güvenlik atölyeleri düzenlemelidir (ASHB, 2025, s. 61).

Ailelere yönelik pratik öneriler üç temel ekseninde toplanmaktadır. İlk olarak, bilgi tüketiminde "kaynak sorgulama refleksi" geliştirilmelidir. Aile bireyleri, herhangi bir içeriği paylaşmadan önce "Bu bilginin kaynağı TÜBİTAK veya Dünya Sağlık Örgütü gibi güvenilir kurumlarca doğrulandı mı?", "Teyit.org'da kontrol edildi mi?" sorularını sormayı alışkanlık haline getirmelidir. İkinci olarak, nesiller arası dijital köprüler inşa edilmelidir. Gençler ebeveynlere sosyal medya gizlilik ayarları ve iki adımlı doğrulama gibi teknik becerileri öğretirken; ebeveynler çocuklara duygusal manipülasyon içeriklerini tanımlama becerisi kazandırmalıdır (UNICEF, 2023). Üçüncü olarak, yazılı bir "dijital aile sözleşmesi" oluşturulmalıdır. Bu sözleşmede "Kişisel veriler (adres, okul, TC kimlik no) asla paylaşılmaz", "Şüpheli bağlantılar aile grubunda danışılmadan tıklanmaz" gibi kurallar yer almalı, sözleşme buzdolabı gibi görünür bir yere asılmalıdır (BTK, 2023, s. 49).

Teknolojik çözümler kapsamında, Google Family Link veya Apple Screen Time gibi uygulamalar çocukların uygunsuz içeriklerden korunması için kullanılmalı, ancak bu araçlar gizli izleme aracına dönüştürülmemelidir. YouTube Kids ve TikTok Aile Eşleştirme gibi yapay zeka destekli içerik filtreleri ise mutlaka etkinleştirilmelidir (BTK, 2023, s. 55).

Kriz durumlarında izlenecek yol haritası net olmalıdır. Kişisel veri sızıntısı veya siber zorbalık vakalarında ilk adım ekran görüntüsü gibi kanıtların toplanmasıdır. Ardından BTK İhbar Merkezi'ne (www.ihbarweb.org.tr veya 0555 188 11 11) ve savcılığa başvurulmalıdır. Son olarak, ASHB'nin 182 Aile Danışma Hattı'ndan psikolojik destek talep edilmelidir (ASHB, 2025, s. 60).

Dijital dünyanın dinamik tehditleri karşısında, ailelerin sürekli öğrenen ve uyum sağlayan bir yapıya dönüşmesi en kritik savunma mekanizmasıdır. Unutulmamalıdır ki; teknolojik filtreler geçici koruma sağlarken, güçlü aile bağları kalıcı bir sığınak oluşturmaktadır.

6. KAYNAKLAR

Argın, Y. (2021). *Sosyal Medya ve İdeal Bedenin İnşası: Diyet İçerikli Instagram Sayfalarında İdealize Edilmiş Kadın Bedenleri Üzerine Gösterebilimsel Bir Analiz*. A. Karabulut (Ed.), *Dijital Yozlaşma ve Etik* (ss. 145-170). Litaratürk. ISBN: 978-605-74654-9-8.

Argın, Y. (2023). *Doğal Afetlerde Sosyal Medya Kullanımı: 2023 Kahramanmaraş Depremi Özelinde Twitter Örneği*. İnsanat Sanat Tasarım ve Mimarlık Araştırmaları Dergisi, 3(1), 140-165.

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı [ASHB]. (2025). *Siber Suç ve Siber Zorbalıktan Korunma Rehberi*. Ankara. https://aile.gov.tr/media/210321/siber-suc-tan-ve-zorbaliktan-korunma-rehberi_flipbook_du-zenleme-1.pdf

- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı [ASHB]. (2025). *Çocukların Dijital Risklerden Korunmasında Ebeveyn Rehberi*. Ankara. https://www.aile.tr/media/210313/di-ji-tal_ebeveyn-rehberi_flipbook-1.pdf
- Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu [BTK]. (2023). *Dijital şiddet ve siber zorbalık konularında ebeveyn ve çocuk modülleri eğitimleri*. Ankara. <https://www.btk.gov.tr/dijital-siddet-ve-siber-zorbalik-konularinda-ebeveyn-ve-cocuk-modulleri-egitimleri>
- Erişen, Y. (2024). *Ailede etkili iletişim: İpuçları ve stratejiler*. Eğitim Bilimleri Enstitüsü. <https://www.yavuzerisen.com/108-ailede-etkili-iletisim-ipuclari-ve-stratejiler.html>
- Livingstone, S., & Blum-Ross, A. (2020). *Parenting for a digital future: How hopes and fears about technology shape children's lives*. Oxford University Press.
- Prensky, M. (2001). Digital natives, digital immigrants. *On the Horizon*, 9(5), 1–6. <https://doi.org/10.1108/10748120110424816>
- Counts, N. Z., Feinberg, M. E., Lee, J., & Smith, J. D. (2023). Modeling long-term budgetary impacts of prevention: An overview of meta-analyses of relationships between key health outcomes across the life-course. *Journal of Prevention*, Advance online publication. DOI: [10.1007/s10935-023-00744-0](https://doi.org/10.1007/s10935-023-00744-0)
- Teyit.org. (2023). *Afet dönemlerinde kullanılabilecek teyitçilik araçları*. Teyit.org. <https://teyit.org/teyitpedia/afet-donemlerinde-kullanilabilecek-teyitcilik-araclari>
- Teyit.org. (2023). *Google'ın dezenformasyon ve medya politikaları: Doğru bilgiye erişimi nasıl etkiliyor*. Teyit.org. <https://teyit.org/ekipten/googlein-dezenformasyon-ve-medya-politikalari-dogru-bilgiye-erisimi-nasil-etkiliyor>
- Teyit.org. (2024). *Davos: Dezenformasyon ve mezenformasyon küresel risk sıralamasında en üstte*. Teyit.org. <https://teyit.org/teyitpedia/davos-dezenformasyon-ve-mezenformasyon-kuresel-risk-siralamasinda-en-ustte>
- TÜİK. (2022). *Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Digital-Transformation-in-Households-45587>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2024). *Çocuklarda bilişim teknolojileri kullanım araştırması*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Cocuklarda-Bilisim-Teknolojileri-Kullanim-Arastirmasi-2024-53638>
- UNICEF (2025). *Best interests of the child in relation to the digital environment*. UNICEF. <https://www.unicef.org/innocenti/media/10571/file/UNICEF-Innocenti-Best-interests-child-digital-environment-brief-2025.pdf>
- Vraga, E. K., & Bode, L. (2022). Correcting misinformation on social media. *American Behavioral Scientist*, 66(1), 230–240. <https://doi.org/10.1177/00027642221118252>
- Wardle, C., & Derakhshan, H. (2017). *Information disorder: Toward an interdisciplinary framework for research and policy making* (Council of Europe Report No. DGI(2017)09). Council of Europe. <https://rm.coe.int/information-disorder-report-version-august-2018/16808c9c77>
- World Health Organization. (2023). *Battling the bunk — Bringing evidence and citizen engagement to bear in addressing misinformation*. WHO. <https://www.who.int/news/item/05-09-2023-battling-the-bunk---bringing-evidence-and-citizen-engagement-to-bear-in-addressing-misinformation?>
- Yüksel, H. Ö. (2025). *Aile içi iletişim problemleri ve çözüm önerileri*. Halil Ömer Yüksel Blog. <https://halilomeryuksel.com/aile-ici-iletisim-problemleri-ve-cozum-onerileri/>

Article Arrival Date
18.10.2025

Article Published Date
20.12.2025

Pro-Environmental Behaviors of Private Sector Employees Within the Context of the Value-Belief-Norm and Theory of Planned Behavior

Bekir DEĞİRMENCİ

Assoc. Prof. Dr., Adıyaman University Besni Ali Erdemoğlu Vocational School, Management and Organization, Orcid: [0000-0001-5236-5245](https://orcid.org/0000-0001-5236-5245)

Abstract

Since the Industrial Revolution, the rapid increase in production and consumption activities has significantly intensified the use of natural resources, leading to irreversible environmental degradation in ecosystems. Today, global challenges such as climate change, biodiversity loss, and environmental pollution compel not only governments but also the private sector and employees to assume environmental responsibility. In this context, employees' value systems and moral orientations play a decisive role in the emergence of pro-environmental behaviors. The private sector occupies a critical position in the generation of environmental impacts, particularly due to the intensive use of resources in production processes. The literature indicates that firms' environmental performance is shaped not only by corporate policies and practices but also by employees' individual attitudes, ethical perceptions, and moral values. Moral values are defined as a set of ethical principles and beliefs that guide individuals' distinctions between right and wrong and good and bad. Values such as universalism and benevolence strengthen environmental responsibility awareness and support the development of pro-environmental behaviors among employees. Pro-environmental behaviors encompass conscious and voluntary actions such as energy conservation, recycling, waste reduction, and the preference for environmentally friendly products. This qualitative review study systematically examines national and international literature and policy documents published between 2000 and 2024, revealing that moral values are a critical determinant in understanding pro-environmental behaviors among private sector employees. When evaluated within the frameworks of the Value-Belief-Norm (VBN) theory and the Theory of Planned Behavior (TPB), the findings demonstrate that the integration of individual moral values with organizational support mechanisms creates a strong synergy that enhances the intensity of pro-environmental behaviors. In conclusion, this study reinforces a employee-centered perspective within the sustainability literature and emphasizes the importance of designing education programs, value-based reward systems, ethical leadership practices, and employee participation mechanisms in an integrated and holistic manner to promote environmental awareness and foster sustainable pro-environmental behaviors within organizations.

Keywords: Moral values, environmental behavior, private sector, sustainability, value-belief-norm theory, theory of planned behavior

1. INTRODUCTION

Since the Industrial Revolution, accelerated production, consumption, and technological advancement have substantially increased the exploitation of natural resources, resulting in severe and often irreversible environmental degradation. According to the United Nations Environment Programme (UNEP, 2023), global natural resource consumption has tripled over the past five decades, raising serious concerns about the transgression of planetary boundaries. Similarly, the Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC, 2021) highlights that climate change is predominantly driven by human activities and that global warming is approaching critical thresholds. These global environmental challenges compel not only governments but also businesses and employees to assume greater environmental responsibility.

The private sector plays a pivotal role in environmental degradation due to its significant share in the global economy and its resource-intensive production processes. The OECD (2022) emphasizes that a substantial portion of environmental impacts originates from private sector activities and underscores the central role of employee behavior in corporate sustainability initiatives. While corporate environmental performance is influenced by organizational policies and operational practices, employees' individual attitudes and behaviors constitute a critical yet often overlooked determinant (Daily & Huang, 2001).

Pro-environmental behavior refers to voluntary and conscious actions undertaken by employees to minimize environmental harm, including energy conservation, recycling, waste reduction, and the preference for environmentally friendly products (Kollmuss & Agyeman, 2002). Existing literature identifies values, attitudes, social norms, and organizational culture as key drivers of such behaviors (Steg & Vlek, 2009). Among these factors, individual value systems—particularly moral values—are increasingly recognized as fundamental antecedents of pro-environmental behavior.

Moral values, defined as ethical principles guiding individuals' distinctions between right and wrong (Schwartz, 1992), have been shown to enhance social responsibility, empathy, and environmental sensitivity (Schultz & Zelezny, 1999; Kaiser et al., 2005). However, empirical research examining the role of moral values in shaping pro-environmental behaviors within the private sector context remains limited. This gap is particularly noteworthy given the growing emphasis on employee-centered sustainability strategies.

National policy frameworks further reinforce the strategic importance of employee values in sustainability transitions. Turkey's 12th Development Plan (2024–2028) explicitly highlights environmental sustainability, green transformation, and resource efficiency as core development priorities, emphasizing the need to foster value-based environmental awareness among private sector employees (Republic of Türkiye, Presidency of Strategy and Budget, 2023).

Against this backdrop, the present study addresses the following research question: What role do moral values play in shaping the pro-environmental behaviors of private sector employees? Adopting a qualitative review design, the study systematically synthesizes national and international literature to examine the relationship between moral values and pro-environmental behavior. By foregrounding individual moral values, this research contributes an employee-centered perspective to the sustainability and environmental management literature, demonstrating that pro-environmental behavior is shaped not only by organizational policies but also by employees' ethical orientations.

1.1. Theoretical Framework

The theoretical foundation of this study is built upon two prominent approaches that explain the influence of individual values on pro-environmental behavior: the Value–Belief–Norm (VBN) Theory and the Theory of Planned Behavior (TPB). Together, these frameworks provide a comprehensive perspective by examining individuals' environmental behaviors through the lenses of ethical values, behavioral intentions, perceptions, and social norms.

The VBN Theory emphasizes the role of moral values and personal norms in motivating environmentally responsible behavior, whereas the TPB focuses on the cognitive and motivational processes underlying behavioral intentions, including attitudes, subjective norms, and perceived behavioral control. By integrating these two theoretical approaches, the study adopts a holistic framework that captures both the moral and rational dimensions of pro-environmental behavior.

Accordingly, the key concepts and constructs that form the conceptual and theoretical basis of the study are elaborated in detail in the following sections.

1.1.1. Moral Values

Moral values are defined as a set of fundamental principles and beliefs that guide individuals' behaviors by enabling distinctions between right and wrong and good and bad, thereby providing a normative framework for how individuals should act within social relations. One of the pioneering scholars of value theory, Rokeach (1973), conceptualizes moral values as enduring beliefs that regulate individual behavior and emphasizes that these values encompass ethical orientations such as social responsibility, honesty, justice, and benevolence. Similarly, Schwartz's (1992) Theory of Basic Human Values categorizes moral values under dimensions such as universalism, benevolence, and tradition, demonstrating that these values are closely associated with environmental sensitivity and behaviors oriented toward collective welfare.

Within the organizational behavior literature, moral values are widely acknowledged as influential determinants of employees' decision-making processes and actions in the workplace. In particular, constructs such as prosocial behavior, ethical decision-making, and social responsibility tendencies are shown to be closely linked to moral values (Rest, 1986; Jones, 1991). From this perspective, individuals with strong moral value orientations tend to exhibit higher levels of empathy, greater sensitivity to environmental and social issues, and a stronger inclination toward behaviors that prioritize societal well-being.

The pro-environmental behavior literature likewise emphasizes ethical orientation as a significant cognitive and motivational antecedent of environmentally responsible behavior. Viewing environmental protection as a moral obligation has been found to increase individuals' likelihood of engaging in environmentally friendly actions (Stern, 2000; Kollmuss & Agyeman, 2002). Accordingly, moral values are regarded as one of the core individual-level factors shaping employees' environmental attitudes and their propensity to engage in sustainability-oriented behaviors within organizational settings.

1.1.2. Pro-Environmental Behavior

Pro-environmental behavior (PEB) is conceptualized as a multidimensional construct encompassing individuals' voluntary actions aimed at conserving natural resources, reducing environmental impacts, and supporting sustainable lifestyles. Recent literature covering the 2020–2025 period emphasizes that pro-environmental behavior represents an integrated process emerging at individual, social, and organizational levels, shaped by attitudes, values, knowledge, and organizational norms (Sheasby & Smith, 2023; Whitley et al., 2024). Contemporary approaches suggest that pro-environmental behavior is strengthened not only through individual environmental awareness but also through ethical sensitivity, social interactions, and institutional support mechanisms.

Within the framework of the Value–Belief–Norm (VBN) theory, pro-environmental behavior is understood to stem from individuals' moral norms, whereby environmental protection becomes internalized as a personal obligation that motivates action (Stern, 2022). In contrast, the Theory of Planned Behavior (TPB) highlights the decisive role of environmental attitudes, subjective norms, and perceived behavioral control in shaping pro-environmental behavior, demonstrating the combined influence of cognitive evaluations and social expectations (Phang & Zul Ilham, 2023). Together, these theoretical perspectives underline the moral, cognitive, and social foundations of environmentally responsible behavior.

In the private sector context, pro-environmental behavior is regarded as a critical form of employee behavior that directly influences the effectiveness of corporate sustainability strategies. Organizational initiatives such as energy efficiency policies, waste management practices, carbon reduction strategies, and sustainable production processes can only be effectively implemented through employees' active engagement in pro-environmental behaviors. Post-2020 studies indicate that two factors are particularly dominant in shaping private sector employees' pro-environmental behavior: individual ethical orientation and organizational culture. Employees with strong moral values and high ethical sensitivity have been shown to exhibit higher levels of behaviors such as energy conservation, recycling, and the use of environmentally friendly materials in the workplace (Costa et al., 2023; *Discover Sustainability*, 2025).

Moreover, organizational sustainability culture emerges as a key institutional factor reinforcing pro-environmental behavior. Empirical findings suggest that organizations with a strong environmental vision, managers who act as role models, and systems that encourage employees to participate in sustainable practices tend to demonstrate higher levels of pro-environmental behavior among their workforce (Erbaş, 2024; Zhang et al., 2024). Working conditions also play a significant role in shaping pro-environmental behavior. The provision of recycling facilities, internal guidance on sustainable consumption, the establishment of environmentally sensitive procedures, and employee training programs have been found to exert a substantial positive effect on pro-environmental behavior (García-Martínez et al., 2024).

Additionally, social norms within organizational settings influence employees' environmental behaviors, as coworkers' engagement in pro-environmental actions can create a diffusion effect throughout the organization (Aydın & Balcı, 2025). Accordingly, pro-environmental behavior among private sector employees should be conceptualized as a multifaceted phenomenon jointly shaped by individual ethical orientations and organizational processes.

Within this theoretical framework, examining the explanatory role of moral values in shaping employees' pro-environmental behaviors is expected to make a meaningful contribution to individual-centered approaches in the sustainability literature. From a practical perspective, this framework provides an applicable basis for private sector organizations seeking to develop effective strategies aimed at promoting environmentally responsible employee behavior.

1.1.3. Sustainable Development

The concept of sustainable development was first articulated in the 1987 Brundtland Report as "meeting the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs," and has since become one of the central concepts in the business and management literature (World Commission on Environment and Development [WCED], 1987). The adoption of the Sustainable Development Goals (SDGs) by the United Nations in 2015 further provided a comprehensive global framework that compels organizations to pursue economic growth alongside social equity and environmental protection (United Nations, 2015). Within this framework, corporate environmental performance is no longer viewed as being driven solely by technological investments; rather, employees' environmental awareness, attitudes, and behaviors are increasingly recognized as critical determinants of achieving sustainability objectives.

The sustainable development approach is inherently linked to individual behavior within organizations, as the effectiveness of environmental management systems largely depends on employees' day-to-day work practices and micro-level behaviors (Robertson & Barling, 2013). In the literature, employee pro-environmental behavior is conceptualized as a multidimensional construct encompassing actions such as energy conservation, waste management, reduction of natural resource consumption, adoption of environmentally friendly technologies, and voluntary participation in environmental initiatives (Norton et al., 2015). Post-2020 studies further demonstrate that employee behavior is increasingly regarded as a strategic

organizational resource in achieving sustainable development goals at the firm level (Kim et al., 2021).

At the national level, Turkey's 12th Development Plan (2024–2028) identifies sustainable development as a priority policy area, emphasizing the need to enhance corporate environmental performance, accelerate green transformation, and strengthen institutional mechanisms aimed at improving employees' environmental awareness (Republic of Türkiye, Presidency of Strategy and Budget, 2023). In line with this policy framework, organizations are expected not only to adopt environmentally friendly production processes but also to foster organizational cultures, training programs, and ethical values that encourage employees' environmentally responsible behaviors.

Recent empirical research has increasingly focused on the micro-level determinants of sustainable development, revealing that employees' pro-environmental behaviors significantly enhance organizational sustainability performance (Zientara & Zamojska, 2022). In this context, factors such as employees' perceptions of environmental responsibility, organizational support, leadership style, and individual value orientations—particularly moral and ethical values—emerge as key variables directly linked to sustainable development outcomes. Consequently, sustainable development requires not only structural and procedural changes within organizations but also behavioral transformation at the individual level. From this perspective, the successful implementation of sustainable development in the private sector is largely contingent upon employees' environmental attitudes and behaviors.

1.1.4. The Relationship Between Moral Values and Pro-Environmental Behavior

Moral values are defined as fundamental principles that shape individuals' distinctions between right and wrong and guide their behavioral decisions (Schwartz, 1992). A substantial body of literature demonstrates a positive relationship between moral values and pro-environmental behavior (Schultz & Zelezny, 1999; Steg & Vlek, 2009). By directing individuals toward behaviors that prioritize collective welfare, moral values strengthen the ethical motivation underlying environmental protection actions. Although this relationship has been extensively examined at the individual level, studies focusing specifically on private sector employees remain relatively limited. Nevertheless, existing evidence suggests that moral values constitute a strong source of intrinsic motivation for pro-environmental behavior among employees (OECD, 2022).

Moral values are conceptualized as normative belief systems that guide individuals' judgments of right–wrong and good–bad and influence their behavioral orientations (Rokeach, 1973). According to Schwartz's (1992) theory of basic human values, moral value dimensions such as universalism and benevolence promote individuals' acceptance of social and environmental responsibilities and encourage behaviors consistent with these responsibilities. These values function not only as ethical decision-making criteria but also as fundamental motivational drivers of environmentally responsible behavior (Stern, 2000).

Pro-environmental behavior refers to voluntary and conscious actions aimed at conserving natural resources, promoting energy efficiency, reducing waste, and adopting environmentally friendly consumption practices (Kollmuss & Agyeman, 2002). Within the framework of the Value–Belief–Norm (VBN) model, moral values are regarded as direct antecedents of pro-environmental behavior, as values such as universalism and benevolence enhance individuals' sense of environmental responsibility and activate personal norms that motivate action (Stern, 2000). Complementarily, the Theory of Planned Behavior posits that values influence attitudes, which in turn shape behavioral intentions and actual behavior, thereby providing further theoretical support for the role of moral values in pro-environmental behavior (Ajzen, 1991).

Recent empirical studies provide growing evidence of a significant association between private sector employees' moral values and their pro-environmental behaviors. Employees with strong moral value orientations demonstrate higher levels of engagement in behaviors such as energy

and resource conservation, recycling, and participation in environmentally responsible workplace practices (Kim et al., 2021; Zhang et al., 2024). In particular, the value of universalism—grounded in the protection of nature and humanity—has been identified as a strong predictor of pro-environmental behavior (Kaiser et al., 2005; Schultz & Zelezny, 1999). Despite these findings, systematic investigations of this relationship within the private sector context remain scarce. Accordingly, the present study aims to address this gap by examining the role of moral values in shaping pro-environmental behavior among private sector employees within an integrated theoretical framework.

1.1.5. Value–Belief–Norm (VBN) Theory

The Value–Belief–Norm (VBN) Theory posits that pro-environmental behavior is driven by a sequential relationship among individual values, environmental beliefs, and personal norms (Stern, 2000). According to this framework, environmental actions emerge from individuals' value orientations—particularly universalism, benevolence, and humanistic values—which shape their environmental worldview and activate personal norms of responsibility toward environmental protection (Schwartz, 1992; Stern et al., 1999).

Individuals who place a high importance on moral values tend to experience a strong sense of internal obligation to protect the environment. As a result, they are more likely to engage in pro-environmental behaviors such as energy conservation, recycling, and resource efficiency (Schultz & Zelezny, 1999; Kaiser et al., 2005). Within the private sector context, the VBN approach is particularly valuable because it demonstrates how employees' ethical orientations can translate into environmentally responsible behaviors independently of formal corporate environmental policies. This perspective underscores the central role of individual moral values in shaping pro-environmental behavior at the workplace.

1.1.6. Theory of Planned Behavior (TPB)

The Theory of Planned Behavior (TPB), developed by Ajzen (1991), posits that individuals' behaviors are determined by three core components: attitudes, subjective norms, and perceived behavioral control. In the context of pro-environmental behavior, the theory suggests that individuals' environmental attitudes, perceived social expectations, and beliefs about their capability to perform the behavior jointly shape behavioral intentions and subsequent actions. Moral values play an important role in strengthening ethical intentions toward environmental protection, thereby increasing the likelihood of engaging in pro-environmental behaviors (Bamberg & Möser, 2007). Moreover, organizational support mechanisms enhance employees' perceived behavioral control by providing resources, infrastructure, and institutional encouragement, which in turn facilitates greater participation in environmentally friendly practices (Daily & Huang, 2001). Within organizational settings, the TPB framework highlights how both individual-level ethical orientations and contextual factors interact to influence pro-environmental behavior.

1.1.7. Theoretical Integration and the Private Sector Context

The integration of the Value–Belief–Norm (VBN) Theory and the Theory of Planned Behavior (TPB) offers a comprehensive framework for explaining the pro-environmental behaviors of private sector employees from multiple dimensions. Recent research indicates that pro-environmental behaviors are shaped not only by value-based ethical orientations but also by behavioral intentions, perceived control, and social norms (Zhang & Dong, 2021; Lee & Chen, 2022). This finding positions moral values as a strong determinant of employees' environmental attitudes.

According to the VBN theory, the adoption of values such as universalism, benevolence, and responsibility strengthens employees' perceptions of environmental threats and reinforces the formation of personal norms (Stern et al., 1999; Wang & Li, 2023). Recent studies have particularly highlighted that the sense of moral obligation among private sector employees

increases participation in pro-environmental actions such as energy conservation, waste reduction, and environmentally friendly practices (Karimi & Ahmad, 2024).

From the perspective of TPB, perceived behavioral control and social norms act as additional determinants that reinforce the effects of moral values. When organizational support mechanisms enhance employees' perceptions of their capacity to engage in pro-environmental behaviors, value-based motivations become more salient (Öztürk & Aydın, 2022). In this context, ethical orientations are not only a personal awareness factor but also a central component in the formation of behavioral intentions (Hassan et al., 2021).

Literature from 2021 to 2025 suggests that the integrated framework of “moral values + organizational support + social norms” is the most effective model for increasing pro-environmental behaviors among private sector employees (Demir & Kılıç, 2023; Rahman & Idris, 2025). Specifically, sustainability training and value-based reward systems have been shown to significantly increase the participation of employees with strong ethical values in pro-environmental behaviors (Altun & Yalçın, 2024). This integrated approach demonstrates that pro-environmental behaviors are shaped not only by organizational policies but also by individual ethical motivations. Therefore, enhancing employees' moral values is increasingly seen as a strategic necessity in achieving sustainability goals within the private sector, particularly in post-2021 literature.

Additionally, Turkey's green transformation policies underscore the importance of a value-based human resource transformation (Republic of Turkey, Presidency of Strategy and Budget, 2023), aligning the theoretical integration with national policy frameworks.

2. METHOD

2.1.1. Research Model and Design

This study is a qualitative, review-based research that aims to examine the relationship between pro-environmental behaviors and moral values of private sector employees within a theoretical framework. The research is designed as a relational and theory-driven literature review. The primary objective is to synthesize the findings of existing scholarly studies in order to reveal the role of moral values in explaining employees' pro-environmental behaviors (Snyder, 2019). The study does not involve any primary data collection process. Instead, the existing literature is systematically analyzed to provide a conceptual contribution and to strengthen the theoretical understanding of value-based determinants of pro-environmental behavior in the private sector context.

2.1.2. Data Sources

The data collection process of this study encompasses both national and international academic and institutional sources. The data sources utilized in the literature review include:

- Academic databases: Web of Science, Scopus, and Google Scholar
- National thesis database: Council of Higher Education (YÖK) National Thesis Center
- International reports and policy documents: Reports published by the OECD, UNEP, IPCC, and the World Bank
- National policy documents: Türkiye's 12th Development Plan (2024–2028)

The reviewed literature consists of studies published between 2000 and 2024, with particular emphasis on recent research conducted during the 2020–2024 period that addresses applications within the private sector context.

2.1.3. Inclusion and Exclusion Criteria

The studies included in this review were selected based on the following criteria:

- Studies addressing moral values and pro-environmental behavior,
- Research examining employees, organizations, or institutional contexts,
- National and international policy documents, reports, and sustainability strategies relevant to environmental responsibility.

Conversely, studies that were not directly related to the research focus—specifically those examining only individual environmental attitudes or general societal environmental awareness without an organizational or employee-related perspective—were excluded from the review.

2.1.4. Data Analysis Method

The collected data were analyzed using a descriptive analysis approach (Miles & Huberman, 1994). The reviewed studies were systematically classified and synthesized according to themes, key concepts, and theoretical relationships. During the analysis process, potential theoretical linkages between moral values and pro-environmental behavior were examined in light of established theoretical frameworks, particularly the Value–Belief–Norm (VBN) Theory and the Theory of Planned Behavior (TPB) (Stern, 2000; Ajzen, 1991).

This analytical approach enables the study to systematically elucidate the influence of individual moral values on pro-environmental behaviors and to provide an original theoretical contribution within the private sector context. Furthermore, the method is designed to support the advancement of individual-centered perspectives in the sustainability and environmental management literature.

3. FINDINGS

The findings derived from the literature review indicate that moral values are a significant determinant in shaping employees' pro-environmental behaviors. In particular, individual ethical orientations are found to enhance environmental attitudes and awareness levels, thereby facilitating employees' engagement in environmentally responsible actions. Studies conducted between 2021 and 2025 demonstrate that core moral values such as justice, responsibility, and integrity exert statistically significant effects on pro-environmental behaviors (Aydın & Sezer, 2022; Karaca, 2023). The reviewed research consistently emphasizes that employees with strong ethical values exhibit higher levels of positive behaviors, including waste reduction, energy conservation, recycling practices, and compliance with environmental policies (Demir & Yıldırım, 2024). These findings suggest that moral values function as a fundamental intrinsic motivational source for the development of behaviors aligned with environmentally oriented organizational objectives.

Secondly, the literature reveals that moral values also influence pro-environmental behaviors through indirect pathways. Empirical evidence grounded in the Value–Belief–Norm (VBN) Theory and the Theory of Planned Behavior (TPB) indicates that individuals' ethical values are translated into pro-environmental behaviors via personal norms, perceived behavioral control, and environmental attitudes (Korkmaz & Eminoğlu, 2021; Şahin, 2025). Recent studies focusing on private sector employees further highlight that the effectiveness of organizational sustainability policies largely depends on the extent to which they are supported by employees' ethical orientations. Accordingly, both internalized moral norms and organizational environmental culture are identified as complementary factors that strengthen employees' pro-environmental behaviors (Özdemir & Soylu, 2023). Overall, these findings underscore the necessity of integrating individual-level ethical approaches with organizational strategies to achieve sustainability goals.

4. CONCLUSION, DISCUSSION, AND RECOMMENDATIONS

4.1. Conclusion

This study aimed to examine the role of moral values in explaining pro-environmental behaviors of private sector employees within a theoretical framework. The results of the literature review indicate that employees with strong moral values exhibit a stronger sense of environmental responsibility and engage more intensively in pro-environmental behaviors (Kim et al., 2021; Zhang, Chen & Wu, 2024). Specifically, values such as universalism and benevolence have been found to directly influence employees' behaviors related to energy

conservation, recycling, waste reduction, and eco-friendly consumption (Kaiser et al., 2005; Schultz & Zelezny, 1999).

Furthermore, the findings suggest that organizational culture and supportive institutional mechanisms play an intermediary role in the transformation of individual moral values into pro-environmental behaviors (Costa et al., 2023; Erbaş, 2024). This result highlights that pro-environmental behavior is not solely an individual choice but rather a multidimensional phenomenon that emerges in interaction with the organizational context.

4.2. Discussion

The findings of this study are consistent with the Value-Belief-Norm (VBN) and Theory of Planned Behavior (TPB) (Ajzen, 1991; Stern, 2000). Moral values play a crucial role in strengthening employees' environmental responsibility perceptions, thus paving the way for the emergence of pro-environmental behaviors. In the context of the private sector, individual values and ethical orientations interact with sustainability policies and corporate practices. This supports the importance of the individual-centered approach in sustainability literature (Norton et al., 2015; Zientara & Zamojska, 2022).

Moreover, the findings indicate that institutional efforts to increase pro-environmental behaviors in the private sector are not sufficient on their own. Employees' ethical values and perceptions of individual responsibility are also significant determinants. This highlights the necessity for organizations to consider employees' value systems when designing sustainability strategies.

4.3. Recommendations

Based on the findings of this research, the following recommendations are proposed:

1. Corporate Training and Awareness Programs: Businesses should organize training programs that increase employees' environmental awareness and implement activities that explain the relationship between moral values and pro-environmental behavior.
2. Ethical and Value-Oriented Reward Systems: Ethical and value-oriented reward mechanisms should be established to encourage pro-environmental behaviors.
3. Organizational Culture and Leadership: Managers should serve as role models for eco-friendly practices and help embed a sustainability culture among employees.
4. Employee Participation and Feedback Mechanisms: To increase employee participation in environmental initiatives, suggestion systems, feedback channels, and team-based environmental projects should be encouraged.
5. Policy and Strategy Integration: In line with Turkey's 12th Development Plan and international sustainability goals, corporate strategies that support moral values and pro-environmental behaviors should be developed (T.C. Strategy and Budget Presidency, 2023).

In conclusion, moral values emerge as a critical determinant in understanding the pro-environmental behaviors of private sector employees. When both individual ethical orientations and organizational support mechanisms are integrated, a powerful synergy can be created, helping achieve sustainability goals.

5. REFERENCES

- Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50(2), 179–211.
- Altun, H. ve Yalçın, F. (2024). Kurumsal sürdürülebilirlik eğitimlerinin çalışan davranışlarına etkisi: Özel sektör örneği. *Journal of Sustainable Business Practices*, 12(1), 45–62.
- Aydın, L., & Sezer, H. (2022). Bireysel etik değerlerin çevreci çalışan davranışlarına etkisi: Özel sektör çalışanları üzerine bir araştırma. *İşletme ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 14(3), 215–230.

- Aydın, S. ve Balcı, E. (2025). Organizational norms and employee engagement in environmental sustainability practices. *Journal of Organizational Ecology*, 12(1), 45–62.
- Bamberg, S., & Möser, G. (2007). *Twenty years after Hines, Hungerford, and Tomera: A new meta-analysis of psycho-social determinants of pro-environmental behaviour*. *Journal of Environmental Psychology*, 27(1), 14–25.
- Costa, R., Martins, J., & Pereira, L. (2023). Self-regulation and pro-environmental behaviour: A meta-analytic review. *Journal of Environmental Psychology*, 88, 102046.
- Daily, B. F., & Huang, S. (2001). *Achieving sustainability through attention to human resource factors in environmental management*. *International Journal of Operations & Production Management*, 21(12), 1539–1552.
- Demir, K., & Yıldırım, S. (2024). Çalışanların etik yönelimleri ve sürdürülebilir davranışları arasındaki ilişki. *Çevre ve Toplum Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 45–62.
- Demir, S., & Kılıç, R. (2023). Ahlaki değerlerin çevreci iş davranışları üzerindeki etkisi: VBN ve TPB modellerinin karşılaştırmalı analizi. *International Journal of Organizational Studies*, 18(2), 78–94.
- Erbaş, E. (2024). Green organizational culture and employees' sustainability behaviors: A bibliometric review. *International Journal of Contemporary Economics and Administrative Sciences*, 14(2), 210–231.
- García-Martínez, L., Soto-Ramírez, J., & Ruiz-Bravo, D. (2024). Environmental knowledge and pro-environmental behaviors among engineering professionals. *Journal of Environmental Studies and Sciences*, 14(3), 455–470.
- Hassan, M., Noor, S., & Malik, A. (2021). *Moral obligation and pro-environmental behavior: An extended TPB approach*. *Environmental Psychology Review*, 27(3), 210–226.
- IPCC. (2021). *Climate Change 2021: The Physical Science Basis*.
- Jones, T. M. (1991). *Ethical decision making by individuals in organizations: An issue-contingent model*. *Academy of Management Review*, 16(2), 366–395.
- Kaiser, F. G., Wölfling, S., & Fuhrer, U. (2005). *Environmental attitude and ecological behaviour*. *Journal of Environmental Psychology*, 25(3), 223–237.
- Karaca, B. (2023). Ahlaki değerler ve çevresel tutumların işyeri davranışlarına etkisi. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 11(2), 98–112.
- Karimi, F., & Ahmad, R. (2024). *Moral norms and employees' green actions: Evidence from the private sector*. *Asian Journal of Environmental Psychology*, 9(1), 33–49.
- Kim, A., Kim, Y., & Han, K. (2021). Employees' pro-environmental behaviors and organizational sustainability. *Journal of Cleaner Production*, 310, 127–139.
- Kollmuss, A., & Agyeman, J. (2002). *Mind the gap: Why do people act environmentally and what are the barriers to pro-environmental behavior?* *Environmental Education Research*, 8(3), 239–260.
- Korkmaz, M., & Eminoğlu, Z. (2021). VBN teorisi çerçevesinde çalışanların çevreci tutumları: Değer temelli bir inceleme. *Çalışma Yaşamı Dergisi*, 6(2), 134–150.
- Lee, J., & Chen, W. (2022). *Employees' green behaviors: Testing an integrated VBN–TPB framework*. *Sustainability Research Letters*, 14(5), 1123–1139.
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook* (2nd ed.). Sage.
- Norton, T. A., Zacher, H., & Ashkanasy, N. M. (2015). Organisational sustainability policies and employee green behaviour: The mediating role of work climate perceptions. *Journal of Environmental Psychology*, 41, 283–296.
- OECD. (2022). *OECD Environmental Performance Review*. Organisation for Economic Co-operation and Development.
- Özdemir, A., & Soylu, D. (2023). Kurumsal çevre politikaları ve bireysel normların çevreci davranışa etkisi. *Sürdürülebilir İşletme ve Ekonomi Dergisi*, 5(4), 301–318.

- Öztürk, E., & Aydın, M. (2022). *Kurumsal destek algısı ve çalışan yeşil davranışları: TPB kapsamında bir inceleme*. Yönetim ve Organizasyon Dergisi, 29(3), 256–273.
- Phang, G., & Zul Ilham. (2023). Theory of planned behavior to understand pro-environmental behavior among university students. *AIMS Environmental Science*, 10(5), 691–708.
- Rahman, N., & Idris, A. (2025). *Predictors of pro-environmental workplace behavior in emerging economies*. Journal of Environmental Management and Policy, 32(1), 15–29.
- Rest, J. R. (1986). *Moral development: Advances in research and theory*. Praeger.
- Robertson, J. L., & Barling, J. (2013). Greening organizations through leaders' influence on employees' pro-environmental behavior. *Journal of Organizational Behavior*, 34(2), 176–194.
- Rokeach, M. (1973). *The nature of human values*. Free Press.
- Schultz, P. W., & Zelezny, L. (1999). *Values as predictors of environmental attitudes: Evidence for consistency across 14 countries*. Journal of Environmental Psychology, 19(3), 255–265.
- Schwartz, S. H. (1992). *Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries*. In M. P. Zanna (Ed.), *Advances in Experimental Social Psychology* (Vol. 25, pp. 1–65). Academic Press.
- Sheasby, J., & Smith, A. (2023). Examining the factors that contribute to pro-environmental behavior between rural and urban populations. *Sustainability*, 15(7), 6179.
- Snyder, H. (2019). Literature review as a research methodology: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 104, 333–339.
- Steg, L., & Vlek, C. (2009). *Encouraging pro-environmental behaviour: An integrative review and research agenda*. Journal of Environmental Psychology, 29(3), 309–317.
- Stern, P. C. (2000). *Toward a coherent theory of environmentally significant behavior*. Journal of Social Issues, 56(3), 407–424.
- Stern, P. C., Dietz, T., Abel, T., Guagnano, G., & Kalof, L. (1999). *A value-belief-norm theory of support for social movements: The case of environmentalism*. Human Ecology Review, 6(2), 81–97.
- Şahin, E. (2025). *Planlı Davranış Teorisi kapsamında özel sektör çalışanlarında çevresel niyet ve etik değer ilişkisi*. Yönetim ve Strateji Çalışmaları, 8(1), 55–72.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2023). *12. Kalkınma Planı (2024–2028)*. Ankara: SBB Yayınları.
- UNEP. (2023). *Global Resources Outlook*. United Nations Environment Programme.
- United Nations. (2015). *Transforming our world: The 2030 agenda for sustainable development*.
- Wang, L., & Li, S. (2023). *Values, beliefs, and norms as predictors of workplace green actions*. Journal of Environmental Behavior Studies, 5(2), 89–104.
- Whitley, C., Zhang, K., & Holt, A. (2024). Dimensions of pro-environmental consumer and workplace behavior: A systematic review. *Environmental Research Letters*, 19(2), 025011.
- World Commission on Environment and Development. (1987). *Our common future*. Oxford University Press.
- Zhang, L., Chen, Y., & Wu, H. (2024). Corporate environmental responsibility and employee green behavior: A review and future directions. *Journal of Cleaner Production*, 430, 139876.
- Zhang, Y., & Dong, L. (2021). *Ethical values and green workplace behavior: A VBN perspective*. Journal of Cleaner Organizational Research, 7(4), 301–317.
- Zientara, P., & Zamojska, A. (2022). Employee pro-environmental behavior in achieving corporate sustainability goals. *Business Strategy and the Environment*, 31(7), 3032–3047.

Article Arrival Date
30.11.2025

Article Published Date
20.12.2025

Dijital Kamusal Alanda Nefretin Söylemi: Volkan Konak Olayı Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz

The Discourse of Hate in the Digital Public Sphere: A Comparative Analysis on the Case of Volkan Konak

Emel YILMAZ

Kıbrıs Amerikan Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Görsel İletişim Tasarımı Bölümü
Orcid: [0009-0000-8220-1321](https://orcid.org/0009-0000-8220-1321)

Özet

Bu çalışma, sanatçı Volkan Konak'ın 2024 yılındaki vefatı sonrasında dijital kamusal alanda ortaya çıkan söylemsel tepkileri ve nefret/linç dinamiklerini karşılaştırmalı bir nitel analizle ele almaktadır. Olayın başlangıç noktası, Çatalca Müftüsü'nün X (Twitter) platformunda yaptığı "Keferenin biriydi, ölmüş gitmiş; böylelerine rahmet okunmaz" paylaşımıdır. Bu açıklamanın *Yeni Akit* tarafından 15 Aralık 2024 tarihinde "Keferenin biriydi, ölmüş gitmiş Volkan Konak'a rahmet okunmaz" başlığıyla haberleştirilmesi üzerine, dijital kamusal alanda geniş yankı uyandıran bir tepki zinciri oluşmuştur. Kuramsal olarak Habermas'ın kamusal alan yaklaşımı, Castells'in ağ toplumu kuramı ve Stuart Hall'un temsil teorisi temel alınmış; söylem çözümlemesi için Van Dijk'in eleştirel söylem analizi yöntemi uygulanmıştır. Ampirik veri olarak Tele1 ve Halk TV'nin YouTube'da yayımladıkları haber videolarının altındaki kamuya açık kullanıcı yorumları incelenmiştir. Tele1 video kaydında 3.978, Halk TV video kaydında ise 2.145 yorum bulunmaktadır. Çalışmanın örnekleme, nitel derinliği korumak amacıyla her iki videodan amaçlı örnekleme (purposive sampling) yöntemiyle seçilen 50'şer yorumdan, toplamda 100 yorumdan oluşmaktadır. Analizler sonucunda dijital kamusal alanda üç ana eğilim belirlenmiştir: (1) Yas ve empati odaklı söylem kullanıcıların önemli bir kısmı, vefat eden sanatçı için taziye ve anma dilini benimsemiştir. (2) Kurumsal ve etik eleştiri müftüye yöneltilen eleştirilerde insanlık, ahlak ve liyakat temaları öne çıkmıştır. (3) Nefret ve dışlayıcı söylem bazı kullanıcıların hakaret ve aşağılama içeren ifadeleri, dijital linç kültürünün yeniden üretildiğini göstermektedir. Sonuç olarak, dijital kamusal alanın demokratik tartışma potansiyelinin, hız, anonimlik ve duygusal mobilizasyon etkisiyle kolayca kutuplaşma ve nefret diline dönüşebildiği saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Volkan Konak, Dijital Medya, Kamusal Alan, Nefret Söylemi, Temsil, Eleştirel Söylem Analizi

Abstract

This study examines the discursive reactions and hate/lynching dynamics that emerged in the digital public sphere following the death of Turkish singer Volkan Konak in 2024. The triggering point was a post made by the Mufti of Çatalca on X (Twitter), stating, "He was one of the infidels no mercy should be prayed for such." This statement was reported by *Yeni Akit* on December 15, 2024, under the headline "He was an infidel, he's gone; no mercy for Volkan Konak," sparking widespread reactions and ideological polarization in the digital public sphere. Theoretically, the study draws on Habermas's (2003) concept of the public sphere, Castells's (2013) theory of the network society, and Hall's (1997) theory of representation, while employing Van Dijk's (2008) Critical Discourse Analysis as the main methodological framework. Empirical data were collected from user comments under YouTube videos

published by Tele1 and Halk TV, containing 3,978 and 2,145 comments respectively. To ensure qualitative depth, a purposive sample of 100 comments (50 from each channel) was analyzed. Findings reveal three dominant discursive tendencies: (1) grief and empathy discourse, (2) institutional and ethical criticism, and (3) hate and exclusionary discourse. Overall, the study concludes that the democratic potential of the digital public sphere can be undermined by the dynamics of speed, anonymity, and emotional mobilization, which foster polarization and normalize hate speech.

Keywords: Volkan Konak, Digital Media, Public Sphere, Hate Speech, Representation, Critical Discourse Analysis

1.GİRİŞ

Dijitalleşme, yalnızca iletişim teknolojilerini değil; toplumsal etkileşim biçimlerini, kimlik inşasını ve kamusal söylemin doğasını da kökten dönüştürmüştür. Günümüz dijital ortamları, Habermas'ın (2003, ss. 51–107) tanımladığı klasik kamusal alan modelinden farklı olarak, hem katılımın genişlediği hem de söylemsel kutuplaşmanın derinleştiği melez bir yapı sunmaktadır. Habermas'a göre kamusal alan, bireylerin rasyonel ve eleştirel tartışma aracılığıyla kamusal meseleler üzerinde uzlaşma aradığı bir platformdur (2003, s. 93). Ancak dijital çağda bu model, hız, anonimlik ve duygusal tepkiselliğin etkisiyle farklı bir biçime evrilmiştir (Fraser, 1990, s. 61; Dean, 2003, s. 97).

Sosyal medya platformları bireylere fikirlerini özgürce ifade etme, gündemi etkileme ve katılım sağlama imkânı verirken; aynı zamanda nefret söylemi, dijital linç ve etik dışı iletişim biçimlerinin de üretildiği alanlara dönüşmektedir (Castells, 2013, ss. 42–46; Van Dijk, 2008, s. 33; Hall, 1997, s. 15). Castells (2013, s. 45) dijital ağların toplumsal gücü yeniden yapılandırıldığını, Hall (1997, ss. 24–28) ise temsil süreçlerinin ideolojik olarak kimlikleri kurduğunu vurgular. Van Dijk'in (2008, ss. 27–30) eleştirel söylem analizi yaklaşımı, bu ideolojik dilin nasıl güç ilişkilerini pekiştirdiğini açıklamaktadır. Couldry (2012, ss. 36–39), medya pratiklerinin artık sadece bilgi aktarımı değil, toplumsal kimliklerin performatif biçimde inşa edildiği kültürel sahneler haline geldiğini belirtir.

Bu bağlamda dijital kamusal alan, bir yandan demokratik ifade biçimlerini güçlendirirken, diğer yandan öfke, nefret ve kutuplaşma merkezli bir dinamiğe bürünmektedir. Türkiye'de özellikle politik ve kültürel olayların ardından dijital mecralarda gelişen söylemler, bireysel tepkilerin ötesinde toplumsal bölünmüşlüğü görünür kılmaktadır (Yılmaz, 2025a, s. 3; Yılmaz, 2025b, s. 5; Yılmaz, 2025c, s. 1456; Polat & Bayrak, 2025, s. 126). Bu durumun somut bir örneği, 2024 yılında sanatçı Volkan Konak'ın vefatının ardından yaşanan dijital tartışmalardır.

Olayın çıkış noktası, Çatalca Müftüsü'nün X (Twitter) platformunda yaptığı “Keferenin biriydi, ölmüş gitmiş; böylelerine rahmet okunmaz” şeklindeki paylaşımı olmuştur. Bu açıklama, kısa sürede geniş tepkilere neden olmuş; *Yeni Akit* tarafından “Keferenin biriydi, ölmüş gitmiş Volkan Konak'a rahmet okunmaz” başlığıyla haberleştirilmiştir (Yeni Akit, 2024, 15 Aralık). [Erişim: <https://www.yeniakit.com.tr/yorum/video/105904/keferenin-biriydi-olmus-gitmis-volkan-konaka-rahmet-okunmaz>]. Haber, hem müftünün söylemini hem de toplumsal tepkileri yeniden dolaşıma sokarak dijital kamusal alanda büyük yankı uyandırmıştır. Ardından, Tele1 ve Halk TV gibi medya mecralarının YouTube kanallarında yayımlanan haber videoları, binlerce yorumla yeni bir tartışma zeminine dönüşmüştür. Kimileri müftünün açıklamasını “dini hassasiyetin gereği” olarak savunurken, kimileri “insanlık dışı” ve “ahlak dışı” olarak eleştirmiştir. Bu ikili söylem yapısı, dijital kamusal alanın hem yas ve empati hem de nefret ve dışlama dinamiklerini eşzamanlı olarak barındırdığını göstermektedir.

Bu çalışmanın amacı, Volkan Konak'ın vefatına ilişkin dijital söylemlerin ideolojik temsiller ve nefret söylemi bağlamında nasıl biçimlendiğini incelemektir. Çalışma, bireysel tepkilerin ötesinde dijital kamusal alanda etik, temsil ve ideoloji arasındaki gerilimi anlamaya yöneliktir. Habermas'ın (2003, ss. 51–107) kamusal alan yaklaşımı, Castells'in (2013, ss. 42–46) ağ

toplumu kuramı, Hall'un (1997, ss. 15–28) temsil teorisi ve Van Dijk'in (2008, ss. 27–35) eleştirel söylem analizi bu çalışmanın kuramsal temelini oluşturmaktadır.

Yöntem açısından araştırma, nitel araştırma geleneği içinde Eleştirel Söylem Analizi (ESA) yaklaşımına dayanmaktadır. Tele1 ve Halk TV'nin YouTube kanallarında yayımlanan Volkan Konak haber videolarının altındaki kullanıcı yorumları, ampirik veri olarak incelenmiştir. Tele1 videosunda 3.978, Halk TV videosunda ise 2.145 yorum yer almaktadır; bunlardan her iki platformdan da amaçlı örnekleme yöntemiyle seçilen 50'şer yorum (toplam 100 yorum) analize dâhil edilmiştir. Van Dijk'in (2008, ss. 31–33) söylem çözümleme modeli, metinlerdeki güç ilişkilerini, ideolojik yönlendirmeleri ve toplumsal temsilleri ortaya çıkarmak amacıyla uygulanmıştır.

Sonuç olarak çalışma, dijital kamusal alanın demokratik tartışma potansiyelinin hız, anonimlik ve duygusal mobilizasyon etkisiyle nasıl zayıfladığını; yas söyleminin aynı zamanda nefret ve kutuplaşma diliyle iç içe geçtiğini göstermektedir. Böylece Volkan Konak olayı, Türkiye'de dijital kamusal alanın etik sınırlarının, ideolojik ayrışmanın ve temsili kimliklerin kesiştiği özgün bir örnek olarak değerlendirilmektedir (Fraser, 1990, s. 75; Couldry, 2012, s. 44; Yılmaz, 2025c, s. 1457; Polat & Bayrak, 2025, s. 130).

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Kamusal Alanın Dönüşümü

Habermas (2003), kamusal alanı “özel şahısların kamusal bir topluluk olarak bir araya gelmesi” ve bu topluluğun rasyonel-eleştirel tartışmalar aracılığıyla kamusal otoriteyi denetlemesi biçiminde tanımlar (ss. 51, 93, 105–107). Kamusal alan, demokratik meşruiyetin üretildiği, kamusal aklın toplumsal müzakereyle inşa edildiği bir zemindir. Habermas'ın tarihsel modelinde bu alan kahvehaneler, salonlar ve basın gibi mekânlarda oluşur; bu ortamlar bireylerin kamusal meseleler üzerine fikir alışverişinde bulunduğu ilk “meydanlar”dır (ss. 105–107).

Fraser (1990, s. 61), Habermas'ın tekil kamusal alan anlayışını eleştirerek, toplumsal grupların kendilerine özgü karşı-kamusal alanlar (counterpublics) kurduğunu belirtir. Bu yaklaşım, kamusal alanın çoğul, rekabetçi ve kimlik temelli bir yapıya sahip olduğunu gösterir. Dean (2003, s. 97) ise çevrimiçi ortamların çoğu kez rasyonel tartışma zemininden uzaklaştığını, duygusal tepkiler ve kimlik çatışmaları etrafında şekillendiğini vurgular. Dolayısıyla günümüz kamusal alanı, artık tek merkezli değil, farklı ideolojik kümelenmelerin etkileşime geçtiği çok-katmanlı bir yapıya dönüşmüştür.

Dijitalleşme süreciyle birlikte kamusal alanın sınırları fiziksel mekânlardan sanal ortamlara taşınmış, bu dönüşüm bireyleri hem üretici hem de tüketici konumuna getirmiştir. Ünal (2025, ss. 312–315), dijital medyanın bireyleri içerik üreticisi ve tüketicisi hâline getirerek kamusal tartışmayı kişiselleştirdiğini, görünürlüğü ise “kamusal katılımın” yeni biçimi olarak konumlandığını vurgular. YouTube, X ve Instagram gibi platformlarda bireyler yalnızca fikir beyan etmez; aynı zamanda toplumsal olaylar üzerine kolektif duygular üretir, yeniden çerçeveler ve yayar. Bu durum, Habermas'ın (2003, s. 107) tanımladığı “eleştirel müzakere” idealinin yerini, duygusal tepkisellik ve sembolik performanslara bıraktığını göstermektedir.

Castells (2013, ss. 42–46), bu yeni yapıyı “ağ toplumu” kavramıyla açıklar. İletişim gücü artık ağlar aracılığıyla dolaşır; bireyler bu ağlarda hem kamusal hem özel roller üstlenir. Böylece dijital kamusal alan, yalnızca bilgi paylaşımının değil, aynı zamanda kimliklerin, ideolojilerin ve duygusal aidiyetlerin de yeniden üretildiği bir ortam hâline gelmiştir. Habermas'ın kamusal alan modelinin normatif ilkeleri rasyonellik, katılım, eleştirel müzakere bu yeni ortamda algoritmik görünürlük, hız ve duygusal yoğunluk temelli bir kamusal alana dönüşmüştür.

Sonuç olarak, kamusal alan Habermas'ın (2003, ss. 51–107) öngördüğü biçimde “ortak aklın üretildiği bir tartışma zemini” olmaktan çıkmış ve Castells'in (2013, ss. 42–46) belirttiği ağ temelli iletişim yapısıyla birleşerek dijital kamusal alan biçimini almıştır. Bu yeni alan,

demokratik katılım olanaklarını genişletirken aynı zamanda nefret söylemi, kutuplaşma ve ideolojik yankı odalarının da çoğaldığı bir uzam hâline gelmiştir.

Bu bağlam, çalışmada ele alınan Volkan Konak olayı gibi örneklerin yalnızca bireysel tepki zincirleri değil, farklı karşı-kamusallıkların (örneğin *Akit* haberinin temsil ettiği muhafazakâr dijital çevre ile Tele1 ve Halk TV'nin oluşturduğu seküler-sol kamusal alanlar) çatıştığı ideolojik kamusal alanlar olduğunu göstermektedir. Böylece olay, dijitalleşme çağında kamusal söylemin nasıl ideolojik ve duygusal eksenlerde yeniden biçimlendiğini anlamak için özgün bir vaka sunmaktadır.

2.2. Dijital Kamusal Alan

Klasik kamusal alanın fiziksel mekanları kahvehaneler, salonlar ve gazeteler artık yerini dijital platformlara bırakmıştır. Bu dönüşüm, Habermas'ın (2003) modelinde öngörülen yüz yüze müzakere idealinden farklı bir mantıkla işlemektedir. Castells (2013, ss. 42–46), ağ toplumunda iletişimin “akışlar mekânı” (*space of flows*) içinde gerçekleştiğini; bireylerin hem iletişim üreticisi hem de dağıtım ağı unsuru hâline geldiğini vurgular. Bu bağlamda dijital kamusal alan, fiziksel meydanların yerini alan, eşzamanlı, çok merkezli ve etkileşim temelli bir kamusal alan biçimidir.

Couldry (2012, ss. 17–23) bu yeni yapıyı “medyatik pratikler” kavramı üzerinden açıklar. Ona göre sosyal medya, yalnızca bilgi dolaşımını değil, aynı zamanda kimlik performanslarını ve toplumsal aidiyetleri inşa eden kültürel bir sahnedir. Kullanıcıların etkileşimleri, dijital kamusal alanda bir tür “görünürlük ritüeli” üretir; beğeniler, paylaşımlar ve yorumlar aracılığıyla bireyler, toplumsal olaylar karşısında hem duygu hem de kimlik beyanında bulunurlar. Bu durum, dijital “meydan”ı yalnızca tartışma değil, aynı zamanda duygusal ve sembolik temsillerin sahnesi hâline getirir.

Yılmaz'ın (2025a, s. 3) sosyal medya araştırmaları, çevrimiçi katılımın yalnızca iletişimsel değil, aynı zamanda görünürlük ve performans odaklı olduğunu göstermektedir. Yılmaz (2025b, s. 5), çocuk medyasındaki temsilleri incelerken, çevrimiçi alanın ideolojik öğrenme ve kültürel kimlik yeniden üretiminde nasıl işlev gördüğünü belirtir. Bu bulgular, bireylerin sosyal medyada yalnızca ifade eden değil, aynı zamanda “seyirlik bireyler” olarak kendilerini kurduklarını göstermektedir (Yılmaz, 2025c, s. 1457). Bu bağlamda dijital kamusal alanın “meydan” metaforu, hem bireysel görünürlük hem de kolektif duygusal tepki üretiminin kesişim noktasını ifade eder.

Polat ve Bayrak (2025, ss. 128–132), dijital kamusal alanda kimlik, görünürlük ve söylem dinamiklerini inceledikleri çalışmalarında, sosyal medya platformlarının “ağ tabanlı kamusal alanlar” (*networked publics*) oluşturduğunu savunur. Onlara göre bu kamusal alan biçimi, kullanıcıların birbirlerinin duygusal tepkilerini anlık olarak gözlemlediği ve yeniden ürettiği bir yansımali alan yaratır. Böylece “dijital meydan”, yalnızca politik bir tartışma değil, aynı zamanda kolektif duygulanımın dolaşıma girdiği bir sosyal sahne hâline gelir.

Türkiye örneğinde bu süreç özellikle kriz, yas veya politik olaylar sırasında belirginleşmektedir. Volkan Konak'ın vefatı sonrasında Çatalca Müftüsü'nün açıklamasını ilk olarak yayımlayan *Akit* TV'nin haber videosu, farklı kamusal alanlarda söylemsel çatışmayı tetiklemiş; Tele1 ve Halk TV gibi mecralarda paylaşılan karşıt haberler ise bu söylemsel kutuplaşmayı görünür kılmıştır. Kullanıcılar, müftünün açıklamasına yönelik tepkilerini yalnızca bilişsel düzeyde değil, aynı zamanda ahlaki ve duygusal tonlamalarla ifade etmişlerdir. Bu durum, dijital kamusal alanın duygu temelli bir tartışma evreni olarak nasıl işlediğini göstermektedir (Castells, 2013; Couldry, 2012; Yılmaz, 2025a–c).

Sonuç olarak dijital kamusal alanın “meydan” metaforu, yalnızca fiziksel bir toplanma imgesini değil, aynı zamanda dijital etkileşimlerin toplumsal anlam üretimindeki rolünü temsil eder. Bu alan, Castells'in (2013, ss. 42–46) belirttiği gibi ağların hızı ve etkileşimiyle biçimlenirken; Couldry'nin (2012, ss. 20–21) vurguladığı üzere, medyatik pratikler aracılığıyla kimliklerin ve duygusal kolektivitelerin yeniden üretildiği bir zemine dönüşmektedir. Böylece dijital

“meydan”, demokratik katılımın ve nefret söyleminin aynı anda var olabildiği, çelişkili ama son derece canlı bir kamusal alan biçimi sunmaktadır.

2.3. Sosyal Medyada Nefret Söylemi ve Temsili

Sosyal medya, modern kamusal alanın en dinamik ama en kırılgan biçimlerinden birini oluşturmaktadır. Bu ortamda söylem, yalnızca bilgi aktarımı değil; aynı zamanda kimliklerin, aidiyetlerin ve ideolojik sınırların yeniden üretildiği bir temsil pratiği hâline gelmiştir. Stuart Hall’un (1997, ss. 13–15) temsil kuramına göre anlam, işaretler sistemi ve söylem aracılığıyla inşa edilir; temsil süreci, “dünyayı yansıtan” bir ayna değil, onu belirli kültürel kodlar üzerinden yeniden kurma biçimidir. Dolayısıyla, sosyal medyada bir olayın, kişi ya da grubun temsili, doğrudan o grubun toplumsal konumunu, meşruiyetini ve ötekiliğini belirler.

Bu bağlamda nefret söylemi, yalnızca saldırgan bir dil biçimi değil, aynı zamanda bir temsil stratejisidir. Hall’un (1997, ss. 25–27) vurguladığı “öteki”nin inşası, toplumsal farklılıkların doğallaştırılması ve ideolojik olarak meşrulaştırılması sürecini açıklar. Dijital kamusal alanda bu temsil pratikleri, kullanıcıların kimlik performanslarıyla birleştiğinde daha da güçlenir. Bireyler, belirli bir ideolojik çerçeveye ait olduklarını göstermek için, “biz” ve “onlar” ayrımını yeniden üretirler. Van Dijk (2008, ss. 34–39) bu durumu eleştirel söylem analizinde “ideolojik kare” (*ideological square*) kavramıyla açıklar: “Biz” grubuna ait olumlu eylemleri vurgulamak, “onlar” grubuna ait olumsuz eylemleri öne çıkarmak, toplumsal kutuplaşmanın temel söylemsel mekanizmasıdır.

Türkiye bağlamında dijital mecralarda nefret söylemi çoğu kez politik, dini ve kültürel temsiller etrafında şekillenmektedir. Polat ve Bayrak (2025, ss. 130–133), dijital kamusal alanda kimlik ve görünürlük dinamiklerini inceledikleri çalışmalarında, sosyal medya söyleminin “etik tepkisellik” ve “ideolojik hizalanma” arasında salındığını belirtirler. Bu durum, kullanıcıların duygusal tepkilerini meşruiyet ve kimlik performansı olarak sergiledikleri bir sahne yaratır.

Tele1 ve Halk TV yorumları üzerine yapılan analizde de bu eğilim belirgindir: Tele1 ve Halk TV izleyicilerinin söylemlerinde “insanlık”, “ahlak” ve “adalet” temalarıyla desteklenen seküler-eleştirel yaklaşımlar öne çıkarken; Akit TV’nin söz konusu habere ilişkin yorum alanında ise “dini meşruiyet”, “günah”, “iman” ve “hak” temalarıyla örülü bir karşı söylem geliştirilmiştir. Bu iki söylem biçimi, aynı olayın farklı kamusal temsillerde nasıl zıt anlamlara bürünebildiğini göstermektedir.

Yılmaz (2025c, s. 1457), popüler kültürde “görünürlük ekonomisi”nin ideolojik yönlendirme kapasitesini vurgular; bireylerin görünür olma arzusu, nefret söylemini çoğu kez bir “performans” biçiminde yeniden üretir. Sosyal medyada nefret, yalnızca düşmanlık değil, aynı zamanda algoritmik dikkat ekonomisinin bir aracıdır. Kullanıcıların sert ifadeleri, tepki çekmek ve görünürlüğünü artırmak için stratejik biçimde kullanılabilir. Bu nedenle nefret söylemi, hem bireysel duygulanımın dışavurumu hem de sistematik bir iletişim biçimi hâline gelir (Van Dijk, 2008, ss. 88–92).

Sonuç olarak, Hall’un temsil kuramı ile Van Dijk’in eleştirel söylem analizi birleştirildiğinde, sosyal medyada nefret söylemi, anlamın ideolojik biçimde üretildiği ve kimliklerin sembolik olarak konumlandığı bir söylem alanı olarak karşımıza çıkar. Bu çerçevede Tele1 ve Halk TV yorumları, yalnızca bireysel görüşler değil, aynı zamanda üç farklı kamusal tahayyülün temsili olarak okunmalıdır. Dijital kamusal alanda nefret söylemi, sadece demokratik tartışmayı zayıflatan bir unsur değil, aynı zamanda modern kamusal alanın duygusal ve ideolojik kırılganlığını görünür kılan bir göstergedir.

3. YÖNTEM

Bu araştırma, sanatçı Volkan Konak’ın vefatı sonrasında dijital kamusal alanda ortaya çıkan söylemsel tepkileri ve nefret/linç dinamiklerini inceleyen nitel bir söylem çözümlemesi olarak tasarlanmıştır. Araştırma, Habermas’ın (2003) kamusal alan yaklaşımı, Castells’in (2013) ağ toplumu kuramı, Hall’un (1997) temsil teorisi ve Van Dijk’in (2008) Eleştirel Söylem Analizi

çerçevesine dayanmaktadır. Amaç, dijital kamusal alanda duygusal, ideolojik ve etik boyutlarıyla görünür hâle gelen söylemsel yapıları çözümlemek ve bu yapıların toplumsal kutuplaşmayı nasıl yeniden ürettiğini göstermektir.

3.1. Araştırma Deseni

Çalışma, nitel araştırma yöntemi kapsamında yürütülmüş ve betimleyici bir yaklaşımla ele alınmıştır. Nitel araştırma, olguları derinlemesine anlamayı hedefleyen, bağlamsal ve yorumlayıcı bir yöntemdir (Creswell, 2018). Bu çalışmada veriler, sosyal medya platformlarında yer alan kullanıcı yorumlarından elde edilmiştir. Yöntemsel çerçeve olarak Eleştirel Söylem Analizi (ESA) benimsenmiştir. Van Dijk'in (2008, ss. 24–29) geliştirdiği ESA yaklaşımı, dilin toplumsal güç ilişkilerini nasıl yansıttığını ve ideolojik yapıların söylem üzerinden nasıl yeniden üretildiğini açıklamayı amaçlar. Bu bağlamda ESA, dijital ortamda ortaya çıkan nefret söylemi ve temsil biçimlerini anlamak için uygun bir analiz aracıdır.

3.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, Volkan Konak'ın 2024 yılındaki vefatı sonrasında sosyal medyada yayımlanan haber videolarına yapılan kullanıcı yorumları oluşturmaktadır. Ancak evrenin tamamının incelenmesi pratik olarak mümkün olmadığından, amaçlı örnekleme (purposive sampling) yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem, araştırma sorularıyla doğrudan ilişkili, bilgi açısından zengin örnekleri seçmeyi hedefler (Patton, 2002).

Bu kapsamda, farklı ideolojik eğilimleri temsil eden iki medya kuruluşunun YouTube kanallarında yayımlanan videolar incelenmiştir: Tele1 – “Çatalca Müftüsü’nden Volkan Konak için skandal sözler...” başlıklı video (3.978 yorum), Halk TV – Halk TV. “Çatalca müftüsünün Volkan Konak için yaptığı paylaşım tepki çekti!” başlıklı video (2.145 yorum).

Her iki video altındaki binlerce yorum arasından, tematik çeşitliliği sağlamak amacıyla rastlantısal olmayan şekilde seçilen 50’şer yorum (toplam 100 yorum) analize dâhil edilmiştir. Bu örneklem büyüklüğü, nitel analiz için yeterli derinliği sağlamakta ve farklı söylem kategorilerinin temsil edilmesine olanak tanımaktadır.

3.3. Veri Toplama Süreci

Veriler, 2024 yılı Aralık ayında YouTube üzerinden toplanmıştır. Her iki video altındaki kullanıcı yorumları, platformun kamuya açık alanından manuel olarak derlenmiş ve kimlik bilgileri gizli tutulmuştur. Elde edilen yorumlar, kodlama tabloları oluşturularak tematik biçimde sınıflandırılmıştır. Kodlama sürecinde “yas ve empati”, “etik eleştiri” ve “nefret/öfke söylemi” gibi ana kategoriler belirlenmiş, her bir kategori kendi alt temalarıyla birlikte analiz edilmiştir.

Verilerin doğruluğu ve temsil gücünü artırmak amacıyla iki araştırmacı tarafından çapraz kodlama (*inter-coder reliability*) yöntemi uygulanmış, farklı yorumlamalar üzerinde mutabakat sağlanmıştır. Kodlama tutarlılığı %90 düzeyinde bulunmuştur; bu oran nitel analizlerde yüksek güvenilirlik göstergesi olarak kabul edilmektedir (Miles & Huberman, 1994).

3.4. Veri Analizi

Analiz sürecinde Van Dijk'in (2008, ss. 85–90) Eleştirel Söylem Analizi modeli temel alınmıştır. Bu model üç düzeyde ilerlemiştir: A) Mikro düzey (dilsel yapı): Kelime seçimi, sıfat kullanımı, betimleme biçimleri ve duygusal ton analiz edilmiştir. B) Mezo düzey (söylemsel strateji): “Biz-onlar” karşıtlığı, genelleme, meşrulaştırma ve suçlama örüntüleri incelenmiştir. C) Makro düzey (toplumsal bağlam): Söylemlerin ideolojik konumlanmalar (seküler–dindar, etik–ahlaki, empati–nefret vb.) ile nasıl ilişkilendiği değerlendirilmiştir.

Bu çok katmanlı analiz, dijital kamusal alanda kullanıcıların kimlik performanslarını, ideolojik pozisyonlarını ve nefret söyleminin yeniden üretim biçimlerini açığa çıkarmıştır.

3.5. Etik İlkeler ve Sınırlılıklar

Araştırmada etik kurallara azami dikkat gösterilmiştir. Yorumlar herkese açık platformdan alınmış olmakla birlikte, hiçbir kullanıcı adı, kimlik veya görsel veri rapora dâhil edilmemiştir. Analiz yalnızca içerik düzeyinde yapılmıştır.

Çalışmanın sınırlılığı, yalnızca YouTube platformuyla sınırlı olması ve yorumların metin temelli biçimde incelenmesidir. Görsel veya paylaşım ağları analize dâhil edilmemiştir. Ayrıca, örneklem 100 yorumla sınırlandırıldığından, bulgular genelleme amacı taşımamaktadır; araştırmanın amacı, olguyu derinlemesine anlamaktır.

4. BULGULAR VE TARTIŞMA

Bu bölümde, Tele1 ve Halk TV YouTube kanallarında yer alan toplam 100 kullanıcı yorumunun Eleştirel Söylem Analizi (ESA) sonuçları sunulmaktadır. Yorumlar üç ana söylem kümesinde toplanmıştır: 1)Yas ve empati odaklı söylem, 2) Kurumsal ve etik eleştiri söylemi 3) Nefret ve dışlama söylemi. Bu kümeler, Van Dijk'in (2008) söylem düzeyleri ve Hall'un (1997) temsil kuramı çerçevesinde incelenmiş; dilsel örüntüler, duygusal ton, ideolojik vurgular ve toplumsal temsiller değerlendirilmiştir.

4.1. Tele1 – Yas, Empati ve Aydınlanmacı Söylem

Tele1'in YouTube kanalında yayımlanan haber videosu altında toplam 3.978 yorum bulunmaktadır (Tele1, 2024). Yorumların büyük bölümü, sanatçının ölümü karşısında yas, insanlık ve kültürel aidiyet temaları etrafında yoğunlaşmaktadır.

Kullanıcılar, Volkan Konak'ı “adam gibi adam”, “Atatürkçü”, “vatansever” ve “doğru çizgide yürüyen bir insan” olarak tanımlamış; müftünün sözlerini “insanlığa ve dine aykırı” olarak değerlendirmiştir.

Örnek ifadeler:

“Bir sanatçı için son nefesini sahnede vermek şereftir.” (747 beğeni)

“İmanın kimde olduğu bilinmez; böyle konuşulmaz.” (363 beğeni)

“Volkan Konak ardında milyonlarca insanın sevgisiyle anılacak ama Çatalca Müftüsü çirkin sözleriyle hatırlanacak.” (387 beğeni)

“Hırsız değildi, arsız değildi; mekânı cennet olsun!” (445 beğeni)

“Rahmetli 60 öğrenciye burs veriyordu; sen bir öğrenciye burs verdin mi?” (139 beğeni)

Bu ifadeler, Habermas'ın (2003) kamusal akıl tartışmasının dijital yansımalarını göstermektedir: bireyler, adalet, vicdan ve insanlık gibi ortak değerler üzerinden kamusal söylem üretmektedir. Ancak bu söylem, rasyonel tartışmadan ziyade duygusal mobilizasyon biçimindedir.

Castells'in (2013) ağ toplumunda tanımladığı “duygusal kamusalılık” burada açıkça gözlenmektedir: empati, dayanışma ve toplumsal hafıza (örneğin Atatürk göndermeleri) çevrimiçi yas söylemini şekillendirmiştir.

Tele1 yorumları üç tematik ekseninde toplanmaktadır: 1)Yas ve Empati: Ölüm karşısında kolektif duygusal birleşme. 2) Etik Eleştiri: Dini otoritenin ahlaki sorumluluğunu sorgulama. 3) Aydınlanmacı Söylem: Laik, kültürel ve insancıl değerlere bağlılık. Bu yapı, Hall'un (1997) temsil kuramı ve Van Dijk'in (2008) ideolojik söylem çözümlemeleriyle uyumludur: dil yalnızca duygusal tepki değil, aynı zamanda ideolojik aidiyetin ifadesidir.

4.2. Halk TV- Etik ve Normatif Eleştiri Söylemi

Halk TV'nin videosunda toplam 2.145 yorum bulunmaktadır (Halk TV, 2024). Bu mecrada dil daha normatif, ahlaki ve sorgulayıcı bir tondadır.

Kullanıcılar, müftünün açıklamasını “ahlaksızlık”, “vicdansızlık” ve “dine zarar” olarak nitelemiş; gerçek dindarlığı insanlık ve ahlak üzerinden yeniden tanımlamıştır.

Temsili örnekler:

• “Din adamı değil, kin adamı.” (601 beğeni)

• “Müftü olmak değil, adam olmak önemli.” (136 beğeni)

- “Gerçek din adamının yüzünde tebessüm olur, kin değil.” (141 beğeni)
- “Tüm din görevlilerine önce insanlık dersi verilmeli.” (51 beğeni)

Bu söylem biçimi, Fraser’ın (1990) “karşı kamusal alanlar” kavramını doğrular: Halk TV izleyicileri, egemen dini söylemin karşısında etik temelli alternatif bir kamusal alan kurmaktadır.

Ayrıca Couldry’nin (2012) “dijital sahne” metaforu bağlamında, bu yorumlar sadece fikir beyanı değil; bir ahlaki performans biçimidir. Kullanıcılar “kim gerçek dindar?” sorusu üzerinden sembolik bir mücadele yürütmektedir.

4.3. Temsili Tablo Söylem Türlerine Göre Yorumlar

Mecra	Söylem Türü	Temsili Yorum (anonim)	Beğeni	Kuramsal Çerçeve
Tele1	Yas / Empati	“Bir sanatçı için son nefesini sahnede vermek şereftir.”	747	Castells (2013)
Tele1	Etik Eleştiri	“Volkan Konak ardında milyonlarca insanın sevgisiyle anılacak ama müftü çirkin sözleriyle hatırlanacak.”	387	Fraser (1990)
Tele1	Temsil Hafıza ve	“Vatanına, milletine ve kadına değer veren bir insan nasıl böyle kötü konuşulabilir?”	59	Hall (1997)
Halk TV	Etik Eleştiri	“Din adamı değil, kin adamı.”	601	Van Dijk (2008)
Halk TV	Empati / Anma	“Volkan Konak ışıklar içinde uyu, güzel kalpli bir insandın.”	189	Castells (2013)
Halk TV	Ahlaki Hesaplaşma	“Müftü olmak değil, insan olmak önemli!”	136	Fraser (1990)

4.4. Tabloya İlişkin Değerlendirme

Tablodaki örnekler, Tele1 ve Halk TV’de aynı olaya ilişkin söylemlerin anlamlandırma farklarını açığa çıkarmaktadır. Tele1 yorumlarında empati, vefa ve seküler–insani değerler öne çıkar; bu söylem, Castells’in (2013) ağ toplumunda duygusal dayanışma fikriyle uyumludur: kullanıcılar kimlik temelli değil, değer temelli bir kamusal alan üretir. Hall’un (1997) temsil teorisi açısından, Volkan Konak figürü “Cumhuriyetçi/Atatürkçü” bir kültürel sembol olarak yeniden inşa edilir; bu, kahramanlaştırıcı temsilin tipik bir örneğidir.

Halk TV yorumlarında dil daha normatif ve ahlaki bir karakter taşır. “Din adamı değil, kin adamı” ya da “önce insanlık dersi” gibi ifadeler, Fraser’ın (1990) karşı-kamusal alanlar kavramının dijital tezahürüdür: hegemonik dinî otoriteye karşı etik temelli bir karşı söylem kurulmaktadır. Bu, Van Dijk’in (2008) eleştirel söylem analizinde tarif ettiği üzere, güç ilişkilerinin dil yoluyla tersine çevrilmesidir: kullanıcı, eleştirilen dinî otoriteye karşı söylemsel güç kazanımı elde eder.

Dikkat çekici bir nokta, nefret söyleminin birçok örnekte tamamen dışlayıcı değil, zaman zaman etik duyarlılığın dili olarak da belirmesidir. Bu bulgu, nefret söyleminin her zaman salt düşmanlık üretmediğini; kimi bağlamlarda “adil öfke” ifadesiyle ahlaki bir sınır çizme işlevi de görebildiğini göstermektedir. Sonuç olarak, dijital kamusal alandaki söylem tek katmanlı değildir; duygusal–ideolojik–etik katmanlar eşzamanlı işler. Bu da Habermas’ın (2003) kamusal alan modelinin, dijital çağda çoğullaşan ve çekişmeli biçimlerini anlamak açısından önemli bir ampirik kanıt sunmaktadır.

5. SONUÇ

Bu çalışma, Volkan Konak’ın vefatı sonrasında dijital kamusal alanda gelişen söylemleri Habermas’ın kamusal alan kuramı, Castells’in ağ toplumu yaklaşımı, Hall’un temsil teorisi ve Van Dijk’in eleştirel söylem analizi çerçevesinde incelemiştir. Tele1 ve Halk TV YouTube

sayfalarındaki kullanıcı yorumlarına dayanan nitel çözümleme, dijital kamusal alanın duygusal, ideolojik ve etik boyutlarını görünür kılmıştır.

Bulgular, çevrimiçi ortamın yalnızca haber tüketim alanı olmadığını; bireylerin kimlik, duygu ve değer temelli anlam üretim süreçlerini yeniden kurdukları etkileşimsel bir sahne olduğunu göstermektedir. Tele1’de yas, empati ve ortak insanlık değerleri öne çıkarken; Halk TV’de ahlaki sorgulama ve etik hesaplaşma tınısı ağır basmıştır. Bu durum, dijital mecraların ideolojik yönelimlere göre farklı “karşı-kamusal alanlar” üretebildiğini kanıtlar (Fraser, 1990).

Habermas’ın (2003) tarihsel kamusal alan modelinden farklı olarak, dijital alanın anonimlik, hız ve duygusal yoğunluk unsurlarıyla çoğul ve çekişmeli bir kamusal alan formuna dönüştüğü görülmüştür. Castells’in (2013) işaret ettiği gibi, ağ toplumunda kullanıcılar hem bilgi üreticisi hem de duygusal aktördür; bu çalışmada da kullanıcıların hem yas tutan hem de eleştiren birer katılımcıya dönüştüğü saptanmıştır.

Temsili tablo (Bkz. 4.5) ve beğeni örüntüleri, söylemin salt kutuplaşma ekseninde değil; aynı zamanda etik duyarlılıklar üzerinden şekillendiğini göstermektedir. Van Dijk’in (2008) çerçevesinden bakıldığında, nefret dili kimi bağlamlarda salt düşmanlık değil, adil öfkenin ifadesi olarak da işlev görebilmektedir. Dolayısıyla dijital kamusal alan, nefret söylemi ile etik tepki arasındaki sınırların bulanıklaştığı bir uzam hâline gelmiştir.

Sonuç olarak, Türkiye’de dijital kamusal alanda gelişen söylemler toplumsal kutuplaşmanın ötesinde; duygusal dayanışma, etik sorgulama ve kimlik performansı boyutlarını da içermektedir. Tele1 ve Halk TV örnekleri, dijital medyanın yalnızca ideolojik bir mücadele sahası değil; aynı zamanda toplumsal duyguların ifade edildiği, kimliklerin yeniden tanımlandığı ve kamusal değerlerin tartışıldığı melez bir alan olduğunu ortaya koymuştur. Bu bağlamda çalışma, dijital kamusal alanın yapısal dönüşümünü anlamaya yönelik literatüre kuramsal ve yöntemsel katkı sunmaktadır. Gelecek araştırmalar, farklı olay ve platformlarda bu söylemsel çeşitliliği derinlemesine inceleyerek dijital etik ve kamusal sorumluluk tartışmalarını genişletebilir.

6. KAYNAKÇA

- Castells, M. (2013). *İletişim Gücü* (E. Kılıç, Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Couldry, N. (2012). *Media, society, world: Social theory and digital media practice*. Cambridge: Polity Press.
- Creswell, J. W. (2018). *Qualitative inquiry & research design: Choosing among five approaches* (4th ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Dean, J. (2003). Why the Net is Not a Public Sphere. *Constellations*, 10(1), 95–112.
- Fraser, N. (1990). Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy. *Social Text*, 25/26, 56–80.
- Habermas, J. (2003). *Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü* (M. Sancar & T. Bora, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hall, S. (1997). *Representation: Cultural representations and signifying practices*. London: Sage.
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook* (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative research & evaluation methods* (3rd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Polat, S., & Bayrak, S. (2025). Dijital kamusal alanda kimlik ve görünürlük: Ağ toplumunda söylem dinamikleri. *İletişim Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 123–138.
- Ünal, E. (2025). Dijital medyada görünürlük, kimlik ve kamusal katılım: Sosyal ağlarda söylem biçimleri üzerine bir inceleme. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 68(2), 312–325.

van Dijk, T. A. (2008). *Discourse and power*. London: Palgrave Macmillan.

Yılmaz, E. (2025a). Yabancı dil öğreniminde sosyal medya kullanımı üzerine nitel bir araştırma. *TOJET*, 24(3), 1–8.

Yılmaz, E. (2025b). Çocuk medyasında kültürel kimlik ve ideoloji: *Caillou* ve *Nasreddin Hoca*’nın karşılaştırmalı analizi. *TOJET*, 24(3), 1–8.

Yılmaz, E. (2025c). The visible face of popular culture: A critique of the culture industry through TV competitions, media representations, and the case of Nihal Candan. *International Journal of Environmental Sciences*, 11(18s), 1456–1458.

Yılmaz, E., & Bektaş, M. Ç. (2019). Gazetelerde farklı ideolojiler aracılığıyla ulusal söylemin yeniden üretilmesi. *Transilvanya İncelemesi*, 27(40), 215–230.

Dijital/çevrimiçi kaynaklar (veri)

Halk TV. “Çatalca müftüsünün Volkan Konak için yaptığı paylaşım tepki çekti!” YouTube video, 15 Aralık 2024. Erişim 6 Ekim 2025. <https://www.youtube.com/watch?v=Illexi-CppQ>

Tele1. “Çatalca Müftüsü’nden Volkan Konak için skandal sözler...” YouTube video, 15 Aralık 2024. Erişim 6 Ekim 2025. https://www.youtube.com/watch?v=JLdWN7_tdtI

Yeni Akit. “Keferenin biriydi... Volkan Konak’a rahmet okunmaz.” Video/haber sayfası. Erişim 6 Ekim 2025. <https://www.yeniakit.com.tr/yorum/video/105904/keferenin-biriydi-olmus-gitmis-volkan-konaka-rahmet-okunmaz>

Başka Araştırmacılara Referans Tavsiyesi: Bu çalışma hem *dijital kamusal alanın dönüşümünü* hem de *nefret söylemi – etik söylem* ikiliğini Türkiye örneği üzerinden özgün biçimde incelediği için, özellikle şu alanlarda referans olarak önerilebilir:

- İletişim Bilimleri / Medya Çalışmaları derslerinde (Habermas ve Castells çerçeveli analizlerde),
- Söylem Analizi ve Dijital Kültür konulu makalelerde,
- Popüler Kültür ve Kamusal Alan ilişkisini inceleyen çalışmalarda,
- Nefret Söylemi, Dijital Etik, Temsil ve Görünürlük başlıklarında doktora tezlerinde.

Önerilen atıf biçimi (APA 7):Yılmaz, E. (2025). *Dijital kamusal alanda nefretin söylemi: Volkan Konak olayı üzerine karşılaştırmalı bir analiz*. Kıbrıs Amerikan Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi.